

T.C.
VAKIFLAR
GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

Vakıflar Dergisi

Yıl: Haziran 2023 • Sayı: 59

VAKIFLAR DERGİSİ

Yıl: Haziran 2023 - Sayı: 59 - Hakemli dergidir. Haziran ve Aralık olmak üzere yılda iki kez yayınlanır.

Sertifika No: 16651

ISSN: 1011-7474

e-ISSN: 2564-6796

Vakıflar Dergisi, TÜBİTAK ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı ve EBSCO veritabanı tarafından taranmaktadır.

Sahibi

Vakıflar Genel Müdürlüğü Adına
Sinan Aksu

Yayın Koordinatörü

Hayrullah Çelebi

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Mevlüt Çam

Yayın Yönetmeni

Mehmet Kurtoglu

Teknik Editör

Hasan Demirtaş

İngilizce Editörü

Doç. Dr. Miyase Koyuncu Kaya

Yayın ve Editör Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Halit Çal	Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Metin İzeti	Tetova Devlet Üniversitesi
Prof. Dr. Yılmaz Kurt	Ankara Üniversitesi (Emekli)
Prof. Dr. Kayhan Orbay	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice Oruç	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Öz	Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Miyase Koyuncu Kaya	T.C. Millî Eğitim Bakanlığı
Dr. Murat Yılmaz	Cumhurbaşkanlığı Sosyal Politikalar Kurulu

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Muhamed M. Arnaod	The World Islamic Sciences and Education University /Ürdün
Prof. Dr. Fahameddin Başar	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Bulut	İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Hüseyin Çınar	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Murat Çizakça	KTO Karatay Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Géza Dávid	Institute of Oriental Studies / Macaristan
Prof. Dr. Abdülkadir Dündar	Ankara Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Akif Erdoğan	Ege Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Seyfettin Erşahin	Ankara Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Süreyya Faroqhi	İbn Haldun Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Khalifa Hammache	Emir Abdelkader University / Cezayir
Prof. Dr. Mefail Hızlı	Uludağ Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Adnan Kadric	University of Sarajevo / Bosna Hersek
Prof. Dr. Mustafa Kara	Uludağ Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Ziya Kazıcı	Marmara Üniversitesi (Emekli) / Türkiye
Prof. Dr. Bilal Kemikli	Uludağ Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Zekeriya Kurşun	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Heath W. Lowry	Bahçeşehir Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. İbrahim Numan	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak	TOBB Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. İlber Ortaylı	MEF Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Suphi Saatçi	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Haşim Şahin	Sakarya Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Hüsrev Subaşı	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Ali Ünal	Pamukkale Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Eugenia Kermeli Ünal	Hacettepe Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Bahaeddin Yediyıldız	Hacettepe Üniversitesi (Emekli) / Türkiye
Prof. Dr. Musa Yıldız	Gazi Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Ali Yılmaz	Uşak Üniversitesi / Türkiye
Dr. Mevludi Arslan	Hırvatistan Meşihatı Başkan Yardımcısı / Hırvatistan
Dr. Nazif Öztürk	Vakıflar Genel Müdürlüğü (Emekli) / Türkiye
Dr. Vedat Şahiti	Kosova Baş Müftülüğü / Kosova

Dergimize gönderilen yazılar, önce yayın kurulunca incelenir ve uygun bulunanlar, değerlendirilmek üzere alanında çalışması ile tanınmış iki hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır. Dergide çıkan yazılar kaynak gösterilerek iktibas edilebilir. Yayınlanan yazı, belge ve fotoğrafların her türlü hukuki mesuliyeti yazarına aittir.

Yazışma Adresi

T.C.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür ve Tescil Daire Başkanlığı

Atatürk Bulvarı No:10 Ulus / Ankara / Türkiye

Tel: (0312) 509 60 00 - Faks: (0312) 324 47 22

e-posta: vakiflardergisi@vgm.gov.tr web: www.vgm.gov.tr - https://dergipark.org.tr/tr/pub/vakiflar

Baskı: Sözcü Yayıncılık

Zübeyde Hanım Mah. 628. Sokak No: 26/47 Altındağ/ Ankara

TAKDİM

Son yıllarda yayın ve dergicilik bağlamında büyük bir artış görülse de köklü yayın yapan birkaç dergi hariç, geçmişi uzun yıllara dayanan, gelenekselleşen, nitelikli yayınlar yapan dergilerin sayısı oldukça azdır. Özellikle kamu kurum ve kuruluşlarının yayınlamış oldukları dergilerin geçmişi-ne baktığımızda en uzun ömürlüsünün sekiz on yılı geçmediği görülmektedir. Avrupa’da gazete, dergi, ansiklopedi vs. yayınların geçmişi yüzyıllara dayandığı bilinmektedir. Vakıflar Dergisi, 1938 yılında yayın hayatına başlamıştır. Derginin yayın hayatına başlamasının Cumhuriyetin 15. Yıl dönümüne denk getirilmesi oldukça anlamlıdır. İlk sayının yayınlanmasında Fuat Köprülü gibi büyük bir edebiyat araştırmacısının rolü vardır.

Bilindiği üzere vakıf kavramı tarihsel sürekliliğinin ve taşıdığı değerlerin gereği olarak sosyal bilimler ağırlıklı olmak üzere bilimsel araştırmaların konusu olmuştur. Sosyolojiden siyaset bilimine, sanat tarihinden mimarlığa kadar uzanan bir yelpazede yerli ve yabancı pek çok bilim insanının araştırmalarına konu alan vakıf gerçeği bu yönüyle, içeriğindeki bütün zenginlikle ilmi yönden de bir hazinedir. İşte bu hazinenin kapılarını biraz olsun aralama gayretinin yansıması olan Vakıflar Dergimiz bu yüzden bizim için çok önemlidir. Bilindiği üzere dergicilik uzun soluklu bir koşudur. Dergiler ancak uzun soluklu olduklarında kültür hayatında iz bırakır, izlek açarlar. Ekolleşme ancak; belli bir fikre duyulan inancın ve bir konuya ilişkin şuurun yansıtılması hedefindeki dergiler vasıtasıyla olur. Düşünce ve sanat tarihinde bu anlamda iz bırakmış, çığır açmış dergiler pek azdır. Öyle inanıyoruz ki kültür hayatımızda iz bırakan dergilerden biri de Vakıflar dergisidir.

Bu bağlamda Vakıflar Genel Müdürlüğü olarak özellikle akademik çalışmalarda büyük bir ağırlığı olan Vakıflar Dergisi’nin yayınına özen göstermekteyiz. Vakıflar Dergisi’ni gerek muhteva gerek şekil olarak her geçen gün daha ileri bir noktaya ulaştırma çabası içinde olmuştur. ULAKBİM tarafından takip edilen, kör hakemli dergimize gelen yazılar, her ay toplanan Yayın Kurulu’nun titiz değerlendirmeleri ve hakem inceleme süreçlerinden sonra yayınlanmaktadır.

Bu sayımızda; Ali Açikel’in “Anadolu’nun En Eski İslam Mabedi: Tokat Garipler Camisi ve Vakıfları”, Özge Özeke Eski’nin “Mimari Restitüsyonda Belge Yetersizliğinde Analojiden Yararlanma: Yozgat Fatih (Kilise) Camisi Örneği”, Şuayp Çelemoğlu-Hacer Zor’un “Tokat-Niksar Taş Mektep”, Ertan Gökmen’in “Osmanlı Hayır Kurumlarında ve Mekteplerinde Halıcılık Eğitimi”, Şahabettin Öztürk’ün “Eski Van Şehri Kaya Çelebi Camii Onarımı Hakkında Bir Araştırma” ve Mehmet Kurtoğlu’nun “ Vefayet: Prof. Dr. Orhan Cezmi Tuncer” adlı makalelerine yer verilmiştir.

59. Sayımızın yayınlanmasında başta Yayın Kurulu Üyelerimiz olmak üzere emeği geçenlere teşekkür ederim.

Sinan AKSU
Kültür ve Turizm Bakanlığı
Vakıflar Genel Müdürü

ÖNSÖZ

Saygıdeğer Vakıflar Dergisi Okuyucuları,

Vakıflar ve vakıf medeniyeti konusunda alanının en önde gelen ihtisas dergisi olan Vakıflar Dergisi'nin 59. sayısını bilim dünyasına kazandırmanın mutluluğunu yaşıyoruz. Bize bu mutluluğu yaşatan akademisyenlerimize, hakemlerimize, editörlerimize ve Vakıflar Genel Müdürlüğü yönetimine teşekkür borçluyuz.

Vakıflar Dergisi, vakıflar tarihi, vakıf hukuku, vakıf mimarisi, vakıf sanatı, vakıf sosyolojisi gibi vakıflarla ilgili her alanda değerli araştırma makalelerini okuyucuya ulaştırıyor. Vakıfların en geniş anlamıyla değerlendirmeye alındığı ilginç makalelerin en yetkili hakemlere ulaştırılması ve sürecin titizlikle takip edilmesi sabırlı bir çalışma sonucu mümkün olabiliyor. Bu yüzden bir makale yazar ile hakemler arasında birkaç defa gidip gelebiliyor. En son alan editörü tarafından tekrar okunan makale bu onaydan sonra basıma hazır hale geliyor.

Vakıflar Dergisi'nin Yayın ve Editörler Kurulu ile değerli hakemlerimizin titiz çabaları sonucunda yayınlanmasına karar verilen makaleler yanında ana kriterlere uymayan bazı makaleler yazarlarına gönderilmektedir. Bu iade işlemi Yayın Kurulu için de üzücü olmakla birlikte dergimizin akademik kalitesinin düşmemesi açısından zorunlu olmaktadır. Bazı makaleler ise Vakıflar Dergisi'nin yayın amaçlarına uygun olmadığı için hakem süreci başlatılmadan yazarlarına iade edilmektedir. Her iki durumda da objektiflikten taviz vermemek ise temel ilkemizdir.

Vakıflar Dergisi 59. Sayı yukarıda kısaca açıkladığımız süreç içerisinde 5 ayrı değerli makale ile sizlere ulaşıyor.

İlk makale vakıflar konusunun uzmanlarından sayılan Prof. Dr. Ali Açık'ın ait. Sayın Açık "Anadolu'nun En Eski İslam Mabedi: Tokat Garipler Camisi Ve Vakıfları" isimli bu makalesinde sizlere Tokat'a götürüyor. Yazar, sadece Tokat'ın değil Anadolu'nun Danışmendliler zamanından kalan en eski mabedi Garipler Camii'ni sizlere tanıtıyor.

"Mimari Restitüsyonda Belge Yetersizliğinde Analojiden Yararlanma: Yozgat Fatih (Kilise) Camisi Örneği" başlıklı makalenin yazarı olan Özge Özeke Eski, aslında Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde başmüfettiş olarak görev yapmakta olup bu konuda yetkin bir isimdir. Vakıf eserlerin korunması ve yeni nesillere sağlıklı bir şekilde iletilmesi konusunda önemli bir soruna çözüm arayan bu makale özellikle konu ile doğrudan ilgilenen okuyucularımız için yararlı olacaktır.

Tokat'ın Niksar ilçesinde bulunan bir tarihi yapı iki sanat tarihçisi tarafından mercek altına alınmış. Niksar'ın tarihî dokusu içerisinde önemli bir yeri olan Taş Mektep isimli sıbyan mektebi temel eğitim düzeyinde eğitim veren bir öğretim kurumu idi. Şuayip Çelemoğlu ve Hacer Zor'un bu ortak çalışması daha çok sanat tarihi açısından önemlidir.

Bu sayının bir başka ilginç makalesi Manisa Celal Bayar Üniversitesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Ertan Gökmen tarafından kaleme alınmış. Konu olarak daha çok eğitim tarihi ile ilgili gibi görünen "Osmanlı Hayır Kurumlarında ve Mekteplerinde Halıcılık Eğitimi" isimli bu makale bu eğitimin vakıflar kanalıyla gerçekleştirilmiş olması dolayısıyla Vakıflar Dergisi'nin ilgi alanı içerisine girmiştir.

59. Sayının son makalesi de yine teknik bir konuda kaleme alınmış. “Eski Van Şehri Kaya Çelebi Camii Onarımı Hakkında Bir Araştırma” isimli bu makalede Van 100. Yıl Üniversite’sinden Doç. Dr. Şahabettin Öztürk, Eski Van şehrinde bulunan Kaya Çelebi Camii’nin onarımı ile ilgili değerlendirmelerde bulunmaktadır.1660 yılında Kaya Çelebizade Koçi Bey tarafından yaptırılan bu tarihi camiiin yeniden onarımı 2012- 2015 yılları arasında Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından gerçekleştirilerek hizmete sunulmuştur.

Vakıflar Dergisi olarak vakıf şemsiyesi altında yer alan birçok bilim dalının ilgi alanında yeni araştırmalar yayınlamaya devam edeceğiz. Yeni yayın döneminde Yayın Kurulu’na katılan akademisyenlerin de desteğiyle konu başlıklı sayılar yayınlanmasına gayret edilecektir. Bundan sonraki çıkacak ilk sayımız bu kapsamda Balkan Vakıfları konusunda olacaktır.

Vakıflar Dergisi’ne hayat veren, anlam kazandıran değerli araştırmacılara, hakemlerimize ve Vakıflar Arşiv Dairesi çalışanlarına teşekkür ederiz. Vakıflar Genel Müdürlüğü görevine yeni atanmış bulunan Sayın Sinan Aksu’nun tarihçi kökenli oluşu Vakıflar yayın politikasının daha da güçlü olarak devam edeceği yönündeki ümitlerimizi artırmıştır. Yayın Kurulu olarak kendisine yeni görevinde başarılar diliyoruz.

Editörler
Haziran 2023

İÇİNDEKİLER / CONTENT

Takdim	3
Önsöz	5
Anadolu'nun En Eski İslam Mabedi: Tokat Garipler Camisi ve Vakıfları	9
Anatolia's Oldest Islamic Prayer Place: Tokat Garipler Mosque and its Waqfs Ali Açıklak	
Mimari Restitüsyonda Belge Yetersizliğinde Analojiden Yararlanma: Yozgat Fatih (Kilise) Camisi Örneği	21
Utilisation of Analoji in the Lack of Documents in Architectural Restitution: Yozgat Fatih (Church) Mosque Özge Özeke Eski	
Tokat-Niksar Taş Mektep.....	51
Tokat-Niksar Stone School Şuayip Çelemoğlu - Hacer Zor	
Osmanlı Hayır Kurumlarında ve Mekteplerinde Halıcılık Eğitimi.....	69
Carpet Weaving Education in Ottoman Charities and Schools Ertan Gökmen	
Eski Van Şehri Kaya Çelebi Camii Onarımı Hakkında Bir Araştırma.....	95
A Survey on Renovation of Kaya Çelebi Mosque, Old City of Van Şahabettin Öztürk	
Vefayât/Obituary.....	127
Prof. Dr. Orhan Cezmi Tuncer Mehmet Kurtoglu	

Anadolu'nun En Eski İslam Mabedi: Tokat Garipler Camisi ve Vakıfları*

Ali Açık*

Öz

Tokat, tarihte birçok medeniyete ev sahipliği yapmış Anadolu'daki en eski şehirlerden biridir. XI. asrın sonlarında Danişmendliler zamanında Türk hâkimiyetine girmiştir. Şehirdeki ilk dinî, sosyal ve kültürel eserler bu devlet zamanında vücuda getirilmiştir. Bu eserlerin başında, Melik Danişmend Ahmed Gazi tarafından 1073'te Tokat'ın fethinden kısa bir süre sonra inşa edilen Garipler Camisi gelmektedir. Bu cami, Türklerin Anadolu'da inşa edilen en eski İslam mabedidir. Bu nedenle fetih Camisi olma özelliği taşımaktadır. Günümüze kadar ulaşan ve halen ibadete açık olan Garipler Camisi, Danişmendli, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde tesis edilen vakıf gelirleri ile varlığını devam ettirmiştir.

Bu makalede Tokat'ın en eski dinî yapılarından birisi olan Garipler Camisi ve vakıfları ele alınacaktır. Cami, XX. asrın başlarına kadar Tokat şehir merkezinde inşa edilen 17 camiden biridir. Caminin mimarî yapısı hakkında yeterli çalışma bulunmakla birlikte, vakıfları hakkında sınırlı zaman dilimlerini kapsayan birkaç inceleme yapılmıştır. Bu çalışmada ana kaynak olarak yararlanılan arşiv belgeleri ve mahkeme kayıtları yardımı ile kuruluşundan günümüze kadar Garipler Camisi'nin bütün vakıfları incelenecektir. Caminin bakım ve onarımı ile görevlilerinin ücretleri için bazı akar vakıfları kurulmuştur. Ayrıca bazı varlıklı hayır sahipleri Camisi için ilave vakıflar kurmuşlardır. Makalenin temel amacı, Garipler Camisi ve vakıflarını bütün yönleriyle ele alarak Tokat'ın sosyal ve kültürel tarihine katkı sağlamaktır.

Anahtar Kelimeler: Tokat, Cami, Vakıf, Osmanlı, Garipler, Melik Danişmend Gazi.

Anatolia's Oldest Islamic Prayer Place: Tokat Garipler Mosque and its Waqfs

Abstract

One of Anatolia's oldest cities, Tokat has historically served as a host to numerous civilizations. During the Danishmend era around the end of the XIth century, it was ruled by Turkey. During this State, the city's earliest religious, social, and cultural objects came into being. Melik Danishmend Ahmed Gazi constructed the Garipler Mosque as the earliest of these projects soon after conquering Tokat in 1073. The mosque in question is the first mosque erected by Turks in Anatolia. It has the characteristic of being a mosque of conquest as a result. The Garipler Mosque continued to remain with the help of waqfs established during the Danishmend, Seljuk, and Ottoman periods, and it is still open for worship today.

In this article, one of the oldest religious buildings of Tokat, Garipler Mosque, and its foundations will be discussed. The mosque is one of the 17 mosques that were constructed in Tokat's city center until the beginning of the XXth century. There are a few studies on its foundations covering limited time periods despite the fact that there are many studies on the mosque's architectural construction. With the use of historical documents utilized as the primary source and the data in Sharia Registers, all the waqfs of the Garipler Mosque from its founding to the present will be reviewed in this study. A few financial foundations were set up to pay for the mosque's upkeep, repairs, and staff salaries. A few affluent donors have also created extra waqfs for the mosque. By examining every aspect of the Garipler Mosque and its foundations, the study's primary goal is to add to the historical and cultural history of Tokat.

Key words: Tokat, Mosque, Waqf, Ottoman, Garipler, Melik Danişmend Gazi.

* DOI: 10.16971/vakiflar.1213511

Makalenin Geliş Tarihi / Received Date: Aralık 2022 / December 2022

Makalenin Kabul Tarihi / Accepted Date: Nisan 2023 / April 2023

** Prof. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Tokat-TÜRKİYE; e-mail: ali.acikel@gop.edu.tr; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9477-6923>.

1. Giriş

Tokat şehrinin Türk hâkimiyetine geçişi, 1073 yılında Danişmendliler döneminde (1073-1178) vuku bulmuştur. Osmanlı öncesi dönemde Danişmendliler, Selçuklular ve Kadı Burhaneddin Devleti devirlerinde Tokat'ta çok sayıda vakıf yapıları inşa edilmiştir (Gabriel, 1934; Yinanç, 1988; Gökbilgin, 1974; Wolper, 1994; Kucur, 1993; Aksulu, 1994; Mumcuoğlu, 2019). Vakıf eserleri imar ve inşası faaliyeti, Osmanlılar döneminde de devam etmiştir. Bu dönemden kalan arşiv belgeleri, mahkeme defterleri (şer'iyeye sicilleri) ve günümüze ulaşan tarihî yapılar bu imar ve inşaa faaliyetlerini ortaya koymaktadır. Vakıf eserlerin fazlalığı, bir bakıma Tokat şehrinin nüfus yoğunluğu ve ekonomik zenginliği ile alakalıdır. Osmanlı döneminde yirmi binlere ulaşan nüfusu ile Tokat, Anadolu'daki büyük şehirlerden birisi olmuştur. Şehrin ekonomik zenginliği ise Anadolu'daki ana yolların üzerinde olması, ılıman iklimi ve verimli tarım topraklarına sahip olmasından dolayıdır (Şimşirgil, 1990: 259-315; Genç, 2000: 272-291).

Tokat'ta vakıflar tarafından tesis edilmiş olan vakıf eserler, yine gelir getiren vakıflar tarafından desteklenmiştir. Terim olarak *vakıf* kelimesinin anlamı bir menkul ya da gayrimenkulün sevap kazanmak amacıyla doğrudan ve dolaylı bir şekilde toplumun yararına bırakılmasıdır (Şemseddin Sami, 1987: 1495-6; Yediyıldız, 1986: 153; Yediyıldız, 2003: 8-10; Sertoğlu, 1986: 105). İnsanların istifadesi için cami, mektep, hastane gibi eserler yaptırmak, bunların giderleri için gelirler tahsis etmek ve diğer toplumsal ihtiyaçlar için vakıflar teşkil etmek ve benzeri faaliyetler vakıf kavramı kapsamındadır.

Bu makalede Tokat'ta XI. yüzyılın sonlarında inşa edilen Garipler Camisi ve vakıfları üzerinde durulacaktır. Bu caminin mimarî yapısı ve vakıfları ile ilgili bazı incelemeler (Cantay, 1977; Yavi, 1986; Seçgin, 1993; Mülâyim, 1996; Gündoğdu vd, 2006; Mumcuoğlu 2019; Şimşirgil 1990; Şimşirgil 2003) bulunmaktadır. Ancak caminin bütün vakıflarını ele alan bütüncül bir çalışma yapılmamıştır. Yapının mimarî özellikleri ile ilgili çalışmaların büyük bir bölümü sanat tarihçileri tarafından yapılmıştır. Garipler Camisi vakıfları ile ilgili çalışmalar, XVI. asır vakıflarını kapsamaktadır. Tespitlerimize göre, XX. asra kadar olan süreçte Tokat'ta 17 cami bina edilmiş olup bunlardan Garipler, Ulu, Takyeciler, Gülbahar Hatun ve Ali Paşa camileri en büyükleridir.

Vakit namazları ile *cuma* ve *bayram* namazları kılınan, minberi olan büyük yapılara *cami*, minberi bulunmayan ve cuma namazı eda edilmeyen ibadet yerlerine genel olarak *mescid* denilir. Müslümanların zapt ettiği yerlerde eski mabetlerin bir kısmı camiye çevrilir veya eski mabetler oldukları gibi bırakılarak başka mekânlara cami yapıldı. Yeni kurulan yerleşim yerlerinde de önce ibadethane yeri tespit edilir, daha sonra belirlenen arazi üzerine mescit ya da cami bina edilirdi (Önkal ve Bozkurt, 1993: 46, 48-49).

Aşağıdaki paragraflarda evvela Garipler Camisi'nin tarihçesi ve mimarî özellikleri hakkında genel bilgiler verilecek, daha sonra detaylı bir şekilde vakıfları ele alınacaktır. Makalenin kaynakları, dönemin arşiv kayıtları, mahkeme defterleri ve konu ile alakalı araştırma eserlerdir. İncelemenin temel amacı, Garipler Camisi ve vakıflarını birinci elden kaynaklara dayalı olarak bütüncül bir yaklaşımla ele alıp Tokat şehrinin dinî, sosyal ve kültürel tarihine katkı sağlamaktır.

2. Garibler Camisi'nin Tarihçesi ve Mimarî Özellikleri

Cami, 1455-1574 dönemi Tapu Tahrir Defterlerinde "Câmi-i Melik",¹ 1574 tarihli Rum Eyaleti Evkaf Defterinde "Mescid-i Melik Dânişmend Gazi ki hâliyâ cum'a kılınur evkâfdan nesnesi olmamağla Garibler Câmi'i dimekle meşhûrdur"² ve pekçok arşiv belgesi³ ile Tokat Şer'iyeye Sicillerinde "Garibler Cami"⁴ şeklinde kaydedilmiştir. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan Seyyid Mehmed Çelebi oğlu Seyyid Ali Paşa'nın 12 Ramazan 1022/26 Ekim 1613 tarihli vakfiyesinde, "kubbetü'l-câmi'-i şerîf eş-şehîr be-câmi-i

1 BOA. TD 2, s. 111; BOA. TD 19, s. 48; BOA. TD 79, s. 48; BOA. TD 387, s. 437; BOA. TD 287, s. 102; TK.GM.d 177(14), s. 175a.

2 TK. KKA. Evkaf Defteri 583, s. 27a.

3 Örnek olarak bk. BOA. AE. SMHMD.IV. 80/9516.

4 Örnek olarak bk. TŞS. 53, s. 152/3; TŞS. 53, s. 172/2.

Melik Danişmend el-Gâzi el-kâin be-mahalle-i Yazıcık min mahallât-ı medîne-i Tokat” cümlesi geçmektedir.⁵ Bu bilgilerden, caminin Danişmendli Devleti’nin kurucusu Melik Danişmend Gazi (Melikliği: 1086-1104) tarafından yaptırıldığı, *Melik Danişmend Gazi Camisi* ya da *Garibler Camisi* olarak adlandırıldığı ve Osmanlı döneminde Yazıcık Mahallesi’nde⁶ yer aldığı anlaşılmaktadır. Bazı sanat tarihçileri de yapının Melik Danişmend Gazi tarafından XI. yüzyılın son çeyreğinde yaptırıldığını ifade etmektedir (Gündoğdu vd. 2006: 33; Anaç, 2016: 299). Selçuk Mülâyim (Mülâyim, 1996: 381) ve Ahmet Şimşirgil (Şimşirgil, 1990: 99) gibi tarihçiler Albert-Louis Gabriel’in *Monuments Turcs d’Anatolie* isimli eserinin ikinci cildinin 86-87. sayfalarına atıfta bulunanak caminin bir hristiyan mabedinden çevrildiğini ifade etmişlerdir. Atfta bulunulan sayfalara bakıldığında Tokat Kalesi Camisi’nden söz edildiği görülmektedir (Gabriel, 1934: 86-87; Gabriel, 2022: 102-103). Dolayısıyla yanlış bir bilgi aktarımı olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca cami, minaresindeki yeşil sırlı tuğlalardan dolayı halk arasında “Yeşil Minareli Cami” olarak da bilinmektedir.

Tokat’ın 1073 yılında Melik Danişmend Ahmed Gazi tarafından fethinden kısa bir süre sonra inşa edilen cami, Türklerin Anadolu’da bilinen en eski İslam mabedidir. Bu nedenle fetih camisi olarak da kabul edilebilir. Yapı, İlhaneliler ve Osmanlılar döneminde birkaç defa tamir edilmiştir (Şimşirgil, 1990: 99). Bu tamirler sırasında, caminin mihrabının sağ alt köşesinde yer alan bir kitabeye göre, mihrab 733/1332-33 yılında yenilenmiştir (Cantay, 1977: 26). Kitabenin öncesinde mihrabın çevresinde celfî muhakkak hatıyla Besmele ve Âl-i İmrân Suresi’nin 18. ve 19. âyetleri yazılıdır. Tokat Garipler Camii’ndeki bu mihrap kuşak yazısı, Anadolu coğrafyasındaki taşta kazılı ilk kuşak yazısı olma özelliğini taşımaktadır (Subaşı, 2015: 118-119). 1656’da Tokat’a gelen Evliya Çelebi, seyahatnamesinde, Yıldırım Bayezid’in Tokat’ın fethini müteakip buradaki Melik Gazi Camisi’ni tamir ettirdiğini belirtmektedir⁷.

Cami, Tokat Kalesi’nin yükseldiği kayalık tepenin doğu yamacında yer almaktadır. Kare planlı merkezî tek kubbeli olarak inşa edilen caminin son yıllarda yapılan restorasyonlarda moloz taştan duvarları orijinal özelliğini kaybetmiştir. Plan şeması yönünden Karahanlılar dönemine ait Buhara’daki Hazer Degaron Camisi (11. yüzyıl) ile benzerlik göstermektedir. Batı duvarı kale tepesinin yamacına yaslanmakta olup girişi kuzey tarafta yer almaktadır. Kuzeydoğu köşesinde yer alan minaresi orijinal olup XI. yüzyıl Türk tuğla işçiliğini yansıtmaktadır ve renkli çinilerle süslüdür (Cantay, 1977: 26; Yavi, 1986: 52; Seçgin, 1993: 114; Aksulu, 1994: 27-33; Mülâyim, 1996: 381-382; Gündoğdu vd. 2006: 34-36; Akyüz vd. 2010: 58; Anaç, 2016: 296-299; Mumcuoğlu, 2019: 29). Caminin son onarımları 1992 (Aksulu, 1994: 34) ve 2008⁸ yıllarında gerçekleştirilmiştir.

3. Garipler Camisi Vakıfları

Garibler Camisi’nin ilk vakfının vakfiyesine arşivlerde ulaşılamamıştır. Bu nedenle caminin ilk vakfının ne zaman ve kim tarafından tesis edildiği bilinmemektedir. Muhtemelen caminin banisi Danişmend Ahmed Gazi tarafından tesis edilmiş olmalıdır. Yukarıda değinildiği üzere, caminin vakıfları ile ilgili ilk bilgiler 1455-1574 dönemi Tapu Tahrir Defterlerinde verilmiştir. Bu defterlerde Tokat kazasında Komanat nahiyesine tabi Zodi köyü malikâne hissesinin dörtte birinin Melik Danişmend Camisi Vakfı’na ait olduğu yazılıdır. Caminin vakıfları ile alakalı en erken tarihli muhasebe kaydı ise 1574 yılı Rum Eyaleti Evkaf Defterinde yer almaktadır. Bu muhasebe kaydında belirtilen vakıflar haricinde sonraki devirlerde bazı varlıklı hayırsever kimselerin kurduğu vakıfları bulunmaktadır. Aşağıdaki paragraflarda önce Garipler Camisi’nin XVI. yüzyıl vakıfları, daha sonra sonraki devirlerde tesis edilen vakıfları üzerinde durulacaktır.

5 VGMA. Mücedded Anadolu Vakfiye Rabi Aşer (14) Defteri No. 600, s. 172-173/205; Açkel ve Sağırlı, 2005: 205.

6 Günümüzde Garipler Camii, Semerkant Mahallesi Süreyya Hoca Caddesi 42. numarada yer almaktadır. Bk. <https://www.haritamap.com/yer/garipler-cami-turhal>.

7 “Evvelâ cümleden kadîm câmi’-i ma’bedhânei atîk yukarı kal’ada **Sultân Melik Gâzî câmi’i**dir. Ba’dehû Yıldırım Hân feth edüp ta’mîr ü termîm edüp hutbei şerîfînde ismi şerîfî yâd olunur. Andan gayrı kal’a içre câmi’i selâtin yokdur.” Bkz.: Evliya Çelebi (2001: 32).

8 <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/tokat/gezilecek/yer/garipler-cam-dansmend-melkgaz-cam>.

Anadolu'nun En Eski İslam Mabedi: Tokat Garipler Camisi ve Vakıfları

3.1. XVI. Yüzyıldaki Vakıfları

Osmanlı döneminde Garipler Camisi'nin bakım-onarım giderleri ve görevlilerinin ücretlerini karşılamak üzere tesis edilen vakıfları ile ilgili ilk derli toplu bilgi 1574 tarihli Rum Eyaleti Evkaf Defterinde mevcuttur. Bu defterdeki kayıtlara göre, camiye tahsisli vakıfların bir kısmı emlak vakıfları bir kısmı ise para vakıflarıdır. Emlak vakıflarını vakfedenler hakkında defterde bilgi verilmezken para vakıflarının vâkıfları ismen zikredilmiştir. Bu vakıfların gelirleri ve giderleri aşağıda Tablo 1'de listelenmiştir.

Tablo 1. Garipler Camisi Vakfı'nın 1574 Yılı Gelir ve Giderleri⁹

Gelirler	Akçe
Zodi köyünün 1/4 malikâne ¹⁰ geliri (Komanat nahiyesinde)	(Belirtilmemiş)
2 adet evin (cami-i şerif yakınında) senelik kirası	30
Mustafa Ağa b. Abdullah'ın vakfettiği 3000 akçenin 10'a 11 murabahası	300
Hanife Hatun binti Ali'nin vakfettiği 2400 akçeden 600 akçenin 10'a 11 murabahası	60
Arakiyyeci-zâde Mevlânâ Şemseddin-i Tokâdî'nin vakfına ait arazilerin malikaneleri ile 750 altının murabahasından gelen 11 hisse	(Belirtilmemiş)
Toplam	390

Görevliler	Ücretleri
Hatip	Zodi köyü 1/4 malikâne geliri (Komanat nahiyesinde); 2 adet evin (cami-i şerif yakınında) yıllık kirası; Tokatlı Arakiyyeci-zâde Mevlânâ Şemseddin vakfına ait arazilerin malikaneleri ile 750 altının murabahasından gelen 3 hisse
İmam	Hanife Hatun binti Ali'nin vakfettiği 2400 akçeden 600 akçenin 10'a 11 murabahası; Arakiyyeci-zâde Mevlânâ Şemseddin-i Tokâdî'nin vakfına ait arazilerin malikaneleri ile 750 altının murabahasından gelen 4 hisse
Reis-i huffaz	Mustafa Ağa b. Abdullah'ın vakfettiği 3000 akçeden 1000 akçenin 10'a 11 murabahası; Tokatlı Arakiyyeci-zâde Mevlânâ Şemseddin vakfına ait arazilerin malikaneleri ile 750 altının murabahasından gelen 1 hisse
4 hâfiz ve 2 müezzin	Mustafa Ağa b. Abdullah'ın vakfettiği 3000 akçeden 2000 akçenin 10'a 11 murabahası
Müezzin	Tokatlı Arakiyyeci-zâde Mevlânâ Şemseddin vakfına ait arazilerin malikaneleri ile 750 akçenin murabahasından gelen 1 hisse
10 nefer hâfiz	Tokatlı Arakiyyeci-zâde Mevlânâ Şemseddin vakfına ait arazilerin malikaneleri ile 750 altının murabahasından gelen 2 hisse
Mütevelli	Hanife Hatun binti Ali'nin vakfettiği 2400 akçenin murabahasından artan olursa mütevelli Ali b. Hasan ve evladına, daha sonra Garibler Camisi mütevellisine

Tablodaki veriler incelendiğinde, ilk olarak, Garibler Camisi'nin vakıf gelirlerinin Zodi köyü malikanesinin çeyrek hissesi, iki evin kirası, Tokatlı Arakiyyeci-zâde Mevlânâ Şemseddin vakfına ait arazilerin malikane hisseleri ve üç ayrı para vakfından (Mustafa Ağa b. Abdullah, Hanife Hatun binti Ali ve Tokatlı Arakiyyeci-zâde Mevlânâ Şemseddin) gelen faiz gelirlerinden oluştuğu görülmektedir. Buradaki para vakıflarında yıllık faiz oranı % 10 olarak belirlenmiştir. Muhasebe kaydında bazı vakıf gelirleri belirtilmediği için *caminin yıllık toplam geliri hesap edilememektedir*. İkinci olarak, tablodaki verilerden camide 1 mütevelli, 1 hatip, 1 imam, 3 müezzin, 1 baş hâfiz ve 14 hâfiz olmak üzere toplam 21 şahsın görev yaptığı anlaşılmaktadır. Muhasebe kaydında görevlilerin günlük ücretleri ve yıllık gelirleri net olarak belirtilmediği için *caminin yıllık görevli giderleri* tam olarak bilinmemektedir.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nin Ali Emiri fonunda XVII. yüzyılda Garipler Camisi'nde görev yapan vazifeliler ile alakalı üç adet atama kaydı bulunmaktadır. Bu kayıtlardan birincisi 23 Ramazan 1092/6 Ekim

9 TK. KKA. Evkaf Defteri 583, s. 27a, 38a.

10 Malikâne sistemi, Osmanlıların Sivas eyaleti ve diğer bazı eyaletlerinde *mâlikâne-divânî sistemi* adıyla uyguladığı çifte vergileme rejimidir. Bu sistemde, bir yerleşim yerinin vergi geliri *divânî hisse* ve malikâne hisse şeklinde paylaşılmaktadır. Divânî hisse tımar sahiplerine, malikâne hisse ise mülk sahibi yerel beylere tahsis edilmiştir (Barkan 1939: 119-184; aynı yazar, 1980: 151-208).

1681 tarihli dir. Belgeye göre, Tokat Voyvodalığı mukataası¹¹ gelirinden almak üzere günlük 4 akçe ücretle Garipler Camisi'nde sala müezzini olan Mehmed Efendi'nin feragatinden Seyyid Ömer Halife müezzin tayin edilmiştir.¹² 2 Safer 1127/7 Şubat 1715 tarihli ikinci atama kaydında, Melik Danişmend Camisi hademelerine Tokat Voyvodalığı mukataası malından tahsis olunan yıllık 10.000 akçeyi dağıtmak üzere mütevellî olan Abdürrahim Efendi'nin vefatıyla yerine oğlu Şeyh Mehmed Efendi görevlendirilmiştir.¹³ 14 Safer 1135/24 Kasım 1722 tarihli son atama kaydında ise mütevellî Şeyh Mehmed Efendi'nin vefatı sonrasında yerine oğlu Osman Efendi getirilmiştir.¹⁴ Bu atama kayıtlarından muhtemelen XVII. yüzyılın ortalarından itibaren Melik Danişmend Gazi Camisi'nde ihdas edilen sala müezzinliği ve tevliyet gibi yeni görevler için Tokat Voyvodalığı mukataaları gelirinden senelik 10.000 akçe tahsisat ayrıldığı anlaşılmaktadır.

XVII. ve XVIII. yüzyıl atama kayıtlarını içeren Hurufat Defterlerinde Garipler Camisi'nde vazife alan görevlilere dair birçok atama beratı kaydı tespit edilmiştir. Bu görevlilerden bir kısmı, caminin XVI. yüzyılda mevcut vakıflarından gündelik olarak hizmet etmişlerdir. Örneğin, günlük 1 akçe ile Garipler Camisi'nde imam ve vakfının mütevellisi olan Osman b. Hüseyin'in beratı, saltanat değişikliği sebebiyle Rebiülevvel 1168/Ocak 1755 tarihinde yenilenmiştir¹⁵. Yine saltanat değişikliği nedeniyle aynı şahsın görevleri 9 Rebiülevvel 1171/21 Aralık 1757 tarihli beratla tekrar yenilenmiştir.¹⁶ Bu atama beratlarında imamet ve tevliyet vazifeleri için tahsis edilen günlük ücretin (1 akçe) düşük olması bu vazifelerin hisseli olduğunu göstermektedir. Zira diğer atama kayıtlarında imamların günlük ücreti 4 akçedir.¹⁷ Ramazan 1139/Nisan 1727 tarihli diğer beratla günlük 4 akçe ile Garipler Camisi'nde müezzin olan Seyyid Hüseyin'in görevinden feragat etmesiyle yerine İbrahim Halife getirilmiştir.¹⁸ Bir süre sonra vuku bulan saltanat değişikliği sebebiyle İbrahim Halife'nin görev belgesi Safer 1144/Ağustos 1731 tarihli berat kaydıyla yenilenmiştir.¹⁹

Hurufat Defterlerinde Garipler Camisi'nin 1574 yılı muhasebe defterinde zikredilmeyen *cüzhân*, *çerağdar* (kandilci), *devirhân*, *ferraş* (temizlik görevlisi), *nazır* (vakıf denetçisi), *şeyh veya seccadenişin* (vaaz icra eden tarikat şeyhi) ve *temcidhân* gibi görevlilerine dair atama kayıtları da tespit edilmiştir. Bu görevlilerden *cüzhân*, *devirhân* ve *temcidhân* camide belirli vakitlerde Kuran okuyan hafızları ifade etmektedir. Yukarıda yazıldığı üzere, 1574 yılında Garipler Camisi'nde 15 hafız görev yapmaktaydı. Çerağdar, ferraş, nazır ve seccadenişin isimli görevlilerin ise sonraki devirlerde Garipler Camisi'nde görev aldıkları anlaşılmaktadır. Seccadenişinlerin Cuma günleri vaaz veren ve hutbe okuyan hatipler olduğu değerlendirilebilir. Bu görevlilerle ilgili birkaç örnek vermek gerekirse, örneğin, günlük 1 akçe ile çerağdar olan Muhammed Efendi'nin erkek evlat bırakmadan vefatı üzerine, vazifesi Rebiülevvel 1149/Temmuz 1736 tarihli atama beratıyla diğer Muhammed'e verilmiştir.²⁰ Recep 1103/Mart 1692 tarihli bir diğer beratla belirli bir ücretle ferraş olarak çalışan Mehmed isimli şahsın başka diyara gitmesi üzerine, yerine Ali Efendi ferraş olmuştur.²¹ Mehmed Efendi'nin geri gelip eski vazifesini talebi üzerine, Zilkade 1113/Nisan 1702 tarihli beratla ferraşlık Ali Efendi'den alınıp tekrar kendisine verilmiştir.²² Uzun süre ferraşlık yaptıktan sonra vefat eden Mehmed Efendi'nin vazifesi Rebiülevvel 1142/Eylül 1729 tarihinde oğlu Mustafa'ya

11 Tokat Voyvodalığı, Sivas eyaletinde merkezi hazineye tahsis edilen vergileri tahsil etmek üzere 1659 yılında kurulmuştur. Mukataa denilen pek çok vergi biriminden oluşmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Özvar (1998).

12 BOA. SMHMD. IV. 80-9516.

13 BOA. SAHM. III. 105-10433.

14 BOA. SAHM. III. 24-2237.

15 VGMA. HD. No.1092, s. 2.

16 VGMA. HD. No.1092, s. 21.

17 Örnek olarak bk. TŞS 86, 129/188.

18 VGMA HD. No.1143, s. 318.

19 VGMA HD. No.1094, s. 14.

20 VGMA. HD. No.1094, s. 26.

21 VGMA. HD. No.1121, s. 26.

22 VGMA. HD. No.1121, s. 34.

Anadolu'nun En Eski İslam Mabedi: Tokat Garipler Camisi ve Vakıfları

devredilmiştir.²³ Zilkade 1138/Temmuz 1726 tarihli bir başka berata göre, 2 akçe gündelikle nazır olan Hacı Hamza Efendi'nin ölümü üzerine Ömer Halife Garipler Camisi Vakfı'na nazır tayin edilmiştir.²⁴ Son olarak, Muharrem 1144/Temmuz 1731 tarihli bir diğer atama kaydına göre, Garipler Camisi'nde seccadenişin olan Şeyh Abdurrahman'ın vefatıyla yerine 2 akçe günlük ücretle Halvetiye tarikatı postnişini Şeyh Mahmud Efendi tayin edilmiştir²⁵. Bir süre sonra Şeyh Mahmud'un da ölmesi üzerine, seccadenişinlik vazifesi Zilhicce 1144/Mayıs 1732 tarihinde Molla Osman'a verilmiştir.²⁶

XIX. yüzyıl Tokat Şer'îye Sicillerinde Garipler Camisi Vakfı'nın birkaç yıllık muhasebe kayıtları ile bazı vakıf görevlilerinin atama beratları mevcuttur. 53 numaralı sicilde 1837-1840 yılları arasında toplam dört yılın vakıf muhasebe kayıtları yer almaktadır. Buna göre, camiye tahsisli vakıf gelirleri ve giderleri aşağıda Tablo 2.'de verilmiştir.

Tablo 2. Garipler Camisi Vakfı'nın 1837-1840 Yılları Arası Gelir ve Giderleri²⁷

Gelirleri /Yıllar	1837, 1838, 1839	1840
	Kuruş	Kuruş
1 adet bahçe (Cağgölü mevkiinde)	120	
1 adet bahçe (Baccıkapısı? mevkiinde)	45	
1 adet dükkân (Takyeciler Camisi yakınında) ²⁸	0	
Tokat mukâta'ası malından	24	
Zodi köyü 1/4 malikâne hissesi	0	217,5
Toplam	189	217,5
Giderler/Yıllar	1837, 1838, 1839	1840
	Kuruş	Kuruş
Dükkân binâsı inşa masrafı	95	0
Muhasebe harcı	12	21,5
İmam	82	0
Müezzin		
Hatip	0	196
Toplam	189	217,5

Tablo 2'deki veriler ile 1574 tarihli Evkaf Defterinde Garibler Camisi vakıf kayıtları kıyaslandığında bunların birbiri ile tam olarak örtüşmediği görülmektedir. *İlk olarak*, 1574 vakıf kayıtlarında yer alan 2 adet ev icarı, 1837-1840 yılları vakıf muhasebe kayıtlarında gözükmezken 2 adet bahçe ve bir dükkân icarı ilave edilmiştir. *Bu durum bize sonraki devirlerde mahkeme kararı ile vakıf akarlarında değişiklik (tebeddülât) yapıldığını göstermektedir.* İkinci olarak, 1837-1840 yılları vakıf muhasebe kayıtlarında, 1574 yılı nukûd murabaha gelirlerine yer verilmezken 1837-1839 döneminde Tokat mukataasından vakfa 24 kuruş tutarında bir kaynak ayrılmıştır. Son olarak, 1837-1840 dönemi kayıtlarında vakıf görevlileri arasında hâfızlara yer verilmemiştir. Bu değerlendirmeler ışığında 53 numaralı Tokat Şer'îye Sicilinde yer alan Garipler Camisi vakıf muhasebe kayıtlarının sadece arazi gelirlerini ve bu gelirlerden istifade eden görevlileri yansıttığı ileri sürülebilir.

XIX. yüzyıl Tokat Şer'îye Sicillerinde Garipler Camisi'nde görev alan sadece hatip ve imamlara dair az sayıda atama beratları tespit edilmiştir. Örneğin, 29 Cemaziyevvel 1241/9 Ocak 1826 tarihli berata göre, 2 akçe gündelikle hatip olarak görev yapan Seyyid Salih b. Mehmed Halife'nin erkek evlat bırakmadan vefatı üzerine, vazifesi Seyyid Abdürrezzak Halife'ye verilmiştir.²⁹ 27 Rebiülahir 1296/20 Nisan 1879 tarihli bir di-

23 VGMA. HD. No.1144, s. 228.

24 VGMA. HD. No.1083, s. 250.

25 VGMA. HD. No.1094, s. 13.

26 VGMA. HD. No.1094, s. 18.

27 TŞS 53, s. 152/3, 172/2.

28 Dükân-ı mezbûr ihrâk (yanmış) olunmağla müceddeden (yeniden) binâ' olunmuştur. Bundan böyle icârâtı işleyecektir.

29 TŞS 29, 185/2.

ğer berata göre, Tokat Voyvodalığı mukataası malından almak üzere günlük 4 akçe, yıllık 8,5 kuruş maaşla imamlık yapan Hüseyin Efendi b. Hasan Efendi'nin feragatinden Halil b. Mehmed Efendi imam olmuştur.³⁰ Halil Efendi'nin de erkek evlat bırakmadan vefatı üzerine, 29 Rebiülevvel 1300/7 Şubat 1883 tarihinde merhumun akrabasından Hafız Osman b. Abdurrahman senelik 8,5 kuruş ücretle imamlığa tayin edilmiştir.³¹

1864-1908 yılları arasında Sivas ve Tokat Vakıflar Bölge Müdürlükleri Arşivlerinde yer alan Vakıf Muhasebe Defterlerinde Garipler Camisi vakıf muhasebe kayıtları mevcuttur. Örnekleme yöntemi ile seçilen üç adet deftere göre, caminin vakıf gelir ve giderleri aşağıda Tablo 3 ve 4'de özetlenmiştir.

Tablo 3. Garipler Camisi İmamet Ciheti Vakfı'nın 1864-1885 Dönemi Gelir ve Giderleri³²

Gelirler	Kuruş
1 adet tarla (Dikmenler mevki civarında)	2350
1 adet bahçe (...civarında)	1100
Satılan dükkânın (Takyeciler Camii yakınında) zemin icarı	450
Toplam	3900
Giderler	Kuruş
Adı geçen bahçe duvarı masrafı	500
Emlak vergisi	200
İmam Halil Efendi vazifesi	3200
Toplam	3900

Tablo 4. Garipler Camisi Vakfı'nın 1901 ve 1908 Yılları Gelir ve Giderleri

Yıllar	Gelirler	Giderler	Kuruş	Para
1901 ³³	Tahmis bedeli ³⁴ 305 Kuruş	Muhasebe harcı	38	10
		Abdülvahid Efendi'nin hitabet ücreti	266	30
1908 ³⁵	Tahmis: 304 Kuruş 26 para Bağlar: 7 Kuruş 20 para Toplam: 312 Kuruş 6 para	Hafız Mehmed Efendi'nin hitabet ücreti	312	6

Tablo 3 ve 4'teki veriler birlikte değerlendirildiğinde, Garipler Camisi'nin bahçe ve dükkan icarı ile tarla hasıllardan gelirler sağladığı anlaşılmaktadır. 1885'ten sonra tahmis usulü ile Maliye Nezareti tarafından toplanan bu gelirler bahçe duvarı masrafları ve harçlar ile imam ve hatipten oluşan görevlilerin maaşlarına sarfedilmiştir. Bu iki tablodaki verileri, 1574 tarihli Evkaf defteri ve 53 numaralı Tokat Şer'îye Sicili'ndeki veriler ile kıyasladığımızda bunların birbiri ile tam olarak örtüşmediği görülmektedir. *İlk olarak*, 1574 vakıf kayıtlarında yer alan *nukûd* murabaha gelirleri, 1837-1840 yılları vakıf muhasebe kayıtlarında ve 1864-1908 dönemi muhasebe defterlerinde gözükmemektedir. *İkinci olarak*, 1864-1885 dönemi muhasebesinde yer alan tarla akarı daha önceki muhasebe kayıtlarında yer almamaktadır. Ayrıca, XVI-XVIII. yüzyıllara ait arşiv kayıtlarında tespit edilen görevlilerden imam ve hatip dışındakiler 1864 sonrası muhasebelerinde belirtilmemiştir. Son olarak, bu değerlendirmeler ışığında, Garipler Camisi Vakfı akarattının muhasebe tekniklerindeki değişimler nedeniyle bazen ayrıntılı bazen de toplu şekilde muhasebe kayıtlarına yansıtıldığını söyleyebiliriz.

30 TŞS 79, 286/300.

31 TŞS 78, 227/235.

32 T. VBMA. Muhasebe Defteri No. 1, s. 81.

33 T. VBMA. Muhasebe Defteri No. 10, s. 31.

34 Tanzimat sonrası dönemde Evkâf-ı Hümayun Nezareti'ne bağlı vakıfların gelirlerini toplamak için Maliye Nezareti tarafından tahmis bedeli uygulamasına geçilmiştir. Maliye Nezareti topladığı vakıf gelirlerinden vakıflara "kura bedelâtı" adıyla maktu bir bedel ödenmeye başlamıştır. Bedel belirlemede vakıf köyler ve mezraların devletçe zapt olunmadan önceki beş senelik öşür hasılatı beşe bölünerek ortalaması alınmış ve buna tahmis bedeli adı verilmiştir. Bazı vakıflarda maktu bedel olarak tahminin tamamı, bazılarında tahminin sülûsânı (2/3'ü), bir kısmında ise tahminin sülûsü (1/3'ü) vakfa ödenmiştir (Abdurrahman Vefik, 1328: 268; Pakalın, 1983-III: 375-376).

35 S. VBMA. Muhasebe Defteri No. 9, s. 295.

3.2. Garipler Camisi'nin Diğer Vakıfları

XVII. yüzyıldan itibaren Garipler Camisi giderleri için Tokat'taki diğer bazı vakıflardan tahsisat ayrılmış ya da camide bazı hizmetler için yeni vakıflar kurulmuştur. Bu vakıflar hakkında alfabetik sıra ile aşağıda bilgi verilmiştir.

3.2.1. Ahi Evran Zaviyesi Vakfı: 774/1373 tarihli vakfiyesinde vâkîf Taceddin Ahmed b. Süleyman, Melik Sultan Camisi'nin (büyük ihtimalle Melik Danişmend Gazi Camisi) hafızları için yıllık 500 dirhem (akçe) para ve 30 mud³⁶ buğday vakfetmiştir (Kucur, 1993: 16).

3.2.2. Ayşe Hatun Vakfı: Vâkîfe Ayşe Hatun'un kimliği hakkında herhangi bir belge bulunamamıştır. Ayşe Hatun, 1092/1681 yılı **şer'iyye** sicilinde yer alan vakfiyesine göre, icarını Garipler Camisi şeyhlerine şart koştuğu bir menzil(ev) vakfı kurmuştur.³⁷

3.2.3. Emine Hatun Vakfı: Cedid Mahallesi sakinlerinden vâkîfe Emine Hatun'un kimliği hakkında herhangi bir belgeye ulaşılamamıştır. Emine Hatun, 1174/1760-61 yılı **şer'iyye** sicilinde yer alan vakfiyesine göre, icarını Garipler Camisi'nde görev yapan hatipler için tahsis ettiği bir menzil (ev) vakfı tesis etmiştir.³⁸

3.2.4. Hüseyin Efendi b. Süleyman Vakfı: Vâkîf Hüseyin Efendi'nin kimliği hakkında herhangi bir kayıt bulunamamıştır. 1101/1689-1690 yılı **şer'iyye** sicilinde kayıtlı vakfiyeye göre, Hüseyin Efendi, Garipler Camisi'nde haftanın Pazartesi, Perşembe ve Cumartesi **günlerinde ikindi namazından sonra** mevlid okuyanlara, yine camide Cuma ve Perşembe geceleri ile Regaib, Berat ve Kadir gecelerinde temcidhân olarak vazife yapanlara ve camiye aydınlatmak için yirmi adet kandile bezir yağlı alımına sarf edilmek üzere birkaç dükkân vakfetmiştir.³⁹

3.2.5. Hüseyin Efendi Vakfı: Vakfın ne zaman kurulduğu ve vâkîf Hüseyin Efendi'nin kimliği hakkında herhangi bir kayıt bulunamamıştır. Zilhicce 1154/Şubat 1742 tarihli atama beratına göre, 4 akçe gündelikle Garipler Camisi'nde *temcidhân ve Muhammediyehân*⁴⁰ olan Ömer Halife'nin ölümü üzerine, boşalan vazifelere Muhterem Halife tayin edilmiştir.⁴¹

3.2.6. Kürd Mehmed Efendi Vakfı: Vakfın ne zaman kurulduğu ve vâkîfın kimliği hakkında herhangi bir kayda rastlanmamıştır. Zilkade 1138/Temmuz 1726 tarihli atama beratına göre, Kürd Mehmed Efendi'nin nukûd vakfından almak üzere 5 akçe gündelikle Garipler Camisi'nde ikinci imam olan Ebubekir Efendi'nin vefatıyla vazifesi Seyyid Hüseyin Halife'ye verilmiştir.⁴²

3.2.7. Seyyid Abdurrahman Çelebi Vakfı: Tokat Yaşmeydan Mahallesi sakinlerinden Seyyid Abdurrahman Çelebi 1112/1700 tarihli vakfiyesinde vakfettiği iki katlı hanın kira gelirinden bir kısmını her sene Regaib kandilinde Garibler Camisi'nde yakılmak üzere 2 okka bal mumu alımına ayırmıştır (Tunca, 2000: 46).

3.2.8. Seyyid Ali Paşa Vakfı: Seyyid Ali Paşa'nın kimliği hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. 12 Ramazan 1022/26 Ekim 1613 tarihli vakfiyesinde, Ali Paşa, vakfı gelirinden Garibler Camisi aydınlatması için kandil yağlı ücreti tahsis etmiştir (Tunca, 2000: 45; Açıkel ve Sağırılı, 2005: 205).

Yukarıda verilen vakıfların haricinde vakfedeni tespit edilemeyen üç vakıf daha bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, 1043/1633-1644 yılı **şer'iyye** sicilinde kayıtlı Garipler Camisi imamlarına şart koşulan bir menzil

36 Mud, eski bir zahire ölçüsüdür. Osmanlı memleketlerinde farklılıklar göstermekle birlikte, resmî bir mud 20 İstanbul kilesine karşılık gelmektedir (Sertoğlu, 1986: 228).

37 TŞS 119, 91/39.

38 TŞS 119, 98/13.

39 TŞS 119, 100/13.

40 Yazıcıoğlu Mehmed Efendi'nin (ö. 855/1451) kaleme aldığı Muhammediyye adlı eseri camilerde mevlid gibi irticalen ve beste ile okuyan görevliyi ifade etmektedir. Mustafa İsmet Uzun, "Muhammediyye", *DİA*, C. 30, Ankara 2006, 583-584.

41 VGMA. HD. No.1094, s. 32.

42 VGMA. HD. No.1083, s. 250.

vakıdır⁴³. İkincisi, 1054/1644-1645 yılı şer'iyeye sicilinde kayıtlı Garipler Camisi ferraşları için tesis edilen bir menzil ve dükkân vakıdır⁴⁴. Sonuncusu ise, 1085/1674-1675 yılı şer'iyeye sicilinde kayıtlı Garipler Camisi'nde cüz okuyanlar için teşkil edilen eczahân vakıdır.⁴⁵ Bu son vakfın gelir kaynakları belirtilmemiştir.

Buraya kadar aktarılan bilgilerden Garipler Camisi'nin Cumhuriyet dönemine kadar vakıf akarlarını muhafaza ettiği anlaşılmaktadır. Günümüzde, vakıfları olmamakla birlikte, cami ibadete *açıktr*.

4. Sonuç

Mevcut kayıtlara göre, Garipler Camisi XI. asrın sonlarında Melik Danişmend Ahmed Gazi tarafından 1073 yılında Tokat'ın fethinden kısa bir süre sonra inşa ettirilmiştir. Anadolu'da inşa edilen en eski İslam mabedidir. Bu nedenle fetih camisi olma özelliği taşımaktadır.

Garipler Camisi vakıfları ile ilgili ilk bilgiler 1455-1574 dönemi Tapu Tahrir Defterlerinde verilmiştir. İlk derli toplu kayıtlar ise 1574 tarihli Rum Eyaleti Evkaf Defteri'nde mevcuttur. Bu defterdeki kayıtlara göre, camiye tahsisli vakıfların bir kısmı emlak vakıfları bir kısmı ise para vakıflarıdır. Emlak vakıflarını vakfedenler hakkında defterde bilgi verilmezken para vakıflarının vâkıfları ismen zikredilmiştir. Ayrıca, XVII. yüzyılın başlarından itibaren caminin ihtiyaçları doğrultusunda ihdas edilen görevler için Tokat Voyvodalığı mukataaları gelirinden yıllık 10.000 akçe tahsisat ayrıldığı ve bazı şahıslar tarafından ek vakıflar kurulduğu tespit edilmiştir.

Caminin XVI. asra ait vakıflarına dair veriler incelendiğinde, evvela, vakfın gelirlerinin Zodi köyü malikanesinin çeyrek hissesi, 2 evin kirası, Tokatlı Arakiyyeci-zâde Mevlânâ Şemseddin Vakfı'na ait arazilerin malikane hisseleri ve üç ayrı para vakfından (Mustafa Ağa b. Abdullah, Hanife Hatun bint-i Ali ve Arakiyyeci-zâde Mevlânâ Şemseddin) gelen faiz gelirlerinden oluştuğu görülmektedir. 1574 yılı muhasebesinde kayıtlı 2 adet ev icarı, XIX. yüzyılın ilk yarısında mahkeme kararı ile 2 adet bahçe ve bir dükkân icarına dönüştürülmüştür. Ayrıca, caminin 1864-1885 dönemi muhasebe kayıtlarında daha önce mevcut 2 adet bahçe akarlarından birisinin Dikmenler mevkiindeki bir tarla ile değiştirildiği görülmektedir.

1574-1908 yılları arası dönemde, Garipler Camisi vakıfları bünyesindeki vazifelerin sayısında artış olduğu tespit edilmiştir. 1574 yılı muhasebesinde vakıfta tevliyet, hitabet, imamlık, müezzinlik ve hafızlık görevleri mevcutken sonraki devirlerde ferraşlık, nazırlık, seccadenişinlik ve Muhammediyehânlık vazifeleri ihdas edilmiştir. Bazı atama kayıtlarında ise imamet ve tevliyet gibi görevlerin hisseli hale getirilerek birden fazla kişi arasında paylaştırıldığı görülmektedir. Ayrıca, ölüm, feragat, başka diyara gitme ve suistimal gibi sebeplerle boşalan vazifelerin öncelikle eski görevlilerin evlatlarına, evlatların yeterli niteliği taşıyamaları halinde ise diğer şahıslara aktarıldığı tespit edilmiştir.

XVII. yüzyılın başlarından itibaren Garipler Camii'ne ilave gelir sağlayan toplam 11 vakıf tespit edilmiştir. Bu vakıflarla ilgili bilgiler vakıf senetleri (vakfiyeler), 119 numaralı Tokat Şer'iyeye Sicilindeki kayıtlar ve Hurufat Defterlerindeki görevli atama belgelerinden elde edilmiştir. Günümüze ulaşmayan kayıtlar da dikkate alındığında Melik Danişmend Gazi Camii'ne katkı sağlayan vakıfların sayısının daha da artacağı şüphesizdir. Melik Danişmend Gazi Camisi ilave vakıflarının sayısı, Tokat'ta Osmanlı döneminde kurulan büyük camilerin ek vakıflarının sayıları ile kıyaslandığında oldukça mütevazı olduğu sonucuna varılabilir. Örneğin, XV. yüzyılda inşa edilen Takyeciler Camisi'ne 37'nin üzerinde vakfın katkı sağladığı tespit edilmiştir (Açkel, 2021: 17-21).

Garipler Camisi'ne katkı sağlayan vakıflara ait akarlar Cumhuriyet döneminde Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne aktarılmıştır. Günümüzde cami ibadete açıktır.

43 TŞS 119, 91/45.

44 TŞS 119, 91/22.

45 TŞS 119, 91/24.

Kaynaklar

I. Arşiv kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Tapu Tahrir Defterleri: BOA. TD 2; BOA. TD 19; BOA. TD 79; BOA. TD 387; BOA. TD 287.

BOA. AE. SMHMD.IV(Ali Emiri Sultan Mehmed IV). 80/9516.

BOA. SAHM. III. (Ali Emiri Sultan Ahmed III). 105-10433; BOA. SAHM. III. 24-2237.

Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi (TK. KKA)

Tapu ve Tahrir Defterleri: TK. KKA/ TK.GM.d 177(14); TK. KKA. Evkaf Defteri 583.

Tokat Şer'îye Sicilleri

TŞS 29; TŞS 53; TŞS 79; TŞS 86; TŞS 119.

Sivas Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi⁴⁶

S. VBMA. Muhasebe Defteri No. 9.

Tokat Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi⁴⁷

T. VBMA. Muhasebe Defteri No. 1; T. VBMA. Muhasebe Defteri No. 10.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

Hurufat Defterleri (HD): VGMA. HD No. 1083; VGMA. HD No. 1092; VGMA. HD No. 1094; VGMA. HD No. 1121; VGMA. HD No. 1143; VGMA. HD No. 1144.

VGMA. Mücedded Anadolu Vakfiye Rabi Aşer (14) Defteri No. 600, s. 172-173/205.

II. Araştırma ve İnceleme Eserler

Abdurrahman Vefik (1328). *Tekâlif Kavâidi*. İkinci Kısım, Dersaadet.

Açıkel, Ali (2021). "Osmanlı Döneminde Tokat Takyeciler Camii Vakıfları". *Vakıflar Dergisi*, (55): 9-24.

Açıkel, Ali ve Abdurrahman Sağırlı (2005). *Osmanlı Döneminde Tokat Merkez Vakıfları-Vakfiyeler*. C. I, Tokat: Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Yay.

Aksulu, Behiye Işık (1994). *Fetihten Osmanlı Dönemi'ne Kadar Tokat Şehri Anıtları*. Basılmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Anaç, Ekrem (2016). "Danişmentli Mimarisi Anadolu Türk Mimarisinin Bilinmeyen/Az Bilinen Erken Dönem Eserleri". *Danişmentliler Sempozyumu (12-13 Kasım 2015) Bildiriler*. Ankara. 295-313.

Barkan, Ömer Lütfi (1939). "Türk-İslam Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu'nda Aldığı Şekiller: Mâlikâne-Divânî Sistemi", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, (2): 119-184 (Aynı yayının yeniden basımı için ayrıca bk. Ömer Lütfi Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi, Toplu Eserler*. C. I. Gözlem Yayınları, İstanbul: 1980, 151-208).

Cantay, Tanju (1977). "Bir Kuzey-Batı Anadolu Gezisinden Notlar", *Sanat Tarihi Yıllığı*, (VII): 25-27.

Evliya Çelebi (2001). *Evliya Çelebi Seyahatname*. Haz. Yücel Dağlı- Seyit Ali Kahraman- İbrahim Sezgin. C. 5. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Gabriel, Albert-Louis (1934). *Monuments Turcs D'Anatolie*, II, Paris.

Gabriel, Albert-Louis (2022). *Anadolu'daki Türk Anıtları İkinci Cilt: Amasya-Tokat-Sivas*, Çev. Nuri Fudaylı Kıcıroğlu, İstanbul: Türk Arkeoloji ve Kültürel Miras Enstitüsü Yayınları.

Genç, Mehmet (2000). *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Gökbilgin, Tayyib (1974). "Tokat". *İA*, (XII/I): 401-412.

Gündoğdu, Hamza Vd. (2006). *Tarihi Yaşatan İl Tokat*. Ankara.

46 Bu arşivdeki belgeler ve defterler 10 yıl kadar önce Ankara'da Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ne nakledilmiştir.

47 Bu arşivdeki belgeler ve defterler 10 yıl kadar önce Ankara'da Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ne nakledilmiştir.

- Kucur, Sadi S. (1993). *Sivas, Tokat ve Amasya'da Selçuklu ve Beylikler Devri Vakıfları (Vakfiyelere göre)*. Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü. İstanbul.
- Mumcuoğlu, Sadakat Safiyye (2019). *XI-XV. Yüzyıl Tokat Merkez Ve İlçelerindeki Cami Plan Ve Cephe-lerinin Tipolojik İrdelenmesi*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. Ankara.
- Mülâyim, Selçuk (1996). "Garipler Camii". *Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) İslâm Ansiklopedisi*. C. 13. İstanbul. 381-382.
- Önkal, Ahmet ve Nebi Bozkurt (1993). "Cami: Dini ve Sosyokültürel Tarihi". *TDVİA*, (C.7): 46-56.
- Özvar, Erol (1998). *XVII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Maliyesinde Değişim: Rum Hazine Defterdarlığından Tokat Voyvodalığına Geçiş*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Pakalın, Mehmet Zeki (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. C. I-II-III, İstanbul: MEB. Yay.
- Seçgin, Nuri (1993). *Tokat'taki Türk Mimari Eserleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Subaşı, M. Hüsrev (2015). "Tokat Garipler Camii Mihrabı ve Hat Sanatındaki Yeri". *Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (25-26 Eylül 2014) Bildiriler*. Editörler: Ali Açıkel, Samettin Başol, Murat Hanılçe ve Emel Hisarcıklar. C. 1. Ankara: 2015. 117-126.
- Şemseddin Sami (1987), *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul: Çağrı Yay.
- Şimşirgil, Ahmet (1990). *Osmanlı Taşra Teşkilatında Tokat (1455-1574)*. Basılmamış Doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Şimşirgil, Ahmet (2003). "XIV-XVI. Yüzyıllarda Tokat Cami ve Mescidleri". *Tarih İncelemeleri Dergisi*, (C. XVIII, S. 1): 87-104.
- Tokat Merkez ve İlçeleri Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Envanteri* (2010). Editörler: Abdurrahman Akyüz, Güven Yetişkin, Saliha İçen Tokat.
- Tunca, Aylin (2000). *Vakfiyelerine Göre Tokat Vakıfları (H. 1000-1200/M. 1591-1785)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Uzun, Mustafa İsmet (2006). "Muhammediyye". *TDVİA*. C. 30. Ankara. 583-584.
- Wolper, Ethel Sara (1994). *Patronage and Practice in Late Seljuk and Early Beylik Society: Dervish Lodges in Sivas, Tokat, and Amasya*. Doktora tezi, University of California, Los Angeles, U.S.A.
- Yavi, Ersal (1986). *Tokat (Komana)*. İstanbul.
- Yedi yıldız, Bahaeddin (1986). "Vakıf". *İslam Ansiklopedisi (İA)*, (C. XIII): 153-172.
- Yedi yıldız, Bahaeddin (2003). *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*. Ankara: TTK Yay.
- Yinanç Mükrimin Halil (1988). "Danışmendliler". *İslam Ansiklopedisi (İA)*. (C. III). İstanbul. 468-469.

III. Elektronik kaynaklar

Url 1: <https://www.haritamap.com/yer/garipler-cami-turhal>.

Url 2: <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/tokat/gezilecek/yer/garpler-cam-dansmend-melkgaz-cam>.

Mimari Restitüsyonda Belge Yetersizliğinde Analojiden Yararlanma: Yozgat Fatih (Kilise) Camisi Örneği*

Özge Özeke Eski**

Öz

Mimarlık sözlüğündeki karşılığı “sonradan değişikliğe uğramış bir yapıtın eski halinin resmini yapmak, canlandırım” olan restitüsyon, mimari korumada tarihi yapıların restorasyon projeleri hazırlanırken önemli bir aşamadır. Restore edilecek yapının mevcut durumu belgelenip çözümlenirken restitüsyon(lar) da hazırlanarak özgün biçim(ler) saptanmakta ve restorasyon projesinde dayanak olarak kullanılmaktadır. Çalışma konusu, 19. yüzyılda bir Rum Ortodoks kilisesi olarak inşa edilip 1923’te Lozan Antlaşması’na ek protokol doğrultusunda gerçekleşen Türkiye-Yunanistan nüfus mübadelesiyle özgün işlevini yitiren Yozgat Fatih (Kilise) Camisi’dir. Pek çok farklı kullanımın ardından 1990’lı yıllardan bu yana cami olarak kullanılmaktadır. Yapının tarihine ait görsel belgelerin kısıtlı olması nedeniyle restitüsyon ve restorasyon projesi üretilmesi söz konusu olduğunda zorluklarla karşılaşılması üzerine analogik verilere başvurularak hiçbir belgeye ulaşılamayan noktaların restitüe edilebilmesi için, ya da yetersiz bulunan verilerin desteklenmesi/teyit edilmesi için referans bulmaya çalışılmıştır. Bu çalışmanın amacı, Yozgat Fatih (Kilise) Camisi’nin tarihsel belgeleri ve analogik çalışmadan elde edilen veriler bütünü ile geliştirilen restitüsyon önerisini restorasyondan sonraki durumuyla birlikte ulusal ve uluslararası koruma ilkelerinin ışığında değerlendirerek paylaşmaktır.

Anahtar Kelimeler: mimari koruma, restorasyon, restitüsyon, analogi, Yozgat, kilise.

Utilisation of Analoji in the Lack of Documents in Architectural Restitution: Yozgat Fatih (Church) Mosque

Abstract

Restitution, which means “reforming the original, painting the old version of a work that has been changed later, resuscitation” due to the architectural dictionary, constitutes an important stage in the preparation of restoration projects of historical buildings in architectural conservation. While the current situation of the building to be restored is documented and analyzed, the restitution(s) are also prepared and the original form(s) are determined, and if reliable documents are available, the restoration project tries to stay true to this original situation as much as possible. The subject of the study, Yozgat Fatih Mosque, was built as a Greek Orthodox church in the 19th century and lost its original function with the population exchange between Turkey and Greece in 1923 in line with the additional protocol to the Treaty of Lausanne. After many different uses, it has been used as a mosque since the 1990s. Due to the limited visual documents of its history, when it comes to the production of restitution and restoration projects, difficulties were encountered, and analogical data were used to find references for restitution of the points where no documents could be reached, or to support/confirm the insufficient data. The aim of this study is to share the historical documents of the Yozgat Fatih (Church) Mosque and the data obtained from the analogical study, as well as the restitution proposal development process and its result, together with its situation after restoration, in the light of national and international conservation principles.

Key words: architectural conservation, restoration, restitution, analogy, Yozgat, church.

* DOI: 10.16971/vakiflar.1098169

Makalenin Geliş Tarihi / Received Date: Nisan 2022 / April 2022

Makalenin Kabul Tarihi / Accepted Date: Şubat 2023 / February 2023

** Başmüfettiş, Vakıflar Genel Müdürlüğü Rehberlik ve Teftiş Başkanlığı; e-mail: o.ozeke@vgm.gov.tr; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9177-572X>.

1. Giriş

Türkçe'ye Fransızca "analogie" sözcüğünden gelmiş olan "analoji", "benzeşme, örneksene" anlamlarına gelmektedir (TDK). "Restitüsyon" kelimesi de Fransızcadan gelmiş olup "yeniden tasarımılama" anlamına gelmektedir (TDK). Mimarlık sözlüğündeki karşılığı "ilk haline getirmek, sonradan değişikliğe uğramış bir yapının eski halinin resmini yapmak, canlandırım" olan (Hasol, 1975: 368) restitüsyon, mimari korumada tarihi yapıların restorasyon projeleri hazırlanırken önemli bir aşamayı oluşturmaktadır. Restore edilecek yapının mevcut durumu belgelenip çözümlendikten sonra restitüsyon(lar) hazırlanarak özgün biçim(ler) i saptanmaktadır.

2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanununda korunması gerekli taşınmazlarla ilgili proje ve uygulamalara ilişkin ölçütler Yüksek Kurul'un ilke kararları ile tanımlanmıştır. Bu çerçevede en kapsamlı ilke kararı, 05.11.1999 tarih ve 660 sayılı ilke kararıdır. Bu kararda açıklanan esaslı onarım ilkelerinde aşağıdaki karar verilerek restitüsyon projesi hazırlama esasları "Yapının analizi, benzer yapılarla karşılaştırılması ve bulunabiliyorsa çeşitli belgelerden gelen bilgiler ışığında, özgün ya da belli bir döneme ilişkin bilgileri içerecektir" şeklinde belirlenmiştir.

"Restorasyon projesine temel olacak restitüsyon çalışmasının siva raspası, kısmi söküm, sondaj, belgeler üzerinde çalışma ve karşılaştırmalı araştırmalar sonucuna dayalı olarak hazırlanmasına, onarıma başlamadan önce bu çalışmanın yapılması olanaksız ise onarım projesinin onaylanmasından sonra ortaya çıkan yeni veriler ışığında, restorasyon projesi üzerinde tadilat yapılarak yeniden koruma kurulunun onayına sunulmasına"

İlke kararında, yapının bu bağlamda yapılacak analizinde mutlaka "yapıya çeşitli dönemlerde yapılan müdahalelerin ayrıştırılması ve yapıda bugün olmayan mekân ve/veya elemanlara ilişkin bilgi ve izlerin çözümlenmesi" gerekli bulunmuştur.

Restorasyon projelerinde restitüsyon çalışmasının verilerinden nasıl yararlanılacağı noktasında da bilgi kaynaklarının güvenilirlik derecesi önem kazanmaktadır. Çağdaş koruma tekniklerine dair, Türkiye'nin de kabul ettiği, uluslararası ilkeler bu konuda yol gösterici olmaktadır. Tarihi yapıların belge değerinin korunması vurgusunu içeren 1964 tarihli Venedik Tüzüğü'nün 9. maddesinde, onarımın güvenilir belgelere saygıya bağlı olduğu ve "faraziyenin başladığı yerde onarımın durdurulması" ilkeleri ile özgünlüğün korunmasına dikkat çekilmiştir (Ahunbay, 2019: 29, 41; Erder, 1977: 172, 177). Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) Dünya Mirası Sözleşmesi Uygulama Rehberi'nde (2021: 30, 31) evrensel değer taşıma ölçütü olarak özgünlüğün değerlendirilmesi öne çıkmaktadır. UNESCO'nun danışma organlarından olan Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi'nin (ICOMOS) 1994 yılında Japonya'da bu bağlamda yaptığı toplantı sonucunda Venedik Tüzüğü'nün ruhunda tasarlandığı belirtilerek yayımlanan Nara Özgünlük Belgesi'nde, "kültür mirasına atfettiğimiz değerleri en doğru biçimde algılamamızın yolu; bilgi kaynaklarının inanılır olmasına ve doğru anlaşılmasına" bağlanmıştır. Yapının bünyesinde ya da dışında olabileceğinden bahsedilen bu kaynaklar, "tasarım ve biçimi, malzeme ve nesneyi, kullanım ve işlevi, gelenek ve teknikleri, konum ve yerleşimi, ruh ve anlatımı, ilk tasarım ve tarihsel evrimi" olarak sıralanmıştır (13. Madde). Bu doğrultuda, restitüsyon çalışması kapsamında güvenilir belgelere dayalı unsurlara sadık kalmak esastır. Güvenilirlik derecesi en zayıf sayılan karşılaştırmalı çalışmalar sonucunda elde edilen bilgilerin güvenilir belgelerle desteklenmediği durumlarda restorasyon müdahalelerinde bu verilerin esas alınması uygun bulunmamaktadır. ICOMOS Türkiye'nin hazırladığı (2013) Türkiye Mimari Mirasın Korunması Bildirgesi'nde de konuyla ilgili olarak şöyle denilmiştir:

"...özgünlüğü dikkate alınmadan ve onarılabılır maddi varlığı yok edilerek yeniden ve yeni tasarım, taşıyıcı sistem, malzeme ve işçilik ile ve yeni bir çevre içinde inşa edilen yapıların korunmuş olduğundan söz edilemez. ... Bu konularda yasalar, yönetmelikler ve ilke karar-

larında var olsa dahi ve yenileme başlığı altında mimari kültür mirasının yok edilmesine ve yanıltıcı sonuçların ortaya çıkmasına neden olan hükümlerin ve uygulamaların doğrudan bahsedilemez.”

Makale konusu çalışmaya konu olan yapı, Yozgat Merkez İstanbulluoğlu Mahallesi’nde yer alan Fatih (Kilise) Camisi’dir. 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Antlaşması’na ek protokol doğrultusunda gerçekleşen Türkiye-Yunanistan nüfus mübadelesi sürecinde özgün işlevini yitirmiş, geç Osmanlı dönemine ait bir Rum Ortodoks kilisesidir. Fener Rum Patrikhanesi (FRP) kaynakları ve Küçük Asya Araştırmaları Merkezi (KAAM) kayıtlarına göre özgün adı “Agios Haralambos” ve yapım tarihi 1858 olmalıdır (FRP, 1905: 144; KAAM, 35, 113). Yapı, İl Özel İdaresi’nin mülkiyetinde erkek sanat okulu, sinema, halı/kilim deposu gibi çeşitli kullanımların ardından 29.05.1991 tarihinde Vakıflar Genel Müdürlüğü’nün mülkiyetine geçerek Valiliğin ve halkın da talebiyle camiye dönüştürülmüştür¹. Günümüzde cami olarak kullanılmaktadır.

Anadolu’nun pek çok yerinde olduğu gibi Yozgat’ta da anıtsal mimarlığın yakın geçmişi tanımlanırken, gayrimüslimlere ait eserlere bakış yüzeysel olmuştur. Kent içinde önemli bir anıtsal yapı olan Yozgat Fatih Kilise Camisi, kentte ayakta kalan tek kilise olması, şehrin kültürel çeşitliliğine ve tarihsel derinliğine sunduğu katkıya rağmen; yeni tamamlanan onarımdan önceki 1990’lı yıllarda olmak üzere pek çok kez onarılmış; ancak, önceki onarımların hiçbirinde rölevesi çıkarılarak belgelenmemiş bir anıttır. Kaldı ki, yakın zamanda projelendirilip onarılmasına karşın halen pek çok açıdan bilinmezliğini korumaktadır. Yapı, Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu’nun 10.03.1979 gün ve A-1578 sayılı kararı ile korunması gerekli kültür varlığı olarak tescil edilmiştir. Kayseri Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu’nun 18.09.2014 tarih ve 1218 no’lu kararıyla yapı 1. grup kültür varlığı olarak tanımlanmıştır.

Yapının tarihine ait görsel belgelerin kısıtlı olması nedeniyle restitüsyonları ve restorasyon projesi üretilmesi söz konusu olduğunda zorluklarla karşılaşmıştır. Bu nedenle, özgün biçimine dair hiçbir belgeye ulaşılamayan noktalar için referans bulmak amacıyla analogik verilere, yani benzer dönem ve üsluptaki yapılar örnek alınıp karşılaştırmalı çalışmayla elde edilen verilere başvurulmuştur.

2017 yılında tamamlanmış “Yozgat Fatih Kilise Camii Restorasyon Projesi” başlıklı yüksek lisans tezinde² yer alan veriler de kullanılarak hazırlanan bu çalışmanın amacı, bir analogik çalışma yöntemi ortaya koyarak bu yöntemle elde edilen veriler bütünüünün restitüsyon çözümleme önerisi geliştirmek üzere değerlendirilmesine ilişkin süreci ve sonucunu, ulusal ve uluslararası koruma ilkelerinin ışığında paylaşmaktır.

Çalışmanın başında yapı; konumu, tarihsel süreci, mimari özellikleri (plan, cephe düzeni ve mimari öğeleri), taşıyıcı sistemi, örtü öğeleri ve çatısı, malzeme özellikleri başlıkları altında tanımlanması amacıyla hem yerinde hem de arşivlerde incelemeler yapılmış, çok sayıda kuruma başvurulmuştur.³

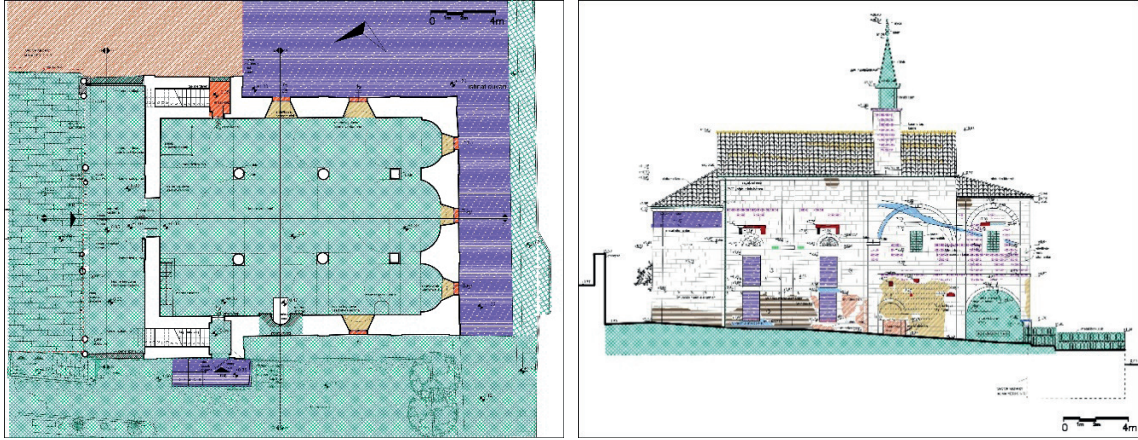
1 Sivas Vakıflar Bölge Müdürlüğü ve Sivas Koruma Bölge Kurulu’ndaki dosyasından yazışmalara dayalı bilgi

2 İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Restorasyon Yüksek Lisans Programı’nda Prof. Dr. Yegân KÂHYA SAYAR’ın danışmanlığında yürütülen tez çalışması

3 Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivleri (kilise defterleri, salnameler ve Yozgat ve çevresindeki yapılarla ilgili yazışmaları içeren belgeler), Atina Küçük Asya Araştırmaları Merkezi (KAAM), Yozgat Tapu ve Sicil Müdürlüğü ve Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, Harita Genel Komutanlığı’nın hava fotoğrafları arşivi, Vakıflar Genel Müdürlüğü (proje, fotoğraf ve yazışmalar), Sivas Vakıflar Bölge Müdürlüğü (proje, fotoğraf ve yazışmalar), Sivas Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu (tescil fişi, kurul kararları, yazışma ve fotoğraflar), Yozgat Müzesi Arşivi (fotoğraf ve yazışmalar), Yozgat Müftülüğü (yazışma ve 1990’lı yıllara ait fotoğraflar), Yozgat Belediyesi (Belediye Meclisi kararları, yapıyla ilgili Koruma Amaçlı İmar Planı notları, hâlihazır harita, Fen İşleri Müdürlüğü, İmar ve Şehircilik Müdürlüğü ile Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü arşivleri), Yozgat Valiliği (İl Özel İdaresi fotoğraf arşivi), Fener Rum Patrikhanesi Kütüphanesi (Kitaplar), Alman Arkeoloji Enstitüsü fotoğraf arşivi, Houshamadyan Ankara Vilayeti Yozgat Sancağı Ermeni Fotoğrafları Arşivi, İSAM Kütüphanesi (Çeşitli kitaplar), İBB Atatürk Kitaplığı (Bafıralı Yanko Seyahatnamesi, 1889), Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü Kütüphanesi, İTÜ, Bilkent, ODTÜ ve Yıldız Teknik Üniversitesi Kütüphaneleri, İTÜ Mimarlık Fakültesi Kütüphanesi, Koç Üniversitesi ANAMED Kütüphanesi [Evlıya Çelebi (XVII. yy.), J. Macdonald Kinneir (1813 ve 1814), Charles Texier (1832), M. Paptistin Poujoulat (1837), William John Hamilton (1835-1842), Andreas David Mordtmann (1850-1859), Georges Perrot (1864), Frederick Burnaby (1876), Vital Cuiet (1890’lar), William Mitchell Ramsay (1852-1916), Bayan Chantre (1893) gibi Yozgat’ta bulunmuş gezginlerin seyahatname ve çizimleri].

Mimari Restitüsyonda Belge Yetersizliğinde Analojiden Yararlanma: Yozgat Fatih (Kilise) Camisi Örneği

Bunların dışında Yozgat'ın köklü ailelerinden, bilhassa kilisenin bulunduğu mahallede oturan yaşlılara, ya da Sümerbank (Sümer Halı) kullanımındayken yapıda uzun süre yönetici olarak çalışmış Ali Özel'e ulaşılarak sözlü tarih çalışması yapılmıştır. Daha sonra rölövesi çıkarılan yapıdaki bozulmalar; "Nitelsiz ekler ve yanlış müdahalelerden kaynaklanan bozulmalar" ve "Çevresel etmenler ve bakımsızlığa bağlı bozulmalar" olarak iki grupta incelenerek rölöve üzerinde renklendirilmiş bozulma analizi paftaları hazırlanmıştır (Şekil 1). Rölöve üzerine renkli olarak malzemeler de işlenip malzeme analiz paftaları hazırlandıktan sonra yapının farklı kullanımlar sırasında geçirdiği değişiklikler incelenmiş, restitüsyon sorunları saptanmıştır.

Şekil 1: (a) Zemin Kat Planı (b) Kuzey Cephesi Analitik Rölöve Paftaları

Restitüsyon sorunları ekseninde, yani yapının yakın çevresi, planı, cepheleri, örtü öğeleri, çan kulesi, kapı ve pencereleri, sütun başlıkları, gibi en çok değişime uğramış olan unsurlar ele alınarak hazırlanan ve Tablo 1'de özeti sunulan kronolojik analiz tablosunda⁴, yapının fiziksel durumundan elde edilen bilgiler, yapıyla ilgili kişilerin sözlü anlatımları, kurum arşivlerindeki yazılı ve görsel belgelerden elde edilebilen tüm verilerin özeti ile birlikte bilinmezlikler "?" ile gösterilerek bir araya getirilmiştir. Tablodaki veriler, tez çalışmasında (Özeke, 2017) yer verilen fotoğraflara, ya da dayanağı olan belgeye/sözlü tarih çalışması verilerine atıfta bulunularak yazılmıştır.

Kilisenin yapıldığı dönemdeki durumu ve zaman içinde geçirdiği değişimler; eski fotoğraflar, yazılı ve sözlü kaynaklar doğrultusunda saptanmaya çalışılmışsa da özellikle yapının inşa edildiği tarihten 1930'lara kadarki dönem ve yapının kilise dışındaki işlevlerde kullanıldığı takip eden yıllar, mimari açıdan bilinmezliğini korumaktadır. 1930'lardan 1990 yılına kadarki döneme ilişkin ise kullanım biçimi ve fiziksel durumuna ilişkin anlatımlar ve hava fotoğrafları bulunmakla birlikte, yeterli görsel ve fiziksel veriye ulaşılamadığından; eldeki verilerin restitüsyon çalışması için yeterli olmadığı görülmüştür. Bu nedenle restitüsyon önerisi, eldeki yazılı ve görsel belgelerin yanı sıra, yakın çevreden Akdağmadeni ve Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde bulunan 19. ve 20. yüzyıl kilise örnekleriyle yapılan ayrıntılı analogik çalışmadan elde edilen verilerden yararlanılarak geliştirilmiştir.

Çalışmanın analogik çalışma kısmında yararlanılan kaynaklar Sacit Pekak'ın Kapadokya, Nevşehir ve çevresi (Pekak, 1998b, 1998a, 2009a, 2009b); Niğde ve çevresi (Pekak, 1999), Aksaray ve çevresindeki 19. yüzyıl kiliselerine (Pekak, 2000) ilişkin çalışmaları; Fügen İltter'in 19. yüzyıl İç Anadolu ve Ege bölgeleri azınlık yapıları üzerine çalışmaları (İltter, 1988, 1994), Özlem Tanış'ın Germir'deki eş zamanlı kiliselere ilişkin tez çalışması (Tanış, 2006) ve Şeyda Güngör Açıkgöz'ün "Kayseri ve Çevresindeki XIX. Yüzyıl Kiliseleri ve Korunmaları İçin Öneriler" başlıklı tezinden (Açıkgöz, 2007) yararlanılarak, bölge kiliseleri taranmıştır. Bunlara ek

⁴ Ayrıntıları için bkz. Özeke (2017).

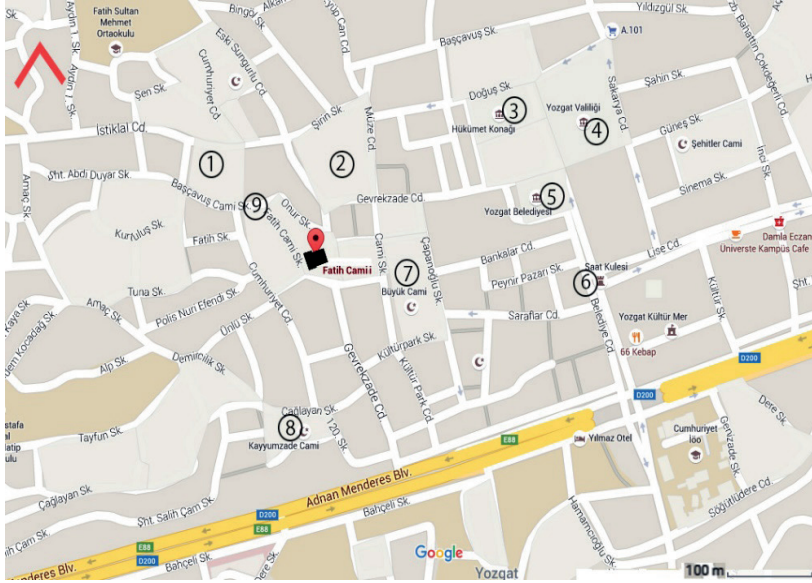
Özge Özeke Eski

olarak, Ayşe Aydın'ın aynı dönem kiliselerine bölge dışından örnekler sunan "XIX. yüzyıl Mersin Kiliseleri" isimli kitabındaki (2011) kilise yapılarından çalışmaya katkı sunabilecek üç örnek seçilmiştir. Bu örneklerdeki, çalışma konusu yapıda restitüsyon güçlüğü çekilen noktalar 12 adet tabloda gruplanmıştır.

2. Yapının Tanıtımı

Konum

Fatih Kilise Camisi, Yozgat'ın Merkez İstanbulluoğlu Mahallesi'nde 42 pafta, 594 ada, 4 no'lu parselde, kentnin ana arteri olan Adnan Menderes Bulvarı'nın kuzeyinde, şehrin önemli anıtsal kamu yapılarının ortasında, geleneksel sivil mimarlık örneklerinin de bulunduğu bir bölgede konumlanmıştır (Şekil 2).

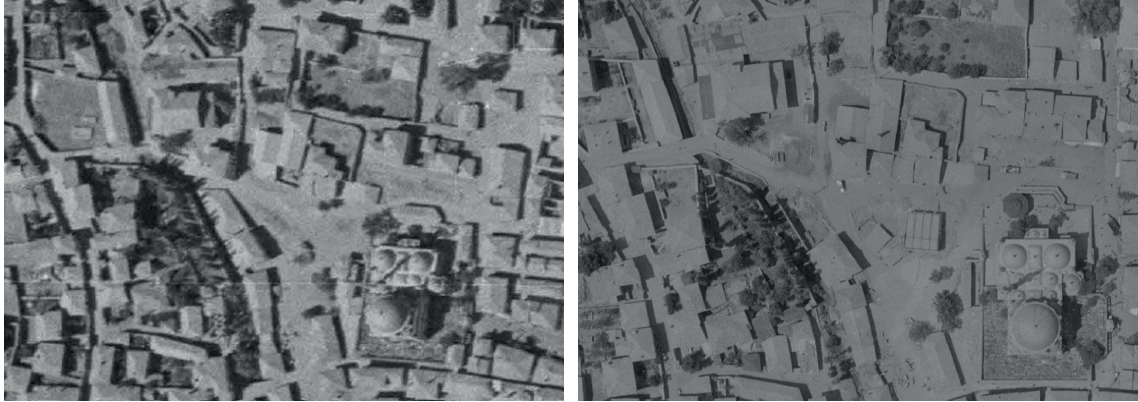
Şekil 2: Yapının yakın çevresi; 1. Başçavuş Camii, 2. Nizamoğlu Konağı (Etnoğrafya Müzesi), 3.Hükümet Konağı, 4.Yozgat Valiliği, 5.Yozgat Belediyesi, 6.Saat Kulesi, 7.Çapanoğlu Camii, 8.Kayyumzade Camii, 9.İkizler Konağı.

Yapım tarihi

Fener Rum Patrikhanesi'nin 1904 yıllığında, Yozgat'ın merkezinde bir adet Rum kilisesi bulunduğu, bunun 1858 yılında, önceden var olan daha küçük bir kilisenin yerine, 180 Rum Ortodoks aile tarafından, Rum tüccarların yardımıyla yaptırılmış görkemli bir kilise olduğu, kilisenin iki papazı olduğu, burada gümüş kaplı kapağında Türkçe yazılar bulunan bir mezar ve içinde Aziz Haralambos'a ait kemiklerin bulunduğu kaydedilmiştir (1905: 144). Yapının çevresine geçmişte çeşitli yeni yapılar ve yollar inşa edilip yıkıldığından günümüzde bir mezar izine rastlanmamıştır. Yozgat'ın merkezinde 1858 yılında 180 Rum aile tarafından yaptırılmış ve iki papazı olan kiliseden Kimisoglu'nun (Κοιμικογλου) Kapadokya bölgesine ilişkin kitabında da söz edilmektedir (2005: 323,324). Atina Küçük Asya Araştırmaları Merkezi kataloğunda Yozgat'ın merkezinde "Agios Haralambos" adlı bir kilise ve üç Rum okulunun kaydına ulaşılmıştır (KAAM: 35) Vital Cuinet, 1890'larda yaptığı seyahate dair kayıtlarında, Yozgat'ta 550 erkek öğrencinin eğitim gördüğü 6 adet Rum-Ortodoks okulu ve bir tane Rum kilisesi bulunduğunu (Cuinet, 2001: 6,41) belirtmektedir. Diğer yandan, İstanbulluoğlu Mahallesi'nin yaşlı yerleşiklerinden bazıları, sözlü araştırmada kilisenin 1910'larda inşa edildiğini belirtse de somut bir dayanağı bulunamayan bu bilginin birkaç kişi tarafından dile getirilmiş olması; yapının 1858'de inşa edilmiş, 1890'larda kullanımda olup 20. yüzyıl başlarında yeniden yapılmış veya tadilat görmüş olma olasılığını da akla getirmektedir.

Tarihçesi

İnşasından nüfus mübadelesine kadarki durumuyla ilgili bir belgeye ulaşamayan kilisenin, mübadele sonucu cemaatini kaybetmesinden sonraki döneme ait en eski belgeler Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü'nün arşivindeki 32 sıra numaralı, 1933 Eylül ayına ait tapu kaydı ve 06.09.1937 tarihli tapu beyannamesi ile ekleridir. Bu kayıtlarda yapının 1933 öncesinde şahıs mülkiyetinde olduğu belirtilmiş, cinsi "Kargir Tamirhane" olarak kaydedilmiştir. 1933 öncesinde şahsa ait olduğuna dair şerh bulunan kayıtta, edinme sebebi kısmında "Rumlardan metruk olup kanun-ı mahsusasına tevfiken Hazine-i Maliye'ye kaldığı anlaşılmıştır" açıklaması yer almakta, 1937 yılında da *Hususi Muhasebeye* satıldığı bilgisi verilmektedir. Ayrıca, çevresindeki konutlar ve Gazi Paşa Mektebi binasından söz edilmiştir. Yapının güneydoğusundaki Gazi Paşa Mektebi ve kilise ilk kez 1940'lara ait fotoğrafta görülebilmiş (Şekil 4), 1949⁵ ve 1955⁶ yılına ait hava fotoğraflarında da mevcut olup 1966⁷ yılında çekilen iki hava fotoğrafında yıkılmış olduğu görülmüştür (Şekil 3).

Şekil 3: Harita Genel Komutanlığı, (a) 1955, Foto No: 640_838 (b) 1966, Foto No: 1738_430/1

Yozgat'ta yetişmiş 1938 doğumlu bir araştırmacı olan Ali Şakir Ergin, bu yıllarda yapının Yozgat'taki ilk Erkek Sanat Enstitüsü'nün kullanımında olduğunu, yanındaki iki-üç katlı ahşap binanın –Gazi Paşa Mektebi olmalı- okulun idare binası olarak hizmet verdiğini ve kilisenin de okulun demircilik ve marangozluk atölyesi olarak kullanıldığını anlatmıştır (2012).

Şekil 4: Yapının Güneydoğusunu Gösteren (Kilise Sağda) Fotoğraf (Coşkun, 1946)

5 Harita Genel Komutanlığı, 1949, Foto No: 233_146

6 Harita Genel Komutanlığı, 1955, Foto No: 640_838

7 Harita Genel Komutanlığı, 1966, Foto No: 1738_430/2 ve 1738_430/3

Özge Özeke Eski

Daha sonra yapının 1950'lerde sinema filmi gösteriminde kullanıldığı, sözlü tarih çalışmasında ortak bilgi olarak ortaya çıkmış, 1990 yılına ait bir fotoğrafta güney cephesinde kalan "Gösterilen Film" yazısıyla teyit edilmiştir (Şekil 5). Yozgat Belediyesi kayıtlarındaki en eski kadastral plan olan 1965 yılına ait plan da ve hava fotoğraflarında yapının batısından Çatak Deresi'nin geçtiği ve güney doğusundaki mektebin yıkılmasıyla boşalan parselin belediye tarafından kamulaştırıldığı görülmüştür (Şekil 3).

Takip eden yıllar; en önemlisi ekte sunulan tescil fişi, komisyon raporları, koruma kurulu kararları gibi belgelerden izlenebilmiştir (EK). Bu belgelerde de bu dönemde yapının Sümerbank tarafından (Şekil 5) halıcılık okulunun bir parçası olarak kullanıldığı, depo olarak kullanılırken son derece olumsuz müdahalelere maruz kaldığı, çeşitli onarımlar geçirdiği bilgilerinin yanı sıra bu onarımlarda yapılan müdahaleler ve yapıya bitleştirilip sonra yıkılan niteliksiz eklentilerle ilgili ayrıntılı açıklamalar ve görseller bulunmaktadır.

Şekil 5: Güney Cephesinde Sümerbank Tabelası ve "Gösterilen Film" Yazısı (Yozgat Müftülüğü, 1990)

1991 yılında İl Özel İdare Müdürlüğü'nün 29.05.1991 tarih, 389 sayılı yazısı ve buna ekli Yozgat Vilayeti Daimî Komisyonu'nun 23.05.1991 tarihli kararına dayanılarak taşınmazın tamamı 7044 sayılı Kanunun 1. Maddesi uyarınca Vakıflar Genel Müdürlüğüne tahsisen tescil edilmiştir. Yozgat Valiliği Kültür Müdürlüğü'nün yapının camiye çevrilmesine yönelik talebi, Kayseri Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 08.03.1991/973 tarih ve sayılı kararıyla, kilisenin yakınında Yozgat Büyük Camii'nin (Çapanoğlu) bulunması gerekçesiyle, uygun görülmemişse de Yozgat Valiliği'nin 07.02.1992 tarih ve 66/811-209 sayılı yazısında "şehrin merkezindeki camilerin ihtiyaca cevap vermemesinden dolayı mülki idarenin de görüşü alınarak, anılan yerin camiye çevrilmesi maksadıyla Vakıflar Genel Müdürlüğüne devredildiği" belirtilmiş; Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından Koruma Kuruluna yapılan başvuru üzerine; 20.03.1993 tarih ve 139 sayılı Kurul toplantısında *koruma-kullanma dengesi, kullanıcıları, yatırım büyüklüğü, fayda-zarar analiziyle ilişkilendirilmiş bir projenin sunulması durumunda konunun değerlendirilebileceğine* karar verilmiştir. Bunun üzerine, Sivas Vakıflar Bölge Müdürlüğü yetkililerinin verdiği bilgiye göre ismi kaydedilmemiş bir şahsın bağışıyla finanse edilen kapsamlı bir onarım geçirmiş ve 1996 yılında "Fatih Camii" adını almıştır. 1990'lı yıllarda yapılan iki büyük onarımda niteliksiz ekler kaldırılmış, yapının pek çok bölümü yenilenmiş, cami kullanımına yönelik mihrap, minber gibi ekler getirilmiştir. Vakıflar Genel Müdürlüğü kayıtlarında bu müdahalelere ilişkin bir rapor, rölöve veya projeye ulaşılamamışsa da diğer kurumlardan elde edilen yazılı ve görsel belgelerin incelenmesiyle bu iki onarımdaki müdahaleler büyük oranda ayırt edilerek kronolojik analiz kapsamında çözümlenmiştir.

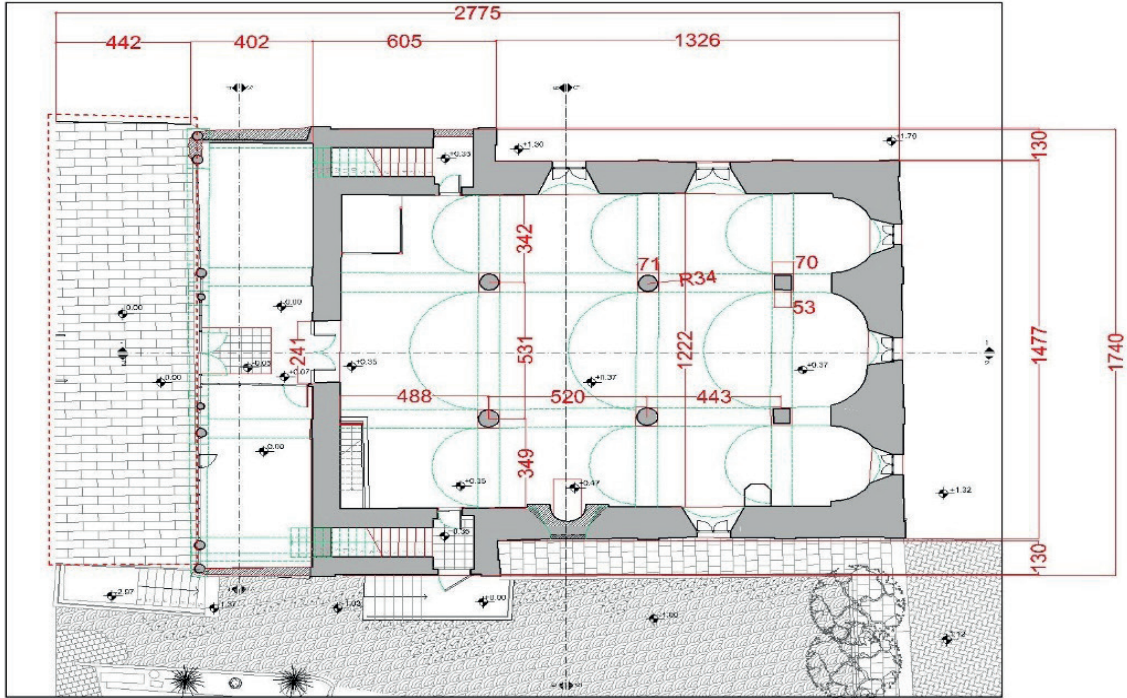
Mimari Restitüsyonda Belge Yetersizliğinde Analojiden Yararlanma: Yozgat Fatih (Kilise) Camisi Örneği

Sivas Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kurulu tarafından 29.04.2011 tarih, 2329 sayılı kararla uygun bulunarak 11.05.2011 tarih, 172 sayılı Belediye Meclisi kararıyla onaylanan Yozgat Koruma Amaçlı İmar Planı'nda kentsel sit alanları içinde kalan yapı için basit onarım yapılması öngörülmüştür. 2011 yılında Sivas Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından Sivas Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Bölge Kuruluna basit onarım başvurusu yapılmış; Kurulun 29.04.2011 tarih ve 2327 sayılı kararında onarımın *esaslı onarım projesi doğrultusunda* yapılabileceğini belirtmesi üzerine proje hazırlık süreci başlatılmıştır.

Tez çalışmasıyla eş zamanlı olarak, Vakıflar Genel Müdürlüğü bünyesinde 13.05.2014 tarihinde doğrudan temin yöntemiyle hazırlatılan rölöve, 16.10.2014 tarih ve 1254 no'lu; restitüsyon ve restorasyon projeleri ile raporları da 12.04.2017 tarih ve 2599 no'lu Koruma Bölge Kurulu kararlarıyla onaylanmıştır. Uygulama işinin 16.02.2018 tarihli açık ihalesi sonucunda "Yozgat Merkez Fatih Cami Restorasyonu ve Şeyh Muhittin Halveti Tekkesi Rekonstrüksiyonu 2018-2019 Yılları İşi" sözleşmeye bağlanmıştır. Uygulama sürerken Koruma Bölge Kurulu'nun 05.10.2018 tarih ve 3524 no'lu kararında yapıya bitişik olarak minare yapılması uygun bulunmuşsa da bu karar uygulamaya geçmemiş, onarım 2020 yılının sonunda tamamlanmıştır (VGM n.d., sec. 66.00.01/030 no'lu dosya). Uygulama sırasında ortaya çıkan yeni unsurlarla ilgili bir belgeleme ya da proje revizyonu yapılmamıştır.

Mimari özellikleri

Yapı üç nefli bazilikal planlıdır (Şekil 6). Zemin kat planı; 12,20m x 17,45m boyutlarında, naos (harim) ile batısında 3,66m x 16,59m boyutlarındaki narteksten meydana gelmektedir. Naosta kemer açıklıkları yan neflerde yaklaşık 2,9m, orta nefte 4,6m'dir. Sütunlar birbirine dairesel kemerlerle bağlanmıştır. Apsis ve iki yanındaki pastoforion hücreleri aynı hizadadır ve doğu cephesinde dışarı taşmamaktadır. Narteksin üzerinde, naosun kuzey ve güneyinden simetrik birer merdivenle ulaşılan, kolları güney ve kuzey duvarlarına uzanan "U" planlı bir galeri katı (*gynekaion*) bulunmaktadır. Merdivenlerin bulunduğu bölüm, kuzey ve güneyde cepheden yaklaşık 1,30m dışarı taşmaktadır.

Şekil 6: Yapının 2011 yılında hazırlanan zemin kat plan rölövesi

Yalın tasarımlı cephelerde içerideki aksları ve kat seviyelerini yansıtmak üzere dizilen plastırlar ve kat silmesi cephelere boyut kazandırmakta ve dairesel hafifletme kemerleri ve düz söveli birer pencere veya kapı bulunan bölümler oluşturmaktadır. Dış yüzeyler 27-30cm yüksekliğinde, çeşitli boylarda kesme taşlarla, yanaşık derz tekniğiyle inşa edilmiştir. Gözenek özellikleri bakımından olmasa da renk farklılığı makroskopik olarak saptanabilen iki farklı karakterde taş, geçmişte yenilenen bölümlere işaret etmektedir. Kuzey ve güney cepheleri birbirine simetrik olarak düzenlenmiştir. Narteks sütun başlıkları, kat silmesi ve üzerinde pencere hizalarında çapı pencerenin kısa kenarı kadar olan yarım daire biçimindeki alınlıklarında merkezinden alınlık kemerinin iç eğrisine doğru ışınsal kabartmalar, kuzey ve güney pencere alınlıklarının üzerindeki iki yanında konsol çıkmaları bulunan damlalıklar, söve üzerlerindeki kornişler ve ana giriş hizasında, galeri seviyesinde, pencere kornişinin üzerindeki kabartmalı kare pano, cephelerdeki plastik unsurlardır.

Taşıyıcı sistemi oluşturan sütunlar ve duvarlar birbirine kemerler ve beşik tonozlarla bağlanmaktadır. Yapı, 25-30cm'lik kesme taş blokların yığılma sistemiyle, yanaşık derz tekniğinde örülmesiyle inşa edilmiştir. Çekme gerilmelerine karşı demir gergiler kullanılmıştır. Duvar örgüsü içinde, görülemese de çekme gerilmelerini karşılamak üzere demir kenetler; sütun başlıklarında ve kemerlerde ise demir zıvanalar kullanılmış olmalıdır. Cephelerde bu elemanların dışarı çıktığı noktalarda kılıçlar (Tanyeli, 1990:76-79, 152) görülmektedir.

Örtü sistemi, kemerler ve tonozlar üzerinde ahşap kirişleme ve kiremit örtülü çatıdan oluşmaktadır. Narteksin düz tavanı, galeri katının döşemesini oluşturmaktadır. Naos son restorasyon öncesinde tamamen beşik tonozlar ile örtülüyken, restorasyonda eskiden mevcut olduğu bilinen orta kubbesi eklenmiştir. Orta nef tonozları yan nef tonozlarından yaklaşık 1,80m daha yüksektir. Narteks üzerindeki galeri katının batısı çapraz tonozlarla, kuzey ve güneydeki kolları beşik tonozlarla örtülmüştür. Ana kütle, beşik çatıyla, narteks ve apsisin olduğu bölümler, daha alçak kırma çatılarla örtülerek kiremitle kaplanmıştır.

3. Eldeki Belgelerle Kronolojik Analiz

Kronolojik analizde yapının tarihçe başlığı altında anlatılan geçmişi, en önemli dönüm noktası olan Türkiye-Yunanistan nüfus mübadelesinin yanı sıra araştırma sonucunda elde edilen belgelerin sunduğu verilere göre yapının değişim geçirdiği yıllar esas alınarak dört döneme ayrılmıştır. Birinci dönem, yapının kilise olarak inşa edildiği 1858 yılından Yozgat'taki Mübadele dönemine (1925-1927) kadar, özgün işlevini sürdürdüğü dönemdir. Bu döneme ilişkin bir veriye ulaşılamamaktadır. İkinci dönem, Mübadeleden cami olarak kullanılmasına kadar, metruk kaldığı ve Sümerbank'a bağlı çeşitli işlevlerde kullanıldığı 1991'e kadarki dönemdir. Çeşitli belgeler bulunsa da yapının mimarisi hakkındaki bilgiler kısıtlıdır. Üçüncü dönem, yapının camiye dönüştürüldüğü onarımları ve cami olarak kullanılmasının ilk yıllarını kapsayan 1990'lı yıllardır. İki ana onarıma ait fotografik belgeler ya da yazışmalar bulunsa da onarımlar Koruma Kurulundan onaylı bir projeye dayalı olmayıp ikincisi sponsorlukla yapıldığından ihale ve hakediş belgeleri de bulunamamıştır. Çalışma sırasında yapı halen kullanılmakta olduğu için kazı, araştırma raspa ve temizleme (liberasyon) yapılamamıştır. 2000'li yıllarda yapının kendisinde yapılan bir değişiklik tespit edilmemekle beraber yapıya kuzeyinden bitişik Sümerbank binasının 2003 yılında alınan Koruma Kurulu kararıyla yıkılarak çevresinin açılmış olması; güneyine peyzaj elemanlarının eklenmesi ve doğusundaki Emniyet Caddesi ile arasına duvar örülmesiyle çevresindeki yollardan koparıldığı avlusuz, açık bir çevre düzenlemesi yapılmış olması gibi değişiklikler nedeniyle son restorasyona kadar uzanan dördüncü bir dönem tanımlanmıştır.

Mimari Restitüsyonda Belge Yetersizliğinde Analojiden Yararlanma: Yozgat Fatih (Kilise) Camisi Örneği

Tablo 1: Yozgat Fatih Kilise Camisi'nin Kronolojik Analizi (Kısaltmalar: STÇ: Sözlü Tarih Çalışması, KK: Koruma Kurulu, İÖİ: İl Özel İdaresi, VGM: Vakıflar Genel Müdürlüğü)

Dönem	Yıl	İşlev	Mülk.	Yakın Çevre	Plan	Batı Cephe	Kuzey Cephe	Doğu Cephe	Güney Cephe	Örtü Ögeleri	Çan kulesi	Kapı ve Pencere	Sütun başlıkl.
I. Dönem	1858-1926	Kilise	Şahıs/ Hazine	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?
	1927-1933	? Boş (STÇ)		?	?	?	?	?	?	?	?	?	?
II. Dönem	1933-1937	Atölye/ Tamirhane	İÖİ	Tapu	?	?	?	?	?	?	?	?	?
	1946-1949	Erkek Sanat Enstitüsü	İÖİ	Tapu ve STÇ	?	?	?	?	?	Foto.	?	Foto.	?
	1950'ler	Sinema	İÖİ	?	STÇ	?	?	?	?	STÇ	Hava Foto.	?	?
	1965-1966	Halıcılık Okulu Ek Binası/Depo	İÖİ	Tapu, Hava Foto, Kadast. Plan	?	?	?	?	?	Hava Foto	Hava Foto.	?	?
	1979	Halıcılık Okulu Ek Binası/ Depo	İÖİ	KK Raporu (EK)					?	KK Raporu (EK)	?	K.K. Raporu	?
III. Dönem	1990-1993 1. Onarım	Sümerbank Halıcılık Okulu Ek Binası	VGM	Foto.	?	Foto.lar			STÇ ve Foto.	Foto.lar			
	1993-1996 2. Onarım	Cami	VGM	Foto.lar									
IV. Dönem	2000'ler	Cami	VGM	Kadast. Durum	—	—	—	—	—	Foto.	Foto.	—	—

4. Yapının Restitüsyon Sorunları

Yapının başlıca restitüsyon sorunları plan (vaziyet planı ve yapının planı), cepheler, örtü ögeleri, çan kulesi, yapı elemanları ve bezeme elemanları başlıkları altında tanımlanmış ve eldeki belgelerle çözümlenmiştir.⁸ Yapıdan gözlemlenilen elde edilen veriler ve fotoğraf, resmi rapor ve yazı gibi tarihi belgeler, güvenilirlik derecesi en yüksek olan bilgi kaynakları olarak restitüsyona yönelik soruların bir kısmını yanıtlamakla birlikte, farklı kullanımlar sırasında görmüş olduğu ağır müdahalelerin pek çok izi büyük ölçüde yok etmiş olması nedeniyle özgünlüğünü kaybettiği bilinen döşeme, naos sütun başlıkları, kapı ve pencereler, apsis ögeleri, galeri korkulukları, örtü ögeleri, çan kulesi, bezeme programı vb. unsurların özgün yapıda nasıl olduğu, kronolojik analiz tablosunda da görüldüğü gibi bilinmezliğini korumuştur (Tablo 1).

Örneğin tonozlar dışındaki çatı örtüsü, cephe duvarlarının üst kısımları, doğu ve batı kalkan duvarları ile saçaklar değiştirilmiştir. Tescil komisyonu raporu (EK) gibi belgeler ve eski fotoğraflardan, orta nefli örten üç beşik tonozdan ortadakinin özgün olmadığı anlaşılmaktadır. 1979 yılına ait bu raporda varlığından bahsedilen, 1990'lardaki onarım öncesine ait fotoğraflarda da pandantifleri görülen (Şekil 7) kubbenin kendisine ilişkin bir çizim ya da fotoğrafa ulaşılamamıştır.

⁸ Ayrıntılı çözümlenme için bkz. Özeke, Ö. 2017.

Şekil 7: Naostan galeriye bakış, kaldırılan kubbenin pandantifleri (Yozgat Müftülüğü, 1990).

Eski fotoğraflarda, çatı örtüsünün günümüzde olduğu gibi alaturka kiremitle kaplı olduğu görülmele birlikte (Şekil 4, 5), son restorasyon kapsamında ve ondan önceki müdahalelerde çatının tamamı birkaç kez değiştirildiğinden, özgün olmadığı düşünülen eski kiremitlerin, günümüze ulaşmadığı düşünülmektedir. Yapının 1949, 1955 ve 1966 yıllarına ait hava fotoğraflarında (Şekil 3) görülen çatı çözümünün, yapının özgün galeri katı-naos ilişkisine uygun olmadığı düşünülmektedir. Batıdaki kalkan duvarının üzerinden, yaklaşık 2,2 m alt kottaki narteks döşemesinin üzerine doğru devam eden bu çatı örtüsünü; kalkan duvarında eski fotoğraflarda görülen yuvarlak pencereyi (Şekil 7) kapatması ve karşılaştırmalı çalışmada incelenen kilise örneklerinde kiremit çatı kaplamasına rastlanmaması nedeniyle özgün olmadığı tahmin edilmektedir (Çizelge 6). Bu unsurlar, yapının analojik çalışmaya ihtiyaç duyulan restitüsyon sorunlarını oluşturmaktadır. Kişisel görüşmeler ve karşılaştırmalı analojik çalışma verileri farklı sonuçlar ortaya çıkarabildiğinden güvenilirlik derecesi diğer bilgi kaynaklarından düşük olmakla birlikte sorulara cevap seçenekleri bulma noktasında işlevseldir.

5. Analojik Çalışma

Analojik verilerle referansların bulunması sırasında örnek alınacak yapılar seçilirken öncelikli olarak yapı ile aynı zaman diliminde yapılmış olanlar tercih edilip ikincil tercih olarak biliniyorsa yapının mimarına ait diğer yapıların incelenmesi, son olarak da yöredeki aynı işleve sahip olmayan dönem yapılarının incelenmesi amaçlanmıştır. Ancak, çalışmaya konu olan kilise ile aynı zaman diliminde yapılmış pek çok kilise örneği bulunduğu ve yapının mimarı bilinmediğinden, örnekler öncelikle bölgenin veya komşu bölgelerin dönem kiliselerinden seçilmiştir.

Kiliseler dönemlerine göre taranmış, her bölgeye bir renk tayin edilmiş ve Yozgat Aya Haralambos Kilisesi ile plan, mimari öğeler ve bezeme özellikleri bakımından en çok benzeyen kiliselere Kayseri civarında rastlandığı için, bu bölgeden daha fazla örnek ele alınmış, toplamda haritada şehirlere göre dağılımı

Mimari Restitüsyonda Belge Yetersizliğinde Analojiden Yararlanma: Yozgat Fatih (Kilise) Camisi Örneği

ve altında listesi sunulan (Şekil 8) 29 örnekle karşılaştırma yapılmıştır⁹. 50 civarında kilise incelenmiş olmakla birlikte bu kiliseler de zaman içerisinde pek çok değişikliğe ve müdahaleye uğradığı için analogik çalışma 29 kilise ile, restitüsyon sorunları ekseninde kiliselerin özgün kalan kısımları ele alınarak geliştirilmiştir. Bu nedenle makalede kiliselerin tamamının tarihçesi ve mimari özelliklerinin verilmesi yerine, restitüsyon güçlüğü çekilen her unsur için ayrı hazırlanan tablolarda bölgeye göre tayin edilen renklerle gösterilen kiliselerin ilgili unsurlarının fotoğraflarına yer verilmiştir.

1. Yozgat Fatih Kilise Camisi
2. Akdağmadeni Yukarı Kilise (Ortodoks/1862)
3. Akdağmadeni İstanbulluoğlu Kilise Camisi (?/1907)
4. Kayseri Yanartaş Taksiarhis Manastır Kilisesi (Ort./1835-1842)
5. Kayseri Ağırnas Agios Prokopios Kilisesi (Ort./1857)
6. Kayseri Zincidere Ioannis Prodromos Kilisesi ve Agios Haralambos Şapeli (Ort./1844)
7. Kayseri Germir Panagia Kilisesi (Ort./1837)
8. Kayseri Taşlık Agios Georgios Kilisesi (O./Ferman:1906)
9. Kayseri Germir Surp Stephanos Kilisesi (Gregor./1860)
10. Kayseri Tomarza Surp Bogos Bedros Kilisesi (Gr./1837)
11. Kayseri Talas Panagia Kilisesi (Ortodoks/1886)
12. Kayseri Kavaklı Agios Basileos Kilisesi (Ortodoks/?)
13. Kayseri Çukur Agios Nikolas Kilisesi (Ortodoks/1810)
14. Kayseri Endürlük Agia Triada Kilisesi (Ortodoks/1835)
15. Kayseri Zincidere Kilisesi (Protestan/Ferman:1892)
16. Kayseri Darsiyak Kilisesi (Ortodoks/1835-1842)
17. Kayseri Vekse Panagia Kilisesi (Ortodoks/1835)
18. Nevşehir Derinkuyu Başmelekler Kilisesi (Ortodoks/1860)
19. Nevşehir Derinkuyu Aziz Theodoros Kilisesi (Ort./1858)
20. Nevşehir Gülşehir Martir Dimitrius Kilisesi (Ortodoks/1889-1902)
21. Nevşehir Kaymaklı Kilisesi (?/?)
22. Nevşehir Cemil Kutsal Haç Kilisesi (Ortodoks/1838)
23. Nevşehir Ürgüp Sinasos Konstantin ve Helena Kilisesi (Ortodoks/1729, Onarım: 1850)
24. Niğde Ballı Kilisesi (Ortodoks/?)
25. Niğde Ovacık Kilise Camisi (Ortodoks/?)
26. Aksaray Helvadere Aziz Nikolas Kilise Camisi (O./1879?)
27. Aksaray Hagios Georgios Manastır Kilisesi (Ort./1894)
28. Mersin Tarsus Aziz Paulus Kilisesi (Ortodoks/1862)
29. Mersin Tarsus İskiliç Köyü Kilise Camisi (Ortodoks/19.yy?)
30. Mersin Aziz Mihael ve Gabriel Kilisesi (Ortodoks/1852)

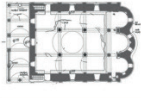
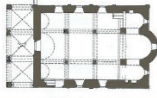
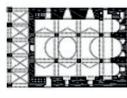
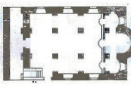
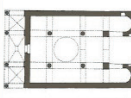
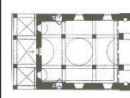
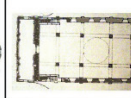
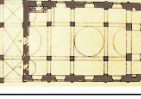
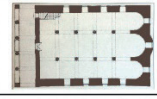
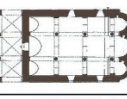
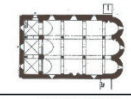
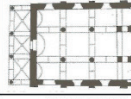
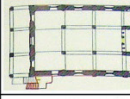
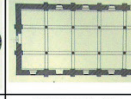
Şekil 8: Karşılaştırma Yapılan Kiliseler, Cemaatleri (Ortodoks/Gregoryen/Protestan) ve Yapım/Ferman Tarihleri

1. Plan, 2. Doğu Cephesi, 3. Kuzey ve Güney Cephesi, 4. Batı Cephesi, 5. Kubbe, 6. Çatı Örtüsü Kaplaması, 7. Çan Kulesi, 8. Döşeme Kaplaması, 9. Pencere ve Kapılar, 10. Galeri Korkulukları, 11. Liturjik Elemanlar, 12. Bezeme Elemanları olmak üzere 12 adet karşılaştırma tablosu oluşturulmuştur. Restitüsyon hazırlanırken çoğunlukla belgelere dayalı öneriler getirilmiştir; ancak analogik değerlendirmeye çözülmesi zorunlu olan kısımlarda bazen yapı ile uyumlu en yakın örnek, bazen de sayıca en çok rastlanan örnek seçilerek öneri geliştirilmiştir. Çatı kubbe örtü sisteminin kemer ve tonozlarıyla ilgili bir restitüsyon sorunu tanımlanmamış olmakla beraber kubbenin özgün karakteri ve çatının örtü kaplaması tartışmaya açık olduğundan örtü sistemine değil bu iki unsura dair karşılaştırma yapılmıştır.

⁹ Kilise seçimlerine ve taranan kiliselere ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. (Özeke 2017: 5,6)

Özge Özeke Eski

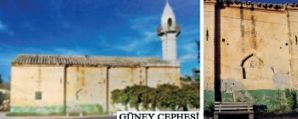

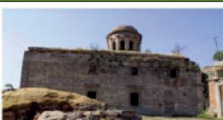

Çizelge 1: Plan Şeması Karşılaştırması

KAYSERİ Yanartaş Taksiarhis Rum Kilisesi	KAYSERİ Ağırnas Agios Prokopios Ortodoks Kilisesi	KAYSERİ Germir Panagia Ortodoks Kilisesi	KAYSERİ Taşlık Agios Gregorios Ortodoks Kilisesi	AKSARAY Akyamaç Köyü H.Gregorios Kilisesi (Yeni Cami)	NEVŞEHİR DERİNKUYU Başmelekler Kilisesi	NEVŞEHİR GÜLŞEHİR Martir Dimitris Kilisesi
						
AÇIKGÖZ, 2007, 237, 249, 273, 280				AÇIKGÖZ, 2007, 282		PEKAK, ARK. VE SAN. 84. SAYI, 1998
NEVŞEHİR DERİNKUYU Aziz Theodoros Kilisesi	NEVŞEHİR Kaymaklı Kilisesi	NİĞDE Balh Kilisesi	NİĞDE Ovacık Kilisesi (Cami)	AKSARAY Helvadere Yeni Cami (Aziz Nikolas Kilisesi)	MERSİN Tarsus Aziz Paulus Kilisesi	MERSİN Tarsus İskilip Köyü Kilise Camisi
						
PEKAK, ARK. VE SAN. 83. SAYI, 1998, 16	PEKAK, ARK. VE SAN. 84. SAYI, 1998, 25	PEKAK, 1999, 35	PEKAK, 1999, 31	PEKAK, 2000, 67	AYDIN, 2011, 49	AYDIN, 2011, 66

Çizelge 2: Doğu Cephesi Karşılaştırması

KAYSERİ Ağırnas Agios Prokopios Ortodoks Kilisesi	KAYSERİ Germir Panagia Ortodoks Kilisesi			KAYSERİ Tavlusun Sırp Toros Kilisesi
				
AÇIKGÖZ, 2007, 317	AÇIKGÖZ, 2007, 337 ve TANIŞ, 2006, 226			AÇIKGÖZ, 2007, 292
KAYSERİ Taşlık Agios Georgios Ortodoks Kilisesi	KAYSERİ Yanartaş Taksiarhis Rum Manastır Kilisesi	MERSİN Tarsus Aziz Paulus Kilisesi	NEVŞEHİR Derinkuyu Martir Dimitris Kilisesi	
				
AÇIKGÖZ, 2007, 371	AÇIKGÖZ, 2007, 299	AYDIN, 2011, 50	PEKAK, ARK. VE SAN. 83. SAYI, 1998, 15	

Çizelge 3: Kuzey ve Güney Cepheleri Karşılaştırması

KAYSERİ Taşlık Agios Georgios Ortodoks Kilisesi	NEVŞEHİR Cemil Kutsal Haç Kilisesi	MERSİN Aziz Mihael ve Gabriel Ortodoks Kilisesi	MERSİN Tarsus İskilip Köyü Kilise Camii	
				
AÇIKGÖZ, 2007, 371	PEKAK, ARKEOLOJİ VE SANAT SAYI 84, 29	AYDIN, 2011, 90	AYDIN, 2011, 45	
KAYSERİ Yanartaş Taksiarhis Rum Manastır Kilisesi	KAYSERİ Ağırnas Agios Prokopios Ortodoks Kilisesi	KAYSERİ Germir Panagia Ortodoks Kilisesi	MERSİN Tarsus Aziz Paulus Kilisesi	
				
AÇIKGÖZ, 2007, 299	KUZEY CEPHESİ	KUZEY CEPHESİ	KUZEY CEPHESİ	
KAYSERİ Tomarza Sırp Bogos Bodros Kilisesi				
				
AÇIKGÖZ, 2007, 363	AÇIKGÖZ, 2007, 317	TANIŞ, 2006, 227	AYDIN, 2011, 50, 52	
KUZEY CEPHESİ	GÜNEY CEPHESİ	GÜNEY CEPHESİ	GÜNEY CEPHESİ	

Mimari Restitüsyonda Belge Yetersizliğinde Analojiden Yararlanma: Yozgat Fatih (Kilise) Camisi Örneği

Çizelge 4: Batı Cephesi Karşılaştırması

KAYSERİ Yanartaş Taksiarhis Rum Manastır Kilisesi	KAYSERİ Ağırnas Ağios Prokopios Ortodoks Kilisesi	KAYSERİ Germir Surp Stephanos Kilisesi	KAYSERİ Taşlık Ağios Georgios Ortodoks Kilisesi	YOZGAT Akdağmadeni Yukarı Kilise
AÇIKGÖZ,2007:299-317		TANIŞ, 2006:7	AÇIKGÖZ,2007:371	http://www.akdagrebberi.com/akdagmadeni-tarih-yapilar.html
AKSARAY Hagios Gregorios Manastır Kilisesi	NEVŞEHİR Ürgüp Mustafaapaşa Sinasos Kilisesi	NEVŞEHİR Kaymaklı Kilisesi	MERSİN Tarsus Aziz Paulus Kilisesi	MERSİN Aziz Mihael ve Gabriel Ortodoks Kilisesi
SUNAY, 2008: 234	PEKAK, 2009:166	PEKAK, 1998: 25	AYDIN, 2011: 49	AYDIN, 2011: 92

Çizelge 5: Kubbe Karşılaştırması

KAYSERİ Germir Panagia Ortodoks Kilisesi	KAYSERİ Talas Yeni Cami	KAYSERİ Zincidere Ioannis Prodromos Kilisesi	KAYSERİ Endürlük Agia Triada Kilisesi	AKSARAY Hagios Georgios Manastır Kilisesi	NEVŞEHİR Derinkuyu Başmelekler Kilisesi	NEVŞEHİR Gülşehir Martir Dimitrios Kilisesi

Çizelge 6: Çatı Örtü Kaplaması Karşılaştırması

KAYSERİ GERMİR Panagia Kilisesi	KAYSERİ ENDÜRLÜK Agia Triada Kilisesi	KAYSERİ Darsiyak Kilisesi	KAYSERİ Yanartaş Kilisesi	KAYSERİ İNCESU Ağios Dimitrios Kilisesi	KAYSERİ AĞIRNAS Ağios Prokopios Kilisesi
AÇIKGÖZ, 2007, 338	AÇIKGÖZ, 2007, 316	AÇIKGÖZ, 2007, 297	AÇIKGÖZ, 2007, 302	AÇIKGÖZ, 2007, 333	AÇIKGÖZ, 2007, 319
KAYSERİ TAVLUSUN Ağios Basileos Kilisesi	KAYSERİ SURP ASVAZDADZİN Kilisesi	KAYSERİ Panagia Kilisesi	KAYSERİ VEKSE Panagia Kilisesi	KAYSERİ TALAS Panagia Kilisesi	NEVŞEHİR DERİNKUYU Başmelekler Kilisesi
AÇIKGÖZ, 2007, 322	AÇIKGÖZ, 2007, 381	AÇIKGÖZ, 2007, 354, 322	AÇIKGÖZ, 2007, 325	AÇIKGÖZ, 2007, 354, 355	ERDEMİR, 2014, 494

Özge Özeke Eski

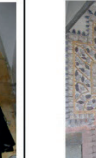

Çizelge 7: Çan Kulesi Karşılaştırması

KAYSERİ GERMİR Panagia Kilisesi	KAYSERİ KARACAÖREN Agios Georgios Kilisesi	KAYSERİ KAVAKLI Agios Basileos Kilisesi	KAYSERİ ÇUKUR Agios Nikolas Kilisesi	KAYSERİ TAŞLIK Agios Georgios Kilisesi	KAYSERİ ENDÜRLÜK Agia Triada Kilisesi
					
AÇIKGÖZ, 2007, 335, 370					
KAYSERİ Zincidere Kilisesi	NEVŞEHİR Cemil Kutsal Haş Kilisesi	NEVŞEHİR DERINKUYU Aziz Theodoros Kilisesi	NEVŞEHİR Damat İbrahim Paşa İlkokulu Bahçesindeki Çan Kulesi	NİĞDE Ovacık Kilisesi	MERSİN Tarsus Aziz Paulus Kilisesi
					
TANIŞ, 2006; AÇIKGÖZ, 2006, 348	PEKAK, ARK. VE SAN., 84. SAYI	PEKAK, ARK. VE SAN. SAYI 83.SAYI	PEKAK, ARK. VE SAN. SAYI 83.S AYI	PEKAK, 1999, 33	AYDIN, 2011, 50

Çizelge 8: Döşeme Kaplaması Karşılaştırması

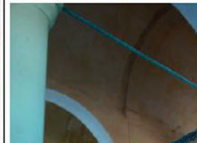

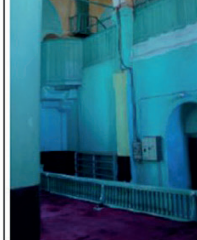
MERSİN Tarsus Aziz Paulus Kilisesi	YOZGAT Akdağmadeni Yukarı Kilise	KAYSERİ Zincidere İoannis Prodromos Kilisesi	KAYSERİ Yanartaş Taksiarhis Rum Manastır Kilisesi	AKSARAY Hagios Gregorios Manastır Kilisesi	KAYSERİ Talas Panagia Kilisesi	KAYSERİ Vekse Panagia Kilisesi
						
AYDIN, 2011, 54	Foto: Özge ÖZEKE, 2011	AÇIKGÖZ, 2007, 347	AÇIKGÖZ, 2007, 302	SUNAY, 2008, 239, 241	AÇIKGÖZ, 2007, 353	AÇIKGÖZ, 2007, 326

Çizelge 9: Pencere ve Kapı Karşılaştırması

KAYSERİ Germir Panagia Ort. Kilisesi	KAYSERİ Tomarza Surp Bogos Bedros Kilisesi	KAYSERİ Zincidere İoannis Prodromos Kilisesi	KAYSERİ Ağırnas A. Prokopios Ort.Kil.	KAYSERİ Yanartaş T. Rum Manastır Kilisesi
				
TANIŞ, 2006, 168	AÇIKGÖZ, 2007, 363 ve www.virtualani.org/tomarza/index.htm		TANIŞ, 2006, 79	AÇIKGÖZ, 2007, 302
KAYSERİ Germir Kilisesi	KAYSERİ Sinassos (Mustafapaşa) Kilisesi	KAYSERİ Surp Asvazdadin Kilisesi		
				
HALE KOZLU FOTOĞRAF ARŞİVİ, 2011			AÇIKGÖZ, 2007, 426	
AKSARAY Hagios Gregorios Manastır Kilisesi			MERSİN Tarsus Aziz Paulus K.	KAYSERİ Endürlük Agia Triada Kilisesi
				
SUNAY, 2008 (*1894-96 yıllarıdaki onarımda yenilendiği düşünülen kapılar)			AYDIN, 2011, 49, 52	AÇIKGÖZ, 2007, 313

Mimari Restitüsyonda Belge Yetersizliğinde Analojiden Yararlanma: Yozgat Fatih (Kilise) Camisi Örneği

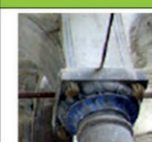

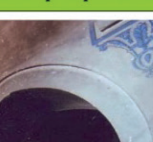
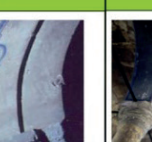
Çizelge 10: Galeri Korkulukları Karşılaştırması

KAYSERİ Merkez Surp Kriton Lusavoriç Kilisesi	NEVSEHR Özlüce On İki Havari Kilisesi	KAYSERİ TALAS Panagia Kilisesi		YOZGAT AKDAĞMADENİ İstanbulluğlu Kilisesi
				
TANIŞ, 2006, 104	PEKAK, ARK. VE SANAT 84, SAYI, 1998, 24			
KAYSERİ Taşlık Agios Georgios Ortodoks Kilisesi				
				
AÇIKGÖZ, 2007, 353, 372				Foto: Özge ÖZKE, 2011

Çizelge 11: Liturjik Elemanların Karşılaştırması

KAYSERİ Germir Panagia Ortodoks Kilisesi	KAYSERİ Darsiyak Kilisesi				KAYSERİ Vekne Panagia Kilisesi
					
ACIKGÖZ, 2007, 337	Kuzey nefin doğu duvarı	Apsis nişleri	Kuzey duvarındaki nişler	Apsis zemini	ACIKGÖZ, 2007, 329
MERSİN Tarsus Aziz Paulus Kilisesi	YOZGAT Akdağmadeni Yukarı Kilise		KAYSERİ Ağa Trinda Kilisesi	KAYSERİ Tomarza Surp Bogos Bodros Kilisesi	
					
AYDIN, 2011, 60	Foto: Özge ÖZKE, 2011		ACIKGÖZ, 2007, 315	ACIKGÖZ, 2007, 364	

Çizelge 12: Bezeme Elemanları Karşılaştırması

KAYSERİ Germir Panagia Ortodoks Kilisesi	MERSİN Tarsus Aziz Paulus Kilisesi	AKSARAY Agios Georgios Manastır Kilisesi
		
Püskül biçimlenişleri	Ana giriş üzerinde kırge pano	Sütun başlıklarındaki püsküller ve ana giriş kapısı
Kemer karnındaki ışınal kabarma		
ACIKGÖZ, 2007, 339	AYDIN, 2011, 52	SUNAY, 2005
KAYSERİ Germir Surp Stepanos Kilisesi	KAYSERİ Ağınas Agios Prokopios Kilisesi	KAYSERİ Tavlusun Agios Basileos Kilisesi
		
Duvar resimleri ve galeri sütun başlıkları		Sütun kaideleri, başlıkları, püskül biçimlenişleri, renk kullanımı
ACIKGÖZ, 2007, 342	ACIKGÖZ, 2007, 317-320	ACIKGÖZ, 2007, 286

6. Restitüsyon Önerisi

Kilise yapısının restitüsyonunda yararlanılan bilgi kaynakları güvenilirlik derecesine göre sıralanmış; yapı üzerindeki inceleme ve okumalardan, arşiv belgelerinden, hava fotoğraflarından, eski fotoğraflardan, sözlü görüşmelerden yararlanılarak elde edilen verilerle çözümlenemeyen konularda analogiden yararlanılarak restitüsyon araştırması yapılmış ve projesi oluşturulmuştur. Bu aşamada 29.01.1979 tarihli tespit -tescil komisyon raporu bu tarihe kadar pek çok özgün unsuru korunmaktayken sonraki yıllarda bunların yitirildiğini gösterdiğinden önemli bir belge olarak öne çıkmıştır (EK).

Yapısal izlerin incelenmesi, kronolojik analiz (eldeki belgelerin dizimi) ve analogi çalışması sonucunda; plan, cepheler, örtü öğeleri, çan kulesi, yapı elemanları ve bezeme elemanları başlıkları altında tanımlanan restitüsyon sorunlarına öneriler geliştirilmiştir. Karmaşık bir mekân örgütlenmesi olmayan yapının çok sayıda benzeri olduğundan, mekânlara ve girişlere ilişkin plan restitüsyonu, yapının sunduğu verilerle geliştirilebilmiştir. Özgün durumuyla ilgili bilgi edinilemeyen döşeme, apsis, örtü öğeleri, çan kulesi, kapı ve pencereler, korkuluklar vb. yapı öğelerine ilişkin restitüsyon önerileri ise, analogik veriler ve sözlü kaynaklar değerlendirilerek yapılmıştır. Yapının vaziyet planını oluşturan yakın çevresi ve bezeme programının bir unsuru olan duvar resimleri ile ilgili somut veri bulunmadığından restitüsyonda bunlara yer verilmemiştir.

Yozgat'ta yaşamış olan Hristiyanların bölgeye Kayseri'den, özellikle de Germir ve Talas'dan göçmüş oldukları, Yozgat'ın kültürel anlamda Kayseri ile benzediği (Bafıralı 1889, 30,31), kentte yaşayan Rumların Kayseri Metropolitliğine bağlı faaliyet gösterdiği (Kimisoglou, 2005, s.324) ve Yozgat Kilisesi ile benzer örneklerin en yoğun olduğu bölgenin de Kayseri ve çevresi olduğu göz önüne alınarak, analogi çalışmasında ağırlıklı olarak bu yöredeki örneklerden ve fiziksel olarak ve zaman dilimi bakımından yakınlığı nedeniyle Yozgat Akdağmadeni'ndeki iki kiliseden yararlanılmıştır. Kilise, ölçeği ve bezeme programının yalınlığıyla Kayseri ve Yozgat'taki pek çok kilise örneğinden daha mütevazıdır. Dolayısıyla bölgedeki diğer 19. yüzyıl yapıları arasından benzer ölçek ve yalınlıkta kiliselerle karşılaştırma, destekleyici veriler sunmuştur (Çizelge 1-12).

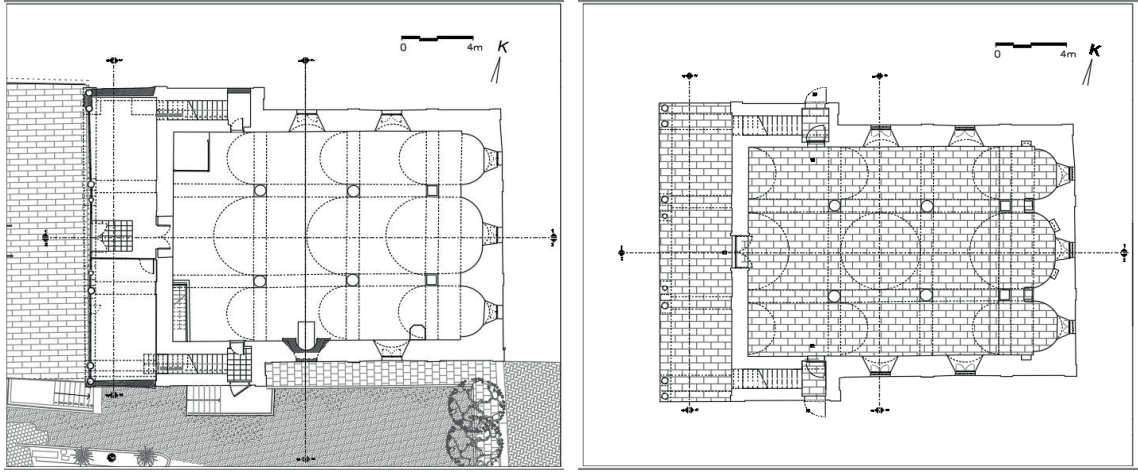
Eldeki verilerle yapılan restitüsyon çalışmasında en çok soru işareti barındıran yapı unsurları çatı örtüsü, kubbe ve çan kulesidir. Bu yapı öğeleriyle ilgili olarak; analogi çalışmasının verileriyle, kubbesi dışarıdan görülebilen; sözlü tarih çalışması ve kronolojik analizde incelenen 20. yüzyıla ait eski fotoğraflardan yola çıkılarak da kubbesi çatı altında gizli olan farklı örtü önerileri üzerinde durulmakla birlikte; eldeki hava fotoğrafları ve rapor benzeri belgelerle oluşturulabilen en sağlıklı önerinin beşik çatı altında gizli kubbeli restitüsyon önerisi olduğu düşünülmüştür.

Plan

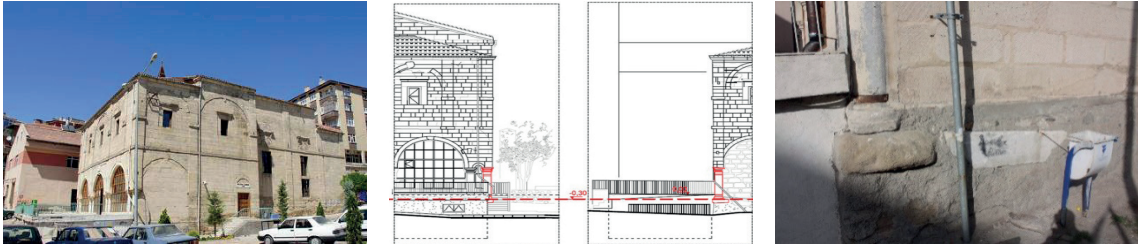
Yapının kuzey cephesindeki kapatılmış kemer boşluğu (Şekil 1, 6), güneydeki giriş kapısının kemerli kapı açıklığıyla simetrik olduğundan, bunun günümüzde iptal edilmiş bir girişe ait olduğu sonucuna varılmaktadır. Çizelge 1'de Kayseri Yanartaş Taksiarhis Rum Manastır Kilisesi, Germir Panagia Ortodoks Kilisesi, Nevşehir Gülşehir Martir Dimitrius Kilisesi ve Derinkuyu Başmelekler Kilisesi örneklerinde görülen yan girişlerle de teyit edilerek yapının ilk yapıldığı dönemde batı cephesindeki ana girişinin yanı sıra, *gynekaion* merdivenlerine ve naosa açılan iki yan girişi bulunduğu öngörülmüştür (Şekil 9).

Onarım öncesinde camekânla örtülü ve iki yanı duvarla örülerek kapatılmış narteks, üç birimli, düz tavanlı, kemerleri ve ikili sütunlarıyla üç kenarı açık bir mekândır. Zemin kotu, onarım öncesinde güneybatıdaki sütunun açığa çıkan kaide seviyesi doğrultusunda 0,00 kotundan -0,30m'ye çekilmiştir (Şekil 10). Apsisin özgün tasarımına ilişkin bir veri bulunamadığından bu bölümle ilgili öneriler, nişler ve temsili olarak yer verilen liturjik öğelerle sınırlı kalmıştır.

Mimari Restitüsyonda Belge Yetersizliğinde Analojiden Yararlanma: Yozgat Fatih (Kilise) Camisi Örneği

Şekil 9: (a) Zemin Kat Rölövesi (b) Zemin Kat Restitüsyonu

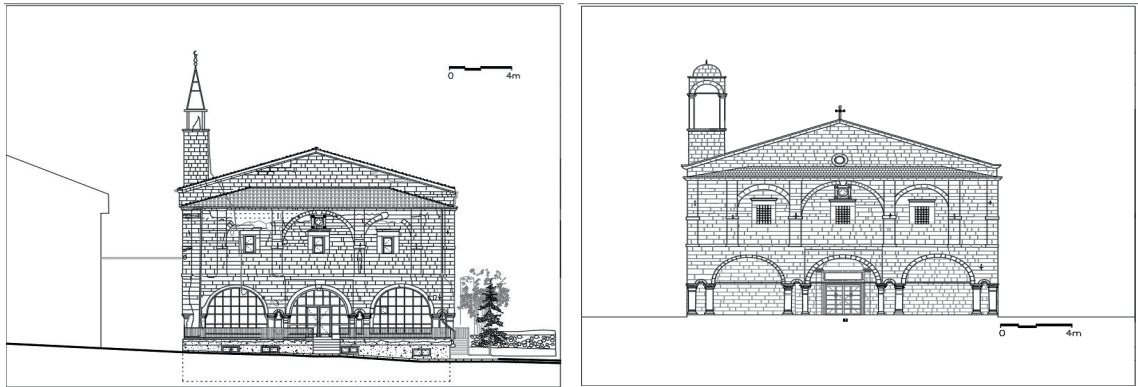
Şekil 10: Yapının Güneybatısındaki İzlerle (2011) Narteksin Zemin Seviyesinin Belirlenmesi

Merdivenler

Restorasyon öncesinde, galeri katının kuzey kolunda, boşluğu halı ve eklenen kapak altında kalan; ancak naos seviyesinden bakıldığında sağlam olduğu görülebilen, kesme taştan yapılmış mevcut merdivenlerin özgün olduğu düşünülmüştür. Bu nedenle, restitüsyon önerisinde kuzeydeki kapak ve halı kaplamaları kaldırılarak restitüsyon önerisinde iki yanda merdivenler korunmuştur. Bu merdiven düzeninin, Kayseri Yanartaş Taksiarhis Rum Kilisesi, Germir Panagia Ortodoks Kilisesi ya da Nevşehir Gülşehir Martir Dimitrius Kilisesi gibi kiliselerde örnekleri bulunmaktadır (Çizelge 1).

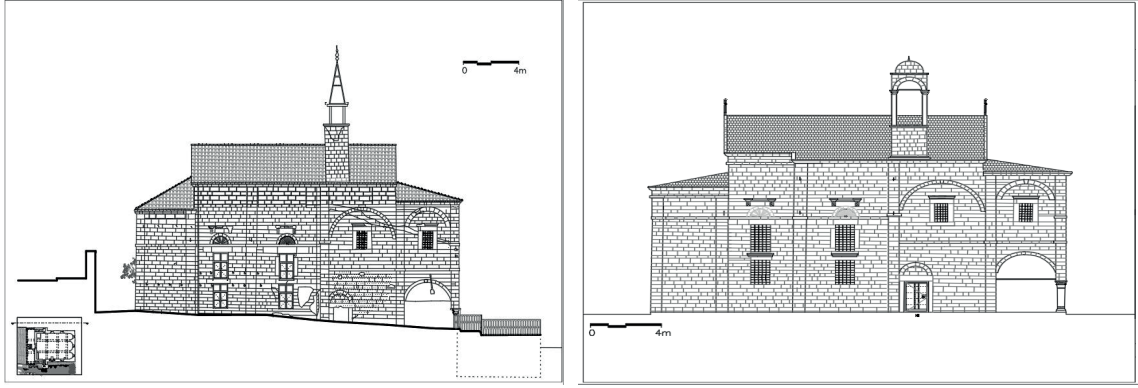
Cepheler

Cephe restitüsyonlarında plan restitüsyonuna bağlı önerilerin yanı sıra, yapının üzerindeki kalıntı ve metal parçaları ile karşılaştırmalı çalışmanın verilerinin bir araya getirilmesiyle teyit edilen silme, korniş gibi bezeme unsurları önerilmiştir.¹⁰ Bunların dışında, geçmişteki varlığı fotoğraflarla bilinen yuvarlak tepe pencereleri önerilmiştir.

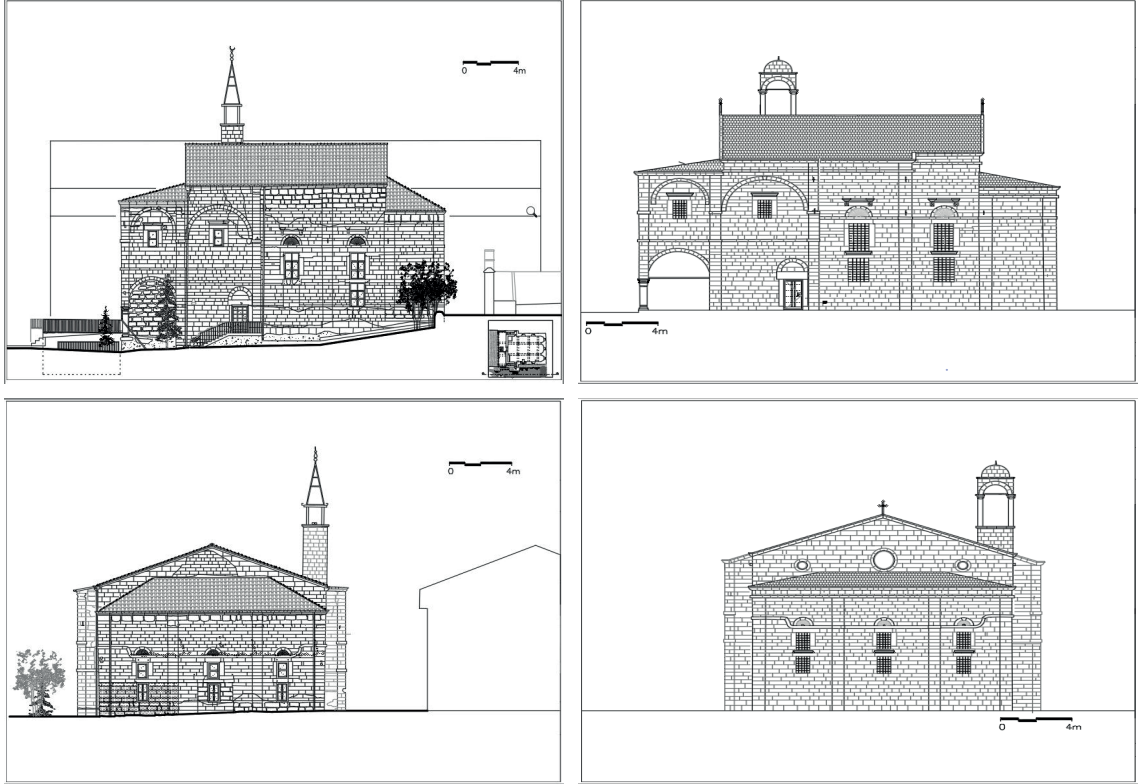

10 Ayrıntılar için Bkz. (Özke 2017: 96, 97)

Özge Özeke Eski

Şekil 11: (a,b) Batı Cephesi ve (c,d) Kuzey Cephesi Rölöve ve Restitüsyonları

Şekil 12: (a,b) Güney Cephesi ve (c,d) Doğu Cephesi Rölöve ve Restitüsyonları

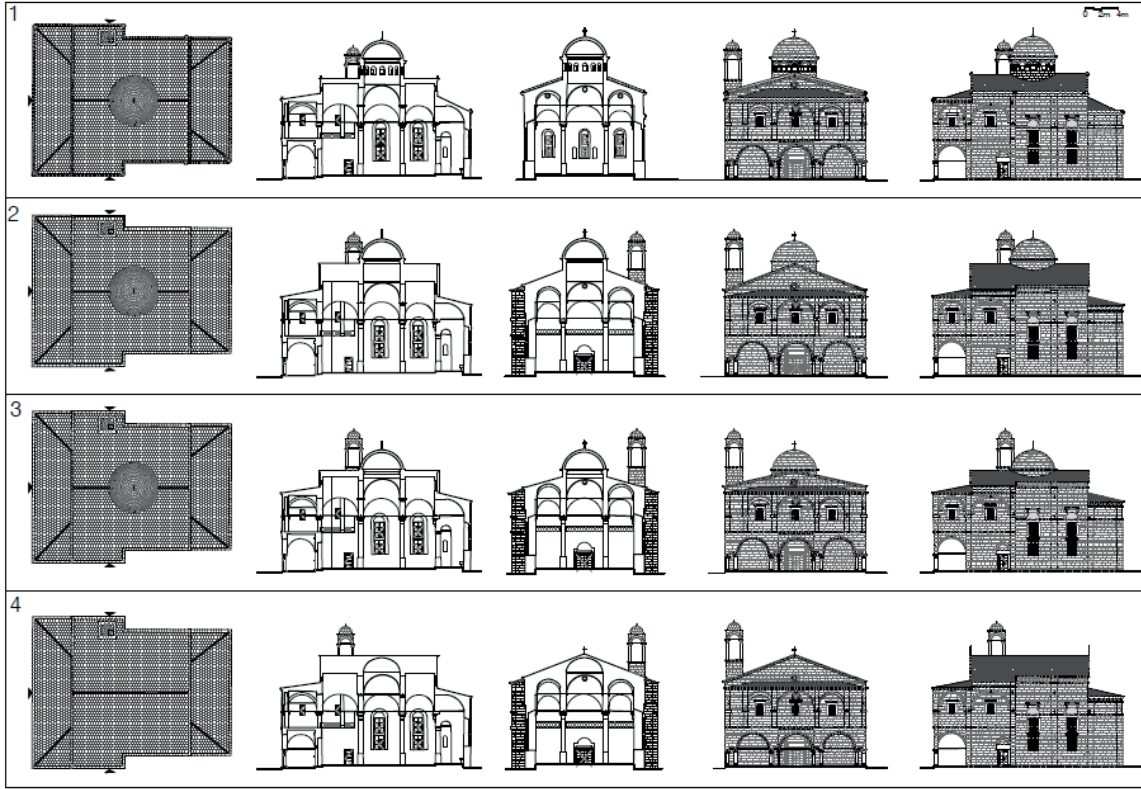
Örtü öğeleri

Kiliselerde kubbe yapımına yönelik yasakların Tanzimat Fermanı ile birlikte kaldırılmış ve 19. yüzyılda bölgede kubbesiz olduğu kadar, çok sayıda kubbeli kilisenin de yapılmış olması dikkate alındığında, yapının 1990'lardaki fotoğraflarında pandantifleri görülen, 1979 yılına ait tescil raporunda (EK) ve sözlü araştırmada da varlığından sözü edilen kubbesinin özgün olduğunu düşünüyoruz. Karşılaştırmalı çalışma ışığında tartışılan örnekler ile yapının kendisinin sunduğu verilere dayanılarak geliştirilen kubbe restitüsyonu denemelerinden dört tanesi, Şekil 13'te gösterilmiştir.¹¹ İlk üç öneri, güvenilirlik derecesi düşük olan analogik verilere dayalı olup (Çizelge 5 ve 6) sağlam dayanaklardan yoksundur. Eldeki hava fotoğraf-

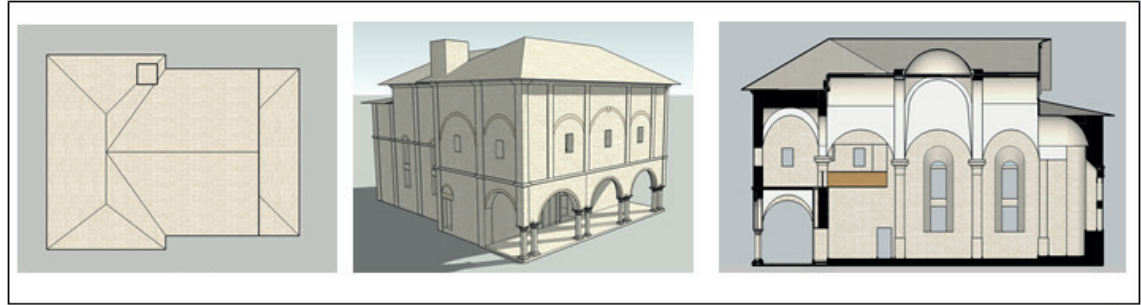
11 Bu önerilerle ilgili karşılaştırmalı analiz için bkz. Özeke, 2017: 97-102.

Mimari Restitüsyonda Belge Yetersizliğinde Analojiden Yararlanma: Yozgat Fatih (Kilise) Camisi Örneği

ların en eskisi 1949 tarihli olduğundan, yine de özgünlüğü şüpheli olmakla birlikte, kubbe restitüsyonu önerisi, çatı altında gizli kubbe olmuştur (Şekil 9, 11, 12, 14, 15).

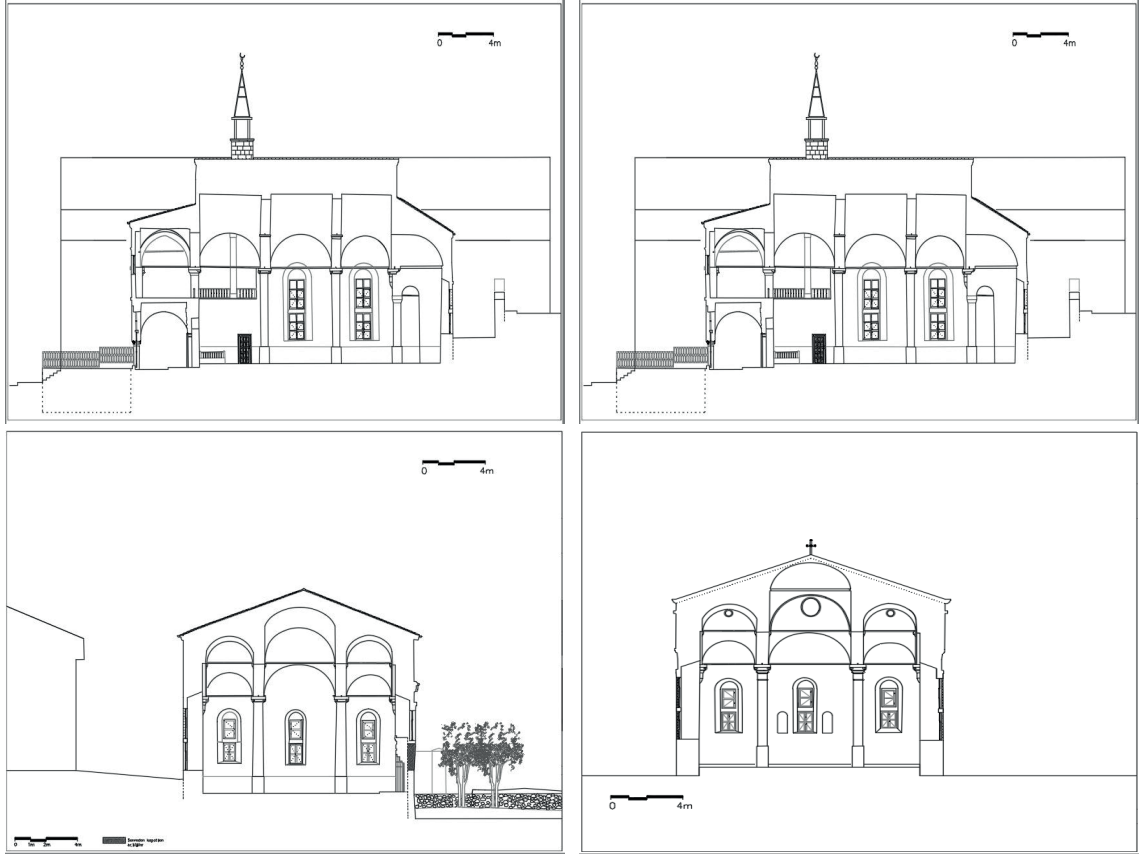

Şekil 13: Olası Kubbe Restitüsyonları Çalışması

Şekil 14: Hava Fotoğraflarına (Şekil 3) Göre Önerilen Gizli Kubbe

Örtü kaplaması ile ilgili olarak da bölgedeki dönem kiliselerinin örtü sistemleri incelendiğinde, Yozgat sınırları içinde bulunan Akdağmadeni'ndeki kiliselerin özgün çatı örtüsünün günümüze ulaşamadığı; Kayseri ve çevresindeki kiliselerde de yerel yapım geleneği olarak, kilise çatılarının taşla kaplı olduğu görülmektedir. Analojik çalışma kapsamında incelenen örnekler doğrultusunda (Çizelge 6), Yozgat Kilisesi'nin restitüsyonunda çatı örtüsü olarak 35x35cm ölçülerinde taş kaplama önerilmiştir. Narteks, ana mekân ve apsis olmak üzere üç bölümden oluşan çatı örtüsünün eğimi, 1990'ların başına ait kubbeli dönem fotoğraflarındaki taş sıraları ve mahya yüksekliği doğrultusunda elde edilen kotlara göre belirlenmiştir. Cephelerin ortasında yer alan, yapıyı çevreleyen ve özgün olduğu düşünülen kat silmesi referans alınarak, bu silmenin üzerindeki özgün taş sıraları sayılmış, 2011 yılında yapı üzerinde yapılan gözlemde derzlerinden ve renginden sonradan örüldüğü anlaşılan taş sıraları kaldırılarak, yerine 1990 yılına ait fotoğraflarda görülen silmeli saçak detayı önerilmiştir.

Şekil 15: (a,b) Batı-Doğu Yönlü (c,d) Kuzey Güney Yönlü Kesitler Rölöve ve Restitüsyon

Çan Kulesi

Kilisenin eski fotoğraflarında, çan kulesi görülmemektedir. Yapının çatısının altındaki altı sıra taş duvar ile çan kulesi kaidesinin önceki onarımlarda yenilediği anlaşıldığından kulenin mevcut konumu, kaide biçimi ve yüksekliğinin özgünlüğünden de şüphe duyulmuştur. Öte yandan, galeri katının kuzeyinde, günümüzdeki kulenin altına denk gelen bölümde, diğerlerinden ince bir sütun ve kuzeyde onu karşılayan plastr arasındaki tonozda ek bir gergi kullanıldığı görülerek eski fotoğraflarda da görülen bu sütunun, ek gergi ve yarım daire planlı plastr ile birlikte, kulenin getireceği ek yükü karşılamak için kullanıldığını düşündük. Galerinin bu kısmında, tavanda bulunan kare kapağın da kuleye çıkış için yapılmış olma ihtimali, çan kulesinin yerini doğrulamıştır.

Karşılaştırma amacıyla incelenen kiliselerin çoğunun çan kuleleri ayakta değildir. Bu nedenle restitüsyon önerisi geliştirilirken, dönem ve bölge kiliselerinin özelliklerine uygun olarak karşılaştırmalı çalışmada en çok rastlanan kule tipi olarak, dört ayaklı, kemerli, kubbeli taş çan kuleleri (Çizelge 7) dikkate alınmıştır. Yapım tarihi, çan kulesinin -kuzeybatıda çatı üzerindeki- konumu ve kilisenin kütle yapısı açısından (apsinin dış cepheye yansıması dışında) Yozgat Kilisesi'ne en çok benzeyen örneğin, yapıyla birleşik olarak tasarlanmış ve kuzey batıda konumlandırılmış bir kuleye sahip olan Kayseri Taşlık Agios Georgios Ortodoks Kilisesi olduğu düşünülmüştür. Karşılaştırmalı çalışmada ele alınan örnekler arasında kulesi çatı üzerinde olmamakla birlikte, bu kiliseye benzer çan kulesi olan kiliseler de bulunmaktadır (Çizelge 7). Örneklerin değerlendirilmesi sonucunda, mevcut kaide ve dört sütun üzerinde yükselen, kemerleri demir gergilerle berkitilmiş, kubbe ile sonlanan bir kule önerilmiştir (Şekil 11, 12).

Döşemeler

İncelenen 19. yüzyıl kiliselerinde, döşemenin taşla kaplandığı; apsis ve bemada zemin kotunun naostakinden daha yüksek olduğu görülmektedir. Döşeme kaplamasının günümüze kısmen, ya da tamamen sağlam ulaştığı örneklerden Akdağmadeni Yukarı Kilise, Kayseri Zincidere Ioannis Prodomos Manastır Kilisesi, Kayseri Yanartaş Taksiarhis Rum Manastır Kilisesi ve Aksaray Hagios Gregorios Manastır Kilisesi'nde (Çizelge 8) bulunan kaplamalar dikkate alınarak, özgün döşemesi mevcut durumda araştırılmayan Yozgat Kilisesi'nin de ilk durumunda taşla kaplı olduğu öngörülmektedir. Çizelge 11'deki örneklerden de yola çıkılarak apsis bölümü naostan iki basamak yükseltilmiştir. Narteks döşemesi, güney cephesi ve güneybatı sütun kaidesindeki mevcut izler doğrultusunda özgün seviyesine getirilmiştir. (Şekil 15).

Naos Sütunları

1990 yılına ait fotoğraflarda ortada kubbeyi taşıyan dört sütunun başlığının 20-25cm altında bir silme bulunduğu ve sütunların bugünkünden daha ince olduğu görüldüğünden, sütunların üst kısımlarına fotoğrafta görülen detay önerilmiştir. Sütunların kare biçimli mevcut kaideleri, Akdağmadeni Yukarı Kilise, Kayseri Tavlusun Agios Basileos ve Kayseri Germir Panagia kiliseleri gibi örneklerde de görüldüğünden, restitüsyonda korunmuştur (Çizelge 12).

Pencere ve Kapılar

Yapının 1979 yılında düzenlenen tescil komisyon raporunda (EK) "silme taş çerçeveli bir kapı" olarak bahsedilen taş silmeli kapı ve yapıdaki izlerden görülen pencere demir parmaklıklarının; ayrıntıları eski fotoğraflarda seçilememekle birlikte, pencere doğrama kayıtlarının mevcut kayıtlardan daha fazla olduğu anlaşıldığından pencereler yeniden ele alınmıştır.

Özgün pencere özellikleri ve dönemin pencere tipine ilişkin net bir analogik veri bulunmamaktadır. Karşılaştırmalı çalışmanın pencerelerle ilgili bölümünde açıklanan nedenlerle, restitüsyonda, altı bölümlü iki kanatlı pencereler, açıklık boyutuna uygun olarak tek kanatlı, iki bölümlü ve dört bölümlü iki kanadı bulunan gibi açıklıkları özgün kaldığı düşünülen pencere içlerinde izlerine de rastlanan lokmalı demir parmaklıklar önerilmektedir (Şekil 11, 12). Parmaklıkları halen mevcut olan Germir Panagia Ortodoks Kilisesi, Yanartaş Taksiarhis Rum Kilisesi ve Ağırnas Agios Prokopios Kilisesi örneklerinde de lokmalı demir parmaklık kullanılmıştır (Çizelge 9).

Ayrıca, kuzey cephede galeri katına açılan ve güney cephede mihrabın arkasına denk gelen, kapatılmış pencereler açık olarak önerilmektedir. Yapının 1946 ve 1990 yılına ait fotoğraflarında ve yakın örneklerde, doğu ve batı alın duvarlarında yuvarlak ya da oval pencereler bulunduğu görüldüğünden, restitüsyonda bu pencereler önerilmiştir. Yuvarlak pencerelerin açıklık boyutlarına karar verilirken, Akdağmadeni İstanbulluoğlu Kilisesi'nin doğu cephesinin iki yanında bulunan yaklaşık 25cm yarıçapındaki yuvarlak pencereler dikkate alınmıştır. Doğru cephesinin ortasında yer alan oval pencere ise fotoğraflarda yapının taşları ile oranlama yardımıyla boyutlandırılmıştır.

1979 yılına ait komisyon raporunda (EK) güney cephede bulunduğundan söz edilen ahşap ve çivili sac kaplamalı kapı tipinin özgün olduğu öngörülerek yapıdaki dış kapılar için bu tip önerilmiştir. Aksaray H. Gregorios Kilisesi, planı, pandantifleri ve sütun başlıklarının yanı sıra, kapılarının yapım tekniği bakımından da Yozgat Kilisesi ile benzerlik göstermektedir (Çizelge 9). Restitüsyonda yer verilen kapı önerisi için analogik veri sağlamak amacıyla, Aksaray H. Gregorios Kilisesi'nde kullanılan (Çizelge 9), büyük olasılıkla özgün olmayıp 1896 yılındaki onarımda yapıldığı düşünülen; dolayısıyla, dönem özelliklerini yansıtan (Sunay, 2008: 43, 99) kapılar ile Sinasos Kilisesi (Kozlu 2011) ve Talas Kilisesi'nde (Kozlu 2005, Çizelge 9) görülen dekoratif çivili ve saç kaplamalı ahşap kapılar örnek alınmıştır. Dönem ve bölge kiliselerinden, Nevşehir Derinkuyu'daki Üzümlü Kilise'nin günümüze ulaşan aynı teknikte yapılmış kapısı da öneriyi teyit eder niteliktedir (<https://www.arkeogezgin.com/aziz-theodoros-trion-uzumlu-kilisesi/> (Erişim tarihi: 09.08.2022)).

Apsis Ögeleri (Liturjik Elemanlar)

Çizelge 10'daki örnekler ile Akdağmadeni İstanbulluoğlu Kilisesi ve Terzili Köyü Kilisesi'nde görüldüğü gibi, Yozgat Kilisesi ile benzer kiliselerde, genellikle apsisin bulunduğu doğudaki duvarlarda çok sayıda niş bulunduğundan, restitüsyonda apsiste nişler önerilmiştir. Bunların yanı sıra apsisin iki yanında bulunan oturma yeri olarak veya törensel eşyaların konması için yapıldığı tahmin edilen taş ayinsel unsurlar da Akdağmadeni'ndeki iki kilisede (Yukarı Kilise ve İstanbulluoğlu Kilisesi) de görüldüğü için, bu tipte iki elemanın Yozgat Kilisesi'nin özgün tasarımında da bulunabileceği düşünülmektedir¹². Bunları apsisin iki yanına "temsili olarak" iki taş eleman yerleştirilmiştir (Şekil 9b).

Galeri Korkulukları

Galeri katı korkuluklarına karar verilirken yararlanılan Çizelge 10'daki örneklerin çoğu ahşaptır; ancak, ayrıntılarına ilişkin bir veri bulunmadığından, restitüsyonda masif ve sade bir ahşap korkuluk önerilmiştir.

Bezeme Elemanları

Bezemele ilgili bir karşılaştırma yapılmışsa da öneri geliştirmeye yetecek veri elde edilememiştir (Çizelge 12).

7. Restorasyon Uygulamasında Ortaya Çıkan Veriler Ve Yapının Uygulama Sonrası Durumu

Uygulama sırasında yapının dışında araştırma kazıları yapılması, iç yüzeylerindeki çimento esaslı ve oldukça mukavemetli olduğu görülen sıvaları kaldırılıp diğer çeşitli niteliksiz eklentilerden arındırılması sonucunda dışarıda özgün zemin kotları ve tepe pencereleri (Şekil 16) iç mekânda da orta kubbe, *naosta* vaftiz havuzu¹³ olduğu tahmin edilen bir oyuk (Şekil 17), apsis iç cephesinde liturjik nişler (Şekil 18), yapı ana girişinde taş basamaklar, doğu ve batısında yuvarlak tepe pencereleri (Şekil 16) ortaya çıkmıştır. Ayrıca, onarım sırasında ortaya çıkan küçük sütun başlıklarının da yapının önceki dönemlerinden günümüze ulaşamamış olan çan kulesine ait olabileceği düşünülmektedir (Şekil 18). Bu bulgular, yapılan restitüsyon çalışmasını doğrular nitelikte olmuşsa da ne yazık ki araştırma kazılarında çıkan sütun başlığı, üzeri taş bir parça ile kapalı halde bulunan vaftiz havuzu (?) gibi buluntuların *in situ* belgelemesi yapılmamış, bu ve sütun başlıkları gibi çıkan parçaların yerleri değiştirilerek kazıya devam edilmiştir.

Şekil 16: (a) Restorasyon Sırasında Yapılan Araştırma Kazısı ve (b) Çatı Sökülüp İçeride Sıva Raspaşı Yapılınca Ortaya Çıkan Yuvarlak Tepe Pencereleri (2018)

12 Ayrıntılı bilgi ve görseller için bkz. Özeke, 2017: 215, 217, 359, 375.

13 Hristiyanlığa geçiş yapmak isteyen adayın ritüeli gerçekleştirmek üzere girdiği havuz.

Mimari Restitüsyonda Belge Yetersizliğinde Analogiden Yararlanma: Yozgat Fatih (Kilise) Camisi Örneği

Şekil 17: Restorasyon Sırasında Ortaya Çıkan (a) Vaftiz Havuzu (?) ve (b) Orta Kubbe (2018)

Şekil 18: Restorasyon Sırasında Ortaya Çıkan (a) Niş ve (b) Sütun Başlıkları (2018)

Özge Özeke Eski

Şekil 19: Yozgat Fatih Kilise Camisi'nin Restorasyondan Önceki (Özeke, 2017) ve Sonraki (2020) Durumu (Sivas Vakıflar Bölge Müdürlüğü, 03.12.2020)

Şekil 20: Yapının Restorasyon Sonrası Durumu (Sivas Vakıflar Bölge Müdürlüğü, 17.11.2020)

8. Sonuç

Mimari korumada restore edilecek yapıların bilinmeyen unsurlarının benzer yapılarla karşılaştırmalı çalışma yapılarak analogik yöntemle araştırılması sıkça başvurulan bir yoldur. Öte yandan, bu yolla edinilen bilgilerin diğer bilgi kaynaklarına göre güvenilirlik derecesi zayıftır. Uluslararası koruma ilkelerinin öncülü olan Venedik Tüzüğü'nde (1964) vurgulandığı gibi mimari mirasın belge değerini korumak amacıyla onarımların güvenilir belgelere saygıyla bağlı olması ve faraziye yer verilmemesi (Ahunbay 2019: 29, 41; Erder 1977:172, 177) gerekmektedir. UNESCO Dünya Mirası Sözleşmesi Uygulama Rehberi'nde (2021: 30, 31) evrensel değer taşıma ölçütü olarak öne çıkan özgünlüğün ele alındığı Nara Özgünlük Belgesi'nde (ICOMOS 1994) de kültür mirasına atfettiğimiz değerleri en doğru biçimde algılamanın yolu bilgi kaynaklarının inanılır olmasına ve doğru anlaşılmasına bağlanmıştır. Bu bağlamda, restorasyon müdahalelerine karar verilirken restitüsyon çalışması kapsamındaki güvenilir belgelere dayalı unsurlara sadık kalmak

esastır; güvenilirlik derecesi en düşük sayılabilecek karşılaştırmalı çalışmalar sonucunda elde edilen bilgilerin güvenilir belgelerle desteklenmediği durumlarda restorasyon müdahalelerinde bu verilerin esas alınması durumunda yapının korunmuş olduğundan söz edilemez ve yanıltıcı sonuçlar doğurabilir (ICOMOS Türkiye, 2013).

Yozgat Kilise Camisi'nin restorasyon uygulaması öncesinde görülemeyen yuvarlak alın pencereleri, apsis nişleri, orta kubbesine ait pandantifler ve kubbe kasnağı parçaları, başka bir yapıya ait sütun başlıkları vb. pek çok mimari unsuru; proje aşamasında bilinmezken uygulamanın başında yapı niteliksiz eklerden arındırılıp duvarları raspa yapıpı etrafında kazı ve araştırma çalışmaları yapıldığında ortaya çıkmıştır. Yazılı ve fotografik belgeler, ikincil kaynaklar olan sözlü belgeler ile güvenilirliği görece düşük olan analogik verilerin harmanlanmasıyla oluşturulan restitüsyon önerilerinde pek çoğu bulunan bu elemanların özgün bir halde tamamının ya da izlerinin ortaya çıkması; varsayımları ortadan kaldırıp restitüsyon önerisini teyit ederek uygulamanın bilimsel olarak "doğru" yapılmasına katkıda bulunmuştur. Dolayısıyla çalışma konusu yapı, uygulamaya ışık tutacak restitüsyon çalışmalarının da rölöve kadar titizlikle yapılmasının restorasyon projesi kadar önemli olduğunun ve uygulama sürecindeki buluntular doğrultusunda yapılacak proje tadilatına yönelik araştırmalarda zaman kazanılmasını sağladığının iyi bir örneği olmuştur. Çünkü her ne kadar ortaya çıkan restitüsyon önerisi kapsamlı ve ayrıntılı bir çalışmanın ürünü de olsa, varsayımlara dayalı olacağı için restorasyon projesine aynen aktarılması uygun bulunmamaktadır.

Bu doğrultuda Yozgat Fatih Kilise Camisi'nin çan kulesinin varsayımlara dayalı analogik verilerle yeniden yapılması yerine mevcut kuleyi daha nitelikli malzemelerle iyileştirerek bırakma yoluna gidilmiştir. Restitüsyon çalışmasında yapının üzerindeki kalıntı ve metal parçalardan yola çıkılıp karşılaştırmalı çalışmanın verilerinin bir araya getirilmesiyle de teyit edilerek önerilen silme, korniş gibi cephe bezeme unsurları da aynı nedenle restorasyon uygulamasına yansıtılmamıştır. Geline nokta da örnek uygulama; uygulama sürecini belgeleme ve işçilik yönüyle istenen hassasiyet sergilenememişse de güvenilir belgelerle desteklenmeyen, varsayımlara dayalı hiçbir uygulama yapılmaması yönüyle başarılı olmuştur.

KAYNAKLAR

1. Araştırma ve İnceleme Eserler

- Açıkgöz, Şeyda Güngör (2007). Kayseri ve Çevresindeki 19.Yüzyıl Kiliseleri ve Korunmaları İçin Öneriler. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Ahunbay, Zeynep (2019). *Kültür Mirasını Koruma İlke ve Teknikleri*. İstanbul: YEM Yayın.
- Aydın, Ayşe (2011). *XIX. Yüzyıl Mersin Kiliseleri*. İstanbul: Pitura Mersin Kitaplığı-I.
- Bafıralı, Yanko (1889). *Yozgad Seyahatnâmesi H.1306/M.1889*. İstanbul: Matbaa-i Ebüzzıya.
- Coşkun, Faruk (1946). *Yozgat'ın Eski Fotoğrafları Arşivi*.
- Cuinet, Vital (2001). *La Turquie D'Asie, VI. L'Anatolie Centrale Angora, Koniah, Adana, Mamouret-Ul-Aziz, Sivas*. İstanbul: Les Éditions Isis (Réédition refondue de l'édition de 1891-1894, Paris sans les cartes).
- Erder, Cevat (1977). "Venedik Tüzüğü Tarihi Bir Anıt Gibi Korunmalıdır". *O.D.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Dergisi*, (C. 3, S. 2), 167-190.
- Ergin, Ali Şakir (2012). Sözlü Tarih Çalışması.
- Fener Rum Patrikhanesi (FRP) (1905). *Hmepoλopıon Toy Etoyc 1904 (1904 Yılığ)*. İstanbul.
- Hasol, Doğan (1975). *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*. İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi Yayınları.
- İlter, Fügen (1988). "XIX. Yüzyıl Osmanlı Dönemi Mimarlığında Kayseri Yöresi Hıristiyan Yapıları: Germir ve Endürlük Kiliseleri". *Bellefen*, (205, C. LII), 1663-1713.
- _____ (1994). "19. Yüzyıl İç Anadolu Azınlık Yapıları Üzerine Gözlem ve Değerlendirmeler". *XII. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler III. Cilt*. Ankara: Türk Tarih Kurumu. 1-12.
- Kozlu, Hale (2011). Kilise Detay Fotoğrafları Kişisel Arşiv.
- Küçük Asya Araştırmaları Merkezi (KAAM). *PO 164 YOZGATHS Bolum B'*. Atina.
- Özeke, Özge (2017). *Yozgat Fatih Kilise Camii Restorasyon Projesi*. İstanbul Teknik Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Pekak, M. Sacit (2000). "Aksaray Çevresi Osmanlı Dönemi Hıristiyan Kiliseleri." *18. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, (Cilt 1). İzmir. 60-71.
- _____ (2009a). "Kappadokia Bölgesi Osmanlı Dönemi Kiliseleri: Örnekler, Sorunlar, Öneriler." *Metu Journal of the Faculty of Architecture*, 26(2), 249-77.
- _____ (2009b). "Mustafapaşa (Sinastos), Konstantin ve Helena Klisesi, Klise I, Klise II, Klise III, Klise IV". *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 26(1), 163-86.
- _____ (1998a). "Kapadokya'da Post-Bizans Dönemi Dini Mimarisi-I-Nevşehir ve Çevresi(2)". *Arkeoloji ve Sanat*, (84), 23-34.
- _____ (1998b). "Kapadokya'da Post-Bizans Dönemi Dini Mimarisi: Nevşehir ve Çevresi". *XV. Araştırma Sonuçları Toplantısı I. Cilt: 26-30 Mayıs 1997*. Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi. 1-44.
- _____ (1999). "18.-19. Yüzyıllarda Niğde ve Çevresinde Hıristiyan Dini Mimarisi." *XVI. Araştırma Sonuçları Toplantısı I.Cilt*, Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, 25-48.
- S. K. (Κοιμσογας, Συμεων Κ). Kimisoglu (2005). *Καππαδοκια (Kapadokya)*. Selanik: ILP Productions.
- Sunay, Serkan (2008). Aksaray Güzelyurt Manastır ve Kilise Binaları. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara.
- Sunay, Serkan (2022). Aksaray Güzelyurt Manastır ve Kilise Binaları. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Tanış, Özlem (2006). Germir Kiliselerinin ve Panagia Kimisis-Tis Theotoku Kilisesinin Günümüz Koşullarında Değerlendirilmesi. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Özge Özeke Eski

Tanyeli, Gülsün (1990). Osmanlı Mimarlığında Demirin Strüktürel Kullanımı (15-18. Yüzyıl). İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul.

Vakıflar Genel Müdürlüğü. 66.00.01/030 No'lu Dosya.

Yozgat Müftülüğü (1990). Fotoğraf Arşivi.

2. Elektronik Kaynaklar

UNESCO (2021) "The Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention" <https://whc.unesco.org/en/guidelines/> (Erişim Tarihi 01.09.2022)

Türk Dil Kurumu (TDK). "Güncel Türkçe Sözlük." <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim tarihi: 01.12.2021)

<http://www.akdagrehberi.com/akdagmadeni-tarihi-yapilar.html/8> (Erişim tarihi: 01.12.2021)

<http://www.virtualani.org/tomarza/index.htm> (Erişim tarihi: 01.12.2021)

<https://www.arkeogezgin.com/aziz-theodoros-trion-uzumlu-kilisesi/> (Erişim tarihi: 09.08.2022)

2863 Sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2863.pdf> (Erişim Tarihi 01.09.2022)

ICOMOS (1994). "Nara Özgünlük Belgesi"

http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0756646001536913861.pdf (Erişim Tarihi: 01.09.2022)

ICOMOS Türkiye (2013) "Mimari Mirası Koruma Bildirgesi"

http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0784192001542192602.pdf (Erişim Tarihi: 01.09.2022)

Kültür Bakanlığı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu (1999) "660 Sayılı İlke Kararı" <https://korumakurullari.ktb.gov.tr/Eklenti/18338,660-nolu-ilke-kararipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi 01.09.2022)

RAPOR

W0:42

Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 25.10.1978 tarih ve 477.2(66)-008685 sayılı buyrukları uyarınca Yozgat il merkezinde korunması gerekli mimari eserlerin tespit ve tescili için teğekkül ettirilen Komisyonumuz 29.1.1979 tarihinde İstanbulluoğlu mahallesi Odunpazarı caddesinde bulunan şimdi halıcılık deposu olarak kullanılan tarihi kiliseyi tettekik etti.

Yapı malzemesi olarak silme kasse taş kullanılmıştır. Koruma durumu, taşıyıcı, dış ve iç yapı durumlarıyla süsleme durumları bakımından önem taşımaktadır. Orijinal kullanımını kilise olup halen hali malzemelerine depo görevinde kullanılmaktadır.

İki katlı olarak inşa edilmiştir. Binaya giriş güneyden silme taş çerçevesi bir kapı ile sağlamıştır. Kapı üzerinde yuvarlak kemerli gizli niş bulunmaktadır. Kibo kanatları ahşap olup yüzeyleri saç kaplamalıdır. Bu saçlar kapıya düğme çivilerle tuturulmuştur. Esas giriş kapısı bugün kullanılan kapının batısında iptal edilmiştir; tuğla ile kapatılmıştır. Pencerelemi silme taş, çerçeveleri demir şebekelidir. Pencerelemi üst kısımlarından yuvarlak kemer içinde yarım rozet motiflerinin yer aldığı görülmüştür. Rozet motifleri üzerinde sütun başlığına benzeyen süsleme elemanları mevcuttur. Çatı kısımları ahşap olup sundurmalar taş silmeler üzerine uzanmaktadır. Batı tarafında üç sütun üzerine yükselen yuvarlak kemerli bir mekân yer almaktadır. Üstten üç gözülü kemer altında dikdörtgen şeklinde üç pencere yer almıştır. Ortadaki pencere üzerinde taş çerçeve içerisinde yuvarlak bir kısım vardır. Çerçevenin dört köşesinde de rozet motifleri yer almıştır. Doğu duvarları üzerinde taş silmeler üzerinde üç adet yarım rozet motifleri rozet görülmektedir. Kuzey cephesinde dört pencere mevcut olup birisi iptal edilmiştir. Pencerelemi üzerinde yarım rozet motifleri, motifler üzerinde sütun başlıklarına benzeyen süsleme elemanları yapılmıştır. Rozet motiflerinin altında insan başı ve gözlerini anımsatan kabartmalar vardır.

İç görünümü: Ortada dört sütun üzerinde yükselen bir kubbe etrafında dört tarafta beşik tonoz örtü mevcuttur. Kubbe yuvarlak kemerlerle sütunlar üzerine oturtulmuştur. Kilisenin içi üç mekândan ibarettir. Doğuda yer alan apsidiniçe bakan detayları çok tahribata uğramıştır. Orta sahın dört adet silindirik dev sütun üzerine oturan kubbe ile örtülmüştür. Ortadaki ana sahın iki yanında beşik tonuz tavanla örtülü iki nef yer almaktadır. Çerek sahın ve gerekse yan neflerin tavanları üçer bölümden ibarettir. Basık kemerli pencere boşluklarının bilhassa dıştan görünüşleri çok enteresandır. Apside doğru dönülünce solda revaklı ve yarım tonozlu bir tavanla örtülü küçük mekân ile sağ tarafta bunun tam simetriği bir mekân vardır. Burada sonradan ilâve edildiği anlaşılan ahşap bir merdivenle çatı katına çıkılmaktadır. Uzun süre Sanat enstitüsü ve daha sonraları da sinema olarak kullanıldığı söylentilerini halen mevcut iğreti ahşap yapma balkon ile öte basit tadilatlar kanıtlanmaktadır. Çatısı alaturka kiremit örtülmüştür.

Sonuç:

Kısa sürede yazılması zor olan bu ilginç mabedin (kilisenin) depoduktan kurtarılması, kuzeyine ilâve edilen yeni inşaların yaktırılması bu tespiti müteakip tescili ile aslına uygun olarak restore edilmesi zorunludur. Çinkü Yozgat'ta kalan ve iyi korunmuş denilebilecek olan yegane kilisedir. 29.1.1979

Komisyon Başkanı *[Signature]* Üye *[Signature]* Üye *[Signature]*
Yozgat Müzesinden *[Signature]* Çorum Müzesinden *[Signature]* Turizm ve Tanıtma Bakanlığından *[Signature]*
Arslan TEBUH İbrahim ATALAY Ahmet BAL Şüleyman PALANLIOĞLU
Arkeolog Arkeolog Hititolog

Tokat-Niksar Taş Mektep*

Şuayip Çelemoğlu**

Hacer Zor***

Öz

İslam ülkelerinde temel eğitimin verildiği mektepler, Abbasiler döneminde “Küttab”, Karahanlılar, Selçuklular ve Osmanlı’da “Sıbyan Mektebi” olarak adlandırılmıştır. Osmanlı döneminde bu mektepler dârü’t-talim, dârü’l-ilm, muallimhâne, mahalle mektebi, taş mektep, mahalle mektebi, mekteb-i ibtidâiyye” gibi isimlerle de anılmıştır. Osmanlı’da Bursa’da görülen ilk sıbyan mektebinin ardından çok sayıda farklı örneği yaptırılmıştır. Eğitim sisteminde gidilen değişiklikten dolayı Osmanlı’nın son dönemine doğru sayıları azalan sıbyan mektepleri, 1924 yılında yürürlüğe giren Tevhid-i Tedrisat Kanunu sonrası işlevini yitirmiştir.

Bu çalışmada, taşradaki örneklerden biri olan Tokat ili, Niksar ilçesindeki “Taş Mektep” mimari özellikleri, malzeme-teknik ve bezeme özellikleri açısından incelenmiş ve değerlendirilmiştir. İnşa tarihi kesin olarak bilinmeyen, doğu-batı yönündeki dikdörtgen planlı yapı, kuzeydeki birbirine bitişik iki oda ile bu odaların güneyindeki revak bölümünden oluşmaktadır. Taş Mektep, Niksar’daki günümüze ulaşabilen tek mektep olması, sıbyan mekteplerinin bütün özelliklerini taşıması ve bu özellikleri günümüze kadar korumasıyla kent belleği açısından önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tokat, Niksar, Eğitim, Taş Mektep, Sıbyan Mektebi

Tokat-Niksar Stone School

Abstract

In Islamic nations, the institutions that provide basic education were known as “Küttab” during the Abbasid Period and “sibyan schools” during the Karakhanid, Seljuk, and Ottoman periods. These institutions were also known as “dârütta’lîm, dârü’lilm, muallimhâne, mahalle mektebi, taş mektep, mahalle mektebi, mekteb-i ibtidâiyye” during the Ottoman Period. Following the construction of the first sibyan school in Bursa, Ottoman Empire, many primary school examples spread throughout the country. The number of sibyan schools dropped as the educational system changed in the latter years of the Ottoman Empire, and once the “Tevhid-i Tedrisat Law” (1924) went into effect, they lost their function.

The “Stone School” in Niksar district, Tokat province, one of the examples in the province, had its architectural elements analyzed and rated in terms of material-technique and decorative aspects. The rectangular building in the east-west direction, the construction date of which is not known for certain, consists of two adjacent rooms in the north and the portico section in the south of these rooms. The only sibyan school that has endured to the present day in Niksar is Stone School, which is significant for urban memory because it has all the characteristics of sibyan schools.

Key words: Tokat, Niksar, Education, Stone School, Primary School

* DOI: 10.16971/vakiflar.1186712

Makalenin Geliş Tarihi / Received Date: Ekim 2022 / October 2022

Makalenin Kabul Tarihi / Accepted Date: Şubat 2023 / February 2023

** Dr. Öğr. Üyesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Samsun-Türkiye, suayip.celemoğlu@omu.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3432-302X>.

*** Yüksek Lisans Öğrencisi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, Sivas-Türkiye, hacerezor@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7905-3011>.

Giriş

Orta Karadeniz'in iç kesiminde yer alan Niksar, Canik Dağları'nın Kelkit Vadisi'ne bakan güney eteklerinde; Maduru ve Çanakçı dereleri arasındaki tepe üzerinde kurulmuş olup günümüzde Tokat'a bağlı bir ilçedir. Tokat'ın 56 km kuzeydoğusunda yer alan ilçenin, deniz seviyesinden yüksekliği yaklaşık 350 m'dir. Doğusunda Reşadiye, güneyinde Almus, güneybatısında Tokat merkez ilçe, kuzeybatısında Erbaa, kuzey ve kuzeydoğusunda ise Ordu iline bağlı Akkuş ve Korgan ilçeleri yer almaktadır (Darkot, 1964: 273- 275; Yürüdü, 2009).

Niksar, İç Anadolu bölgesini Karadeniz'e bağlayan Sivas-Tokat-Ünye yolu ile Doğu Anadolu'yu batıya bağlayan Erzurum-Erzincan-Amasya yollarının kesiştiği bir noktada olup verimli arazilerle çevrelenmiştir. Bu nedenlerden dolayı Niksar, tarih boyunca önemli bir yerleşim olmuştur (French, 1986: 193-194).

Arkeolojik araştırmalara göre Niksar'ın, Tunç Çağı'na kadar geriye giden bir tarihi bulunmaktadır (Kökten, 1948: 223-226; 1953: 177-209; Lafli ve Pataci, 2012: 211; Yalçın, 2010: 73. Helenistik Dönem öncesinde, Hitit sınırları içinde kalan bölge, MÖ 301 yıllarında Pontus Krallığı'nın hâkimiyetine girmiştir. Daha sonra Roma, Bizans, Danişmentliler, Selçuklu, İlhanlı, Tacettinoğulları ve Osmanlı'nın hüküm sürdüğü Niksar'da, yerleşim kesintisiz olarak devam etmiştir (Baykara, 1984: 189; Baykara, 1988: 57, 74; 189; Özaydın, 1993: 469-473; Özcan, 2005: 81; Bostan, 2007: 119-120; Demir, 2008: 141-149; Adrienne, 2013: 287-288; Ermiş, 2014: 45-49). Birçok uygarlığa ev sahipliği yapan kentte, çok sayıda eser inşa edilmiştir. Bu yapılardan biri de Niksar ilçe merkezinde yer alan Taş Mektep'tir. Bu çalışmada "Taş Mektep" mimari özellikleri, malzeme-tekniki ve bezeme özellikleri açısından incelenmiş ve değerlendirilmiştir.

1. Taş Mektep

Mektep, Niksar ilçesi, Yusuf Şah Mahallesi, Şehit Pilot Akil Muhtar Erdem Sokak'ta (No: 1) yer almaktadır. III. derece sit alanındaki yapı, tapunun 216 ada, 7. parseline kayıtlıdır (Resim 1). Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 08.09.1978 tarih ve A-1274 sayılı kararı ile korunması gereken kültür varlığı olarak tescil edilen yapının, koruma gurubu Samsun Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 29.04.2022 tarih ve 7411 sayılı kararıyla "I" olarak belirlenmiştir. Mülkiyeti Maliye Hazinesi'nde olan yapı, halk arasındaki yaygın ismiyle "Taş Mektep" olarak bilinmektedir.¹

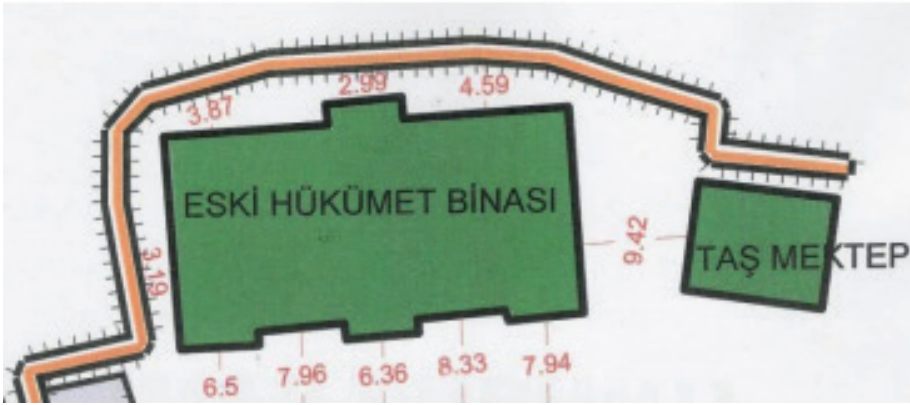
Resim 1: Taş Mektep'in kent içerisindeki konumu

1 Bu yapı tipleri yöre halkı tarafından "Mahalle Mektebi" ya da inşa edildiği malzemeden dolayı "Taş Mektep" olarak adlandırılmıştır (Öztürk, 2012: 27-44).

Yapı, konum olarak kale surlarına bitişik şekilde, sur dışına inşa edilmiştir (Şekil 1, Resim 2). Yapının batısında Belediye Binası (Eski Hükümet Konağı), Taş Mektep ile Belediye Binası arasında ise günümüzde basamaklı olarak düzenlenen düz bir alan ve çeşme bulunmaktadır.

Resim 2: Taş Mektep'in Sokak üzerindeki konumu

Şekil 1: Taş Mektep'in şehir surlarına ve Belediye Binasına göre konumu

Resim 3: Hükümet Konağı ve Taş Mektep arasındaki çeşme (Fatih Karataş-Serap Kaya)

Resim 4: Hükümet Konağı ve Taş Mektep arasındaki çeşmenin kitabesi

1.1. Geçirdiği Onarımlar ve Bugünkü Durumu

Taş Mektep'in geçirdiği onarımlar arşiv belgelerinden, eski fotoğraflardan ve bölge halkından elde edilen bilgilerle tespit edilmektedir. Arşiv muhasebe kayıtlarına göre yapı, 1905 ve 1912 yıllarında tamir edilmiştir. Yapının tamir için 1905 yılında 343 kuruş, 1912 yılında ise 200 kuruş ayrılmıştır (Açıkel, 2017: 27-28). Bu tamiratların kapsamı hakkında detaylı bir bilgi bulunmamakta olup sadece iç mekân kireçlerinin yenileceği belirtilmiştir. Yapının 1960 yılı öncesine ait fotoğraflarında tek katlı olduğu tespit edilmektedir (Resim 5). 1960 yılında üzerine ikinci bir kat ilave edilen yapı, ilçe müftülüğü olarak tahsis edilmiştir (Resim 6)². Yapının üst katına/örtüye çıkışın seviye farkından da yararlanılarak doğu beden duvarı önüne yerleştirilen merdivenle sağlandığı anlaşılmaktadır. Bu merdiven, günümüzde de mevcuttur. Bu yıllarda yapının alt katının Kuran kursu, üst katının ise müftülük ofisi olarak kullanıldığı belirtilmektedir. Yapının batıdaki odasının güney duvarındaki pencereler arasında yer alan mihrap, lambiri ile kapatılmıştır. 2000'li yılların başında ikinci katı kaldırılan yapı, Niksar Belediyesi ve ÇEKÜL Vakfı tarafından ortaklaşa kullanılmış olup kültür evine dönüştürülmüştür. Yapıya 2009 yılında Prof. Dr. Metin Sözen Evi adı verilmişse de bu ismin kullanımı yaygın değildir (Gündoğdu vd. 2006: 482). Bina, 2014 yılından itibaren Niksar Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü olarak kullanılmaktadır.

2014 yılından itibaren aynı işlev için kullanılan yapıda, günümüzde bazı basit onarımlara ihtiyaç duyulmaktadır. Taş Mektep'in duvarlarında yüzeysel kararma ve sararmalar mevcuttur. Çatı saçağı görevinde olan taş profillerde kopma ve ayrılmalar görülmektedir. Çatının betonla doldurulması nedeniyle batı ve doğu cephedeki çörtlenler işlevini kaybetmiş olup batıdaki çörtlenin büyük bir kısmı kopmuştur. Taş tırabzanlarda aşınma, ahşap elamanlarda aşınmalar ve renk değişim hasarları görülmektedir. Ayrıca yapının kalenin dış sur duvarlarına bitişik olan kuzey cephesindeki duvarın zaman içerisinde yükseldiğinden dolayı bu cephe neme maruz kalmaktadır³.

2 Yapının Sivas Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'ndaki 60.04.118 numaralı dosyada yer alan planındaki notta, eklemenin 1960 yılında yapıldığı belirtilmiştir.

3 Sivas Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu 60.04.118 numaralı dosyadaki Fatih Karataş-Serap Kaya tarafından yazılan rölöve raporu.

Resim 5: Taş Mektep, 1960 yılı öncesi görünümü (Hasan Akar Arşivi)

Resim 6: Taş Mektep, 1960 yılı sonrası görünümü (Niksar Belediye arşivi)

1.2. Mimari Özellikleri

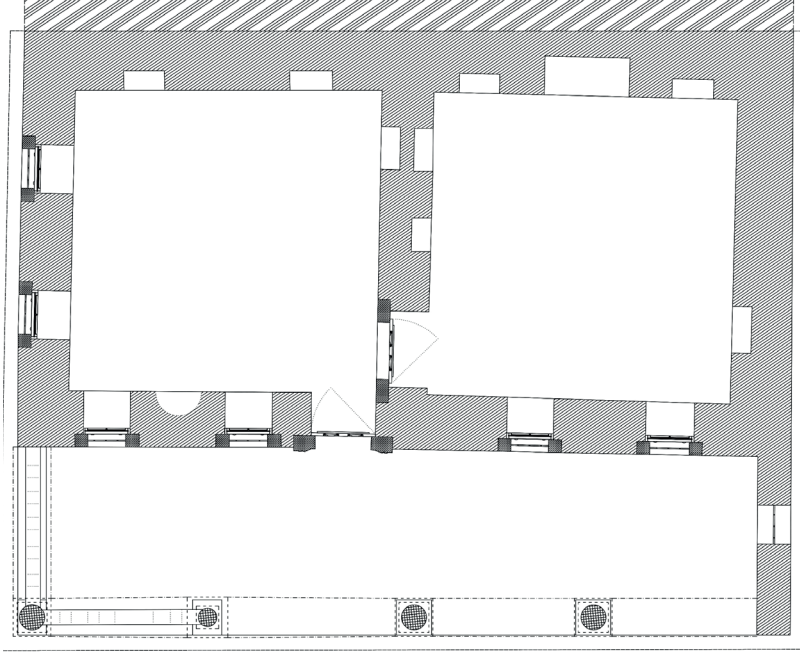
Yapı, Niksar şehir surlarına bitişik olarak inşa edilmiş olup güneybatıya doğru eğimli bir arazi üzerinde konumlandırılmıştır. Eğimden dolayı yapının doğusu ve batısı arasında yaklaşık 2 m kadar bir kot farklı bulunmakta olup seviye doğu cephede, güneyden kuzeye doğru giderek artmaktadır (Resim 7). Bu nedenle yapının doğusu toprağa gömülü olarak inşa edilmiş, seviye farkından yararlanılarak yapının doğu beden duvarı önüne, üst kata/çatıya çıkılan merdiven yerleştirilmiştir.

Dıştan 8,75x9, 95 m boyutlarındaki, doğu-batı yönünde yaklaşık dikdörtgen planlı yapı, kuzeydeki birbirine bitişik iki oda ile bu odaların güneyindeki revak bölümünden oluşmaktadır (Şekil 2).

Resim 7: Taş Mektep, güney cephe

Tokat-Niksar Taş Mektep

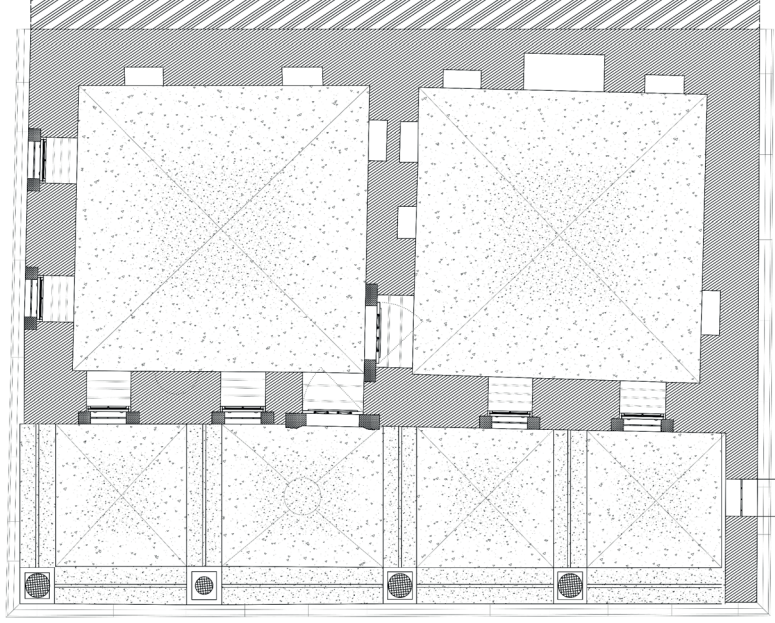

Şekil 2: Taş Mektep, plan (Fatih Karataş-Serap Kaya)

Batı-doğu doğrultusunda düzgün olmayan dikdörtgen planlı olan revağın doğusu kapalı, batı ve güneyi açık olarak düzenlenmiştir. Revak bölümünün açık olan güney tarafı, sivri kemerli dört bölüme ayrılmıştır. Kemerler, kare kaideli, silindirik gövdeli ve sade başlıklara sahip olan dört sütun ile birbirine bağlanmıştır. Revak düzenlemesinde en doğudaki kemer beden duvarına oturmakta olup revaklar çapraz tonozlarla örtülmüştür (Şekil 3). Revak bölümüne geçiş, batıdan ikinci ve üçüncü sütunların arasındaki kemer açıklığından sağlanmaktadır. Diğer kemer açıklıklarında revak sütunlarının arası, batıda yüksekliği yaklaşık 1 m olan ve doğuya doğru giderek alçalan taş trabzanlarla kapatılmıştır. Revak bölümünün kapalı olan doğu duvarına, eksende boyuna dikdörtgen şekilli bir pencere açıklığı yerleştirilmiştir. Yapının güney duvarındaki revağa açılan dört pencere de dikdörtgen biçimli olup sivri kemer alınlıklıdır. Revak kemerlerinin üst kısımları örülerek kapatılmıştır. Cephe, yapının diğer cephelerini de dolaşan dışa çıkıntılı düz bir silmeyle sonlandırılmıştır (Resim 8).

Resim 8: Güney cephedeki revaktan görünüm

Şekil 3: Taş Mektep, örtü planı (Fatih Karataş-Serap Kaya)

Revak bölümünün kuzeyindeki birbirine bitişik odalara geçiş, batıdaki odanın güney duvarının doğusundaki kapı açıklığından sağlanmaktadır. Kademeli düz silmelerle kuşatılmış olan basık kemerli kapı açıklığının üstünde, dikdörtgen biçimli, mermer malzemeli boş bir kitabelik bulunmaktadır (Resim 9).

Resim 9: Taş Mektep, giriş kapısı

Batıdaki yaklaşık kare planlı oda, çapraz tonozla örtülüdür (Şekil 3). Odanın batı ve güney duvarına, eksenin iki yanında birer pencere açıklığı yerleştirilmiştir. Güney duvardaki pencerelerin arasındaki mihrap nişi günümüzde kapatılmıştır. Kuzey duvarında, eksenin iki yanında dikdörtgen biçimli iki niş mevcuttur. Doğu duvarda ise eksenin kuzeyinde bir niş, güneyinde ise bitişikindeki (doğudaki) odaya geçilen basık kemerli kapı açıklığı bulunmaktadır. Pencereler dikdörtgen şekilli olup, alt sıra pencerelerin üzerlerinde hatlı sırası şeklinde düzenlenen ahşap lento yer almaktadır. Dikdörtgen biçimli nişler de benzer şekilde düzenlenmiştir (Resim 10-11).

Tokat-Niksar Taş Mektep

Resim 10: Taş Mektep, batı oda, güney ve kuzey duvar

Resim 11: Taş Mektep, batı oda, güneydoğu köşe

Yaklaşık kare planlı olan doğudaki oda, çapraz tonoz örtülüdür (Resim 12). Odanın güney duvarında eksenin iki yanından birer pencere açıklığı, batı duvarında yaklaşık eksen ve kuzeyinde birer dikdörtgen biçimli niş bulunmaktadır. Kuzey duvarda ortada bir büyük, iki yanında birer küçük, doğu duvarda ise güneye kaydırılmış dikdörtgen şekilli birer niş vardır. Yapının doğu duvarında, üst seviyede sivri kemer formulu iki pencere açıklığı görülmektedir. Yapının alt seviyedeki pencere ve nişler, dikdörtgen şekilli olup lentoları ahşaptır (Resim 13-14).

Resim 12: Taş Mektep, doğu oda, çapraz tonozun görünümü

Resim 13: Taş Mektep, doğu oda, kuzey duvar

Resim 14: Taş Mektep, doğu oda, doğu duvar

Yapının cephelerinde sade görünüm hâkimdir. Mektebin güney, doğu ve batı cepheleri seviye farkı dik-kate alınarak düzenlenmiştir. Eğimden dolayı batı cephede iki katlı pencere düzeni görülürken, doğu cephede sadece üst seviyede pencere açıklığı bulunmaktadır. Yapının güney cephesindeki revak bölümü de, batıdan doğuya doğru yükselen eğime göre düzenlenmiştir.

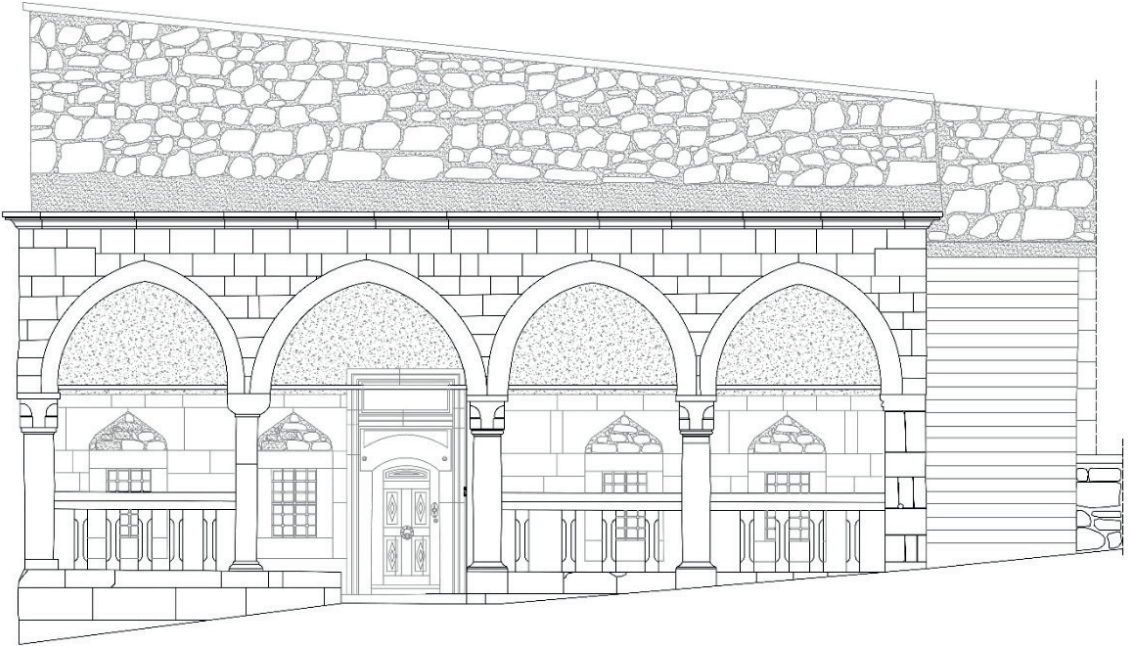
Yapının en hareketli cephesi, revak düzenlemesinin olduğu, yola bakan güney cephe dir. Bu cephede, dört sütun üzerine oturtulan sivri kemerler ile oluşturulmuş revak düzenlemesi, cepheye hareket katmaktadır. Revakta yer alan sütunlardan üçü aynı form ve boyutta, biri ise diğerlerinden form ve çap bakımından farklıdır. Buradan yola çıkarak sütunların devşirme oldukları düşünülebilir. Sütunlar birbirlerine sivri kemerler ile bağlanmış olup revak bölümüne geçişin sağlandığı batıdan ikinci açıklık, diğer üç kemerden daha geniştir. Sütunların arasında demir gergi çubukları mevcuttur (Resim 15, Şekil 4).

Yapının batı cephesinde, çift katlı pencere düzenlemesinin görüldüğü batı cephede, alttaki pencereler dikdörtgen biçimli ve sivri kemer alınlıklı, üstteki pencereler ise sivri kemer formudur (Resim 16, Şekil 5). Sivri kemer formulu iki pencerenin olduğu doğu cephede pencereler üst seviyededir (Resim 17, Şekil 6). Kuzey cephe, kale surlarına bitişik olduğu için cephede herhangi bir açıklığa yer verilmemiştir.

Tokat-Niksar Taş Mektep

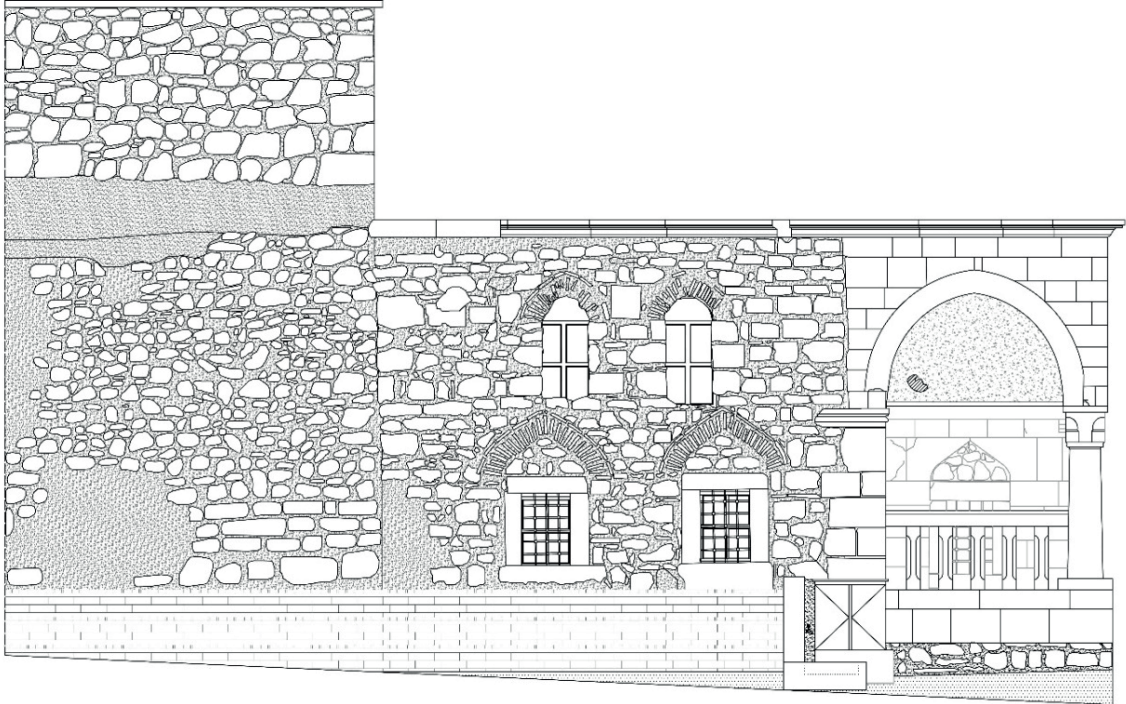
Resim 15: Güney cephe görünümü

Şekil 4: Taş Mektep, güney cephe (Fatih Karataş-Serap Kaya)

Resim 16: Taş Mektep, batı cephe görünümü

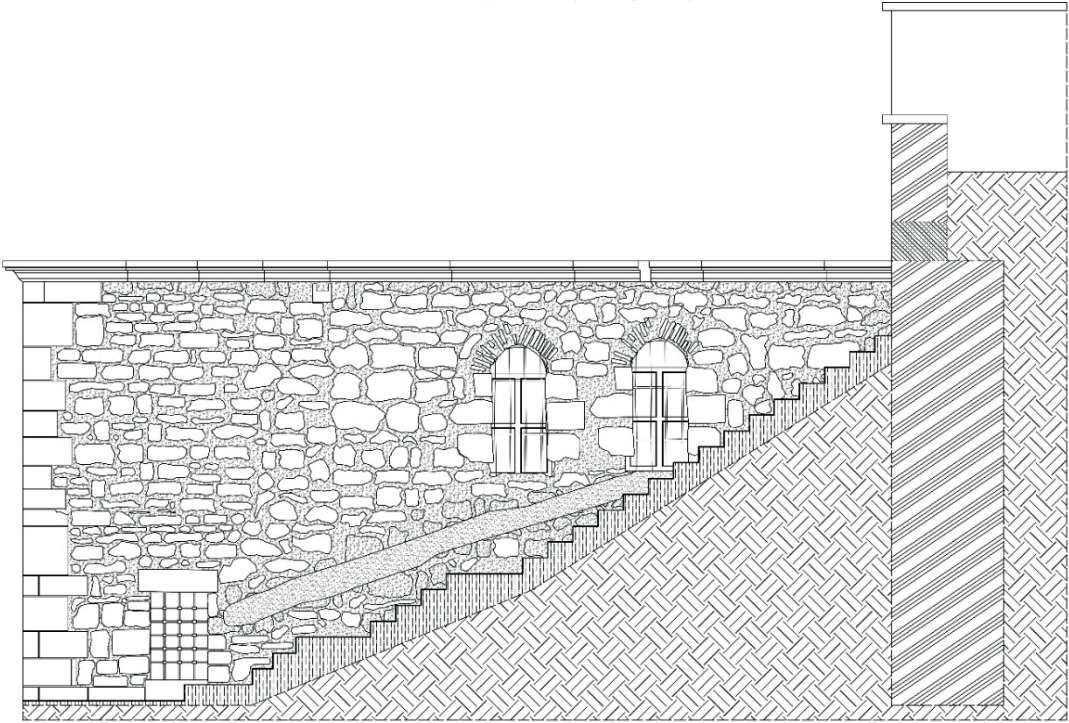

Şekil 5: Taş Mektep, batı cephe (Fatih Karataş-Serap Kaya)

Tokat-Niksar Taş Mektep

Resim 17: Taş Mektep, doğu cephe

Şekil 6: Taş Mektep, doğu cephe (Fatih Karataş-Serap Kaya)

1.3. Malzeme ve Teknik

Yapının inşasında kesme taş, moloz taş, tuğla ve ahşap kullanılmış olup bağlayıcı malzeme kireç harcıdır. Alt sıradaki pencerelerin lento ve söveleri, düzgün kesme taştır. Alt sıra pencerelerin üzerinde yer alan alınlık kemerleriyle, üst sıra pencerelerin kemerleri tuğla malzemelidir. Revak bölümünün batı ve güney cepheleri ile tonozları taşıyan kemerler, örtü kemerleri seviyesine kadar kuzey duvar, taç kapı ve revak kemerleri arasındaki parmaklıklar kesme taştan, tonozlar ise moloz taştan inşa edilmiştir. İç mekânda pencereler ile dolap nişlerinin lento ve söveleri ahşaptır. Ahşap lentoların aynı zamanda bir hatıl sırası şeklinde değerlendirildiği görülmektedir. Batıdaki odadan doğudaki odaya geçişin sağlandığı kapının lento ve söveleri kesme taş, tonozlar ise moloz taştan inşa edilmiştir.

Beden duvarlarındaki alt sıra pencerelerinin dışa bakan yüzlerindeki lento ve söveler ile güneybatı köşe dışında kalan bölümler moloz taştan yığma tekniğinde inşa edilmiştir.

1.4. Bezeme

Mektebin iç mekânında günümüze ulaşabilen süslemeye rastlanmamıştır. Cephede ise tuğla örgülü pencere kemerleri, silmeler, sütunlar ve çörtlenler yapıya hareketlilik kazandıran unsurlardır.

2. Değerlendirme ve Karşılaştırma

Osmanlı'da eğitim 19. yüzyılın ortalarına kadar sıbyan mektepleri ve medreselerde⁴ gerçekleştirilmiştir (Türk, 2015: 714; Yanardağ 2020: 92). 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ıslahat hareketleri kapsamında eğitim de dahil edilmiş olup birtakım değişikliklere gidilmiştir (Türk, 2015: 714). Bu bağlamda rüştiye, idadi⁵ gibi okulların yanı sıra çeşitli meslek okulları ortaya çıkmıştır (Özbek, 2013: 271). Eğitim ıslahatları, orta ve yüksek dereceli eğitimden başlanmış olup temel eğitim olmadan üst düzey eğitimin başarılı olamayacağı anlaşıldığından sıbyan mekteplerinde ıslahat yapılma ihtiyacı ortaya çıkmıştır (Yanardağ, 2020: 90). Eğitim ve öğretim yönünden sıbyan mekteplerinin düzenlenmesiyle ilgili ilk teşebbüs 1845 yılında Sultan Abdülmecid tarafından gerçekleştirilmiştir (Kodaman, 1980: 60; Atıcı ve Çelemoğlu, 2021: 193). Bu süreçte sıbyan mektepleri modern eğitim veren kurumlara dönüştürülmeye çalışılmış olsa da bu çaba başarılı olamamış, bu mekteplerde Osmanlı yıkılıncaya kadar eski usulde eğitim vermeye devam edilmiştir (Türk, 2015: 74; Yanardağ, 2020: 90). Bu nedenle Sultan Abdülaziz döneminde, 1869 Nizamnamesi'ne göre "iptidai" adıyla yeni usulde eğitim veren okulların açılmasına yönelik teşebbüs başlamış, 1872 yılında İstanbul'da Nuru Osmaniye Camisi içinde bulunan kâgir yapıda, dini ve pozitif bilimler okutmak için ilk iptida okulu açılmıştır (Kodaman, 1980: 64-65). Böylece, bu tarihten itibaren Osmanlı'da temel eğitim, sıbyan mektebi (usûl-ü atfika) ve iptidai mektebi (usûl-ü cedide) olarak ikili sistemde yürütülmüştür (Kodaman, 1980: 68).

4-6 yaş aralığındaki çocuklara dini temel eğitimin verildiği yer olan sıbyan mektepleri, İslamiyet'in ilk yıllarında ortaya çıkmış olmasına rağmen, Osmanlı döneminde kurumsallaşmış ve yaygınlık kazanmıştır (Baltacı, 2004: 5-6). İslam'ın ilk yıllarında "küttap" denilen mektepler, Osmanlı Dönemi belgelerinde "Dar'u-t Tâlim", "Mektep", "Mektephane", "Muallimhâne", "Sıbyan mektebi", "Taş Mektep", "Mahalle Mektebi" son dönemlerinde ise "Mektep-i İptidaiye" olarak geçmektedir (Akyüz, 1985: 71; Ünal, 2008:345; Kazıcı, 2018: 21). Niksar'da incelediğimiz yapı, ilk kayıtlarda muallimhâne olarak geçse de daha sonra Taş Mektep olarak adlandırılmış olup işlev değişikliğine uğramasına rağmen günümüzde de bu ismi ile anılmaktadır.

Mektepler çoğunlukla padişahlar, devlet yöneticileri ve hayırseverler tarafından inşa ettirilmiş olup mekteplerin masrafları için vakıflar kurulmuştur (Solak, 2003: 114; Özyalvaç, 2011: 348). Osmanlı'da temel eğitim vermek amacıyla inşa edilen ilk sıbyan mektebi Bursa'da inşa edilmiş olup İstanbul'daki ilk sıbyan

4 İlk örnekleriyle Selçuklu Dönemi'nde karşılaşılan medreselerin inşasına Osmanlı Döneminde de devam edilmiştir (Bozkurt, 2003: 338-340).

5 İkinci kademe olan rüştiye ve idadiler 1839 Tanzimat Fermanı sonrası ortaya çıkan orta dereceli (ortaokul ve lise) eğitim kurumlarıdır. Bu yapıların planları incelendiğinde genellikle bir orta koridor ve bu koridorun çevresinde yer alan sınıf ve idari mekânlardan oluştuğları görülmektedir (Öztürk, 2008: 300-303; 2000:464-466).

Tokat-Niksar Taş Mektep

yan mektebi, Fatih Sultan Mehmed tarafından yaptırılmıştır (Özyalvaç, 2011: 347). Niksar'daki ilk sıbyan mektebi olduğu düşünülen Taş Mektep de Sinan Bey (Sinânü'd-devle ve 'd-din Yusuf Bey bin Abdullah) tarafından inşa ettirilmiştir.

Sıbyan mektepleri, külliye içerisinde yer alanlar ve bağımsız olarak tasarlananlar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Aksoy, 1968:148-152). Taş Mektep mahalle içerisinde bağımsız olan sıbyan mektepleri arasındadır. Taş Mektep'te olduğu gibi bu gruptaki yapılar, çoğunlukla sokakların kesişme noktalarındaki köşe başlarında konumlanmaktadır. İstanbul Yahya Paşa (1506), Şah Huban Kadın (1580) (Özturna, 1991: 82), Elhac Süleyman Halife (1728) sıbyan mektepleri (Aksoy, 1968:148-151) bağımsız olarak inşa edilmeleri bakımından Taş Mektep ile benzerlik gösteren bazı yapılarıdır.

Osmanlı'da tek ya da iki katlı olan sıbyan mektepleri, kâgir veya ahşap olarak inşa edilmiştir (Ahunbay, 2004: 7-9; Dikmen vd. 2017: 43). Taş Mektep, tek katlı olarak, kâgir tekniğinde inşa edilmiştir.

Bir cephesi sokağa bakan mekteplerin, diğer cephelerinden biri çoğunlukla bir bahçeye açılmaktadır. Bahçede, çeşme⁶, helâ, depo gibi hizmet mekânları bulunmaktadır (Ahunbay, 2004: 7-9). Bazı mekteplerin girişinde küçük bir saçakla korunan, kiminde ise daha geniş, yarı açık bir derslik şeklinde olan, bazen ise bir seki halinde giriş önü mekânı bulunabilmektedir (Ahunbay, 2004: 7-9). Günümüzde herhangi bir bahçe içerisinde yer almayan Taş Mektep'in özgün durumda batısında kalan alanın bahçe olduğu düşünülebilir. Bu alanda son dönemde eklenmiş ya da yenilenmiş olsa da bir çeşmenin olması bu düşüncüyü destekler niteliktedir. Yapıda yarı açık bir derslik mekânı bulunmasa da yazlık derslik olarak yapının sokağa bakan cephesindeki tonoz örtülü revakların kullanılmış olması muhtemeldir.

Genellikle kibleye yönelik olarak inşa edilmiş olan mekteplerin açık veya kapalı kısımlarından birinde mihrap nişi ile iç mekân duvarlarında, kitap ve diğer gereçleri koymak için dolap nişleri yer almaktadır (Ahunbay, 2004: 7-9). Taş Mektep'te de batıda yer alan odanın güney duvarında mihrap nişi yer almakta olup, mihrap günümüz işlevine uygun olmadığı için lambiri ile kapatılmıştır.

Sıbyan mektebini oluşturan mekân ya da mekânlar alt ve üst pencerelerle aydınlatılmaktadır. Dershane boyutları, baninin ekonomik durumuna göre değişmekte olup kenar uzunlukları yaklaşık 5-7,5 m arasında değişebilmektedir (Ahunbay, 2004: 7-9).

Osmanlı Dönemi sıbyan mekteplerinde genel olarak plan tasarımı açısından iki ayrı tip görülmektedir. Bu tiplerin ilkinde mektep, tek hacimli dikdörtgen formlu kapalı bir birim ve önündeki saçaklı, revaklı bir giriş mekânından oluşmaktadır. Diğer plan tipinde ise yapı, kapalı bir mekân ve yanındaki üzeri geniş saçaklarla örtülü yarı açık yazlık dershane ibarettir (Dikmen vd. 2017: 43). Taş Mektep'in planı, ikinci plan şemasına daha uygun olsa da yarı açık mekânın da bu yapıda kapalı mekân olarak tasarlandığı görülmektedir. Bazı yapıların yazlık mekânlarında, sadece ön cepheye bakan duvarın olmadığı anlaşılmakta olup bu yapıların Taş Mektep ile plan açısından en yakın örnekler olduğunu söylemek mümkündür.

İstanbul II. Bayezid Külliyesi (1505) (Özyürek, 2019: 129, Plan 5.10) ve İstanbul Şah Huban Kadın (1580) (Özturna, 1991: 82) sıbyan mektepleri iki hacim ve önündeki revak düzenlemesi bakımından Taş Mektep ile yakın benzerlik göstermektedir. Fakat dershane birimlerinin önündeki revak bölümü Taş Mektep'te çaprak tonoz ile örtülü iken bu yapılarda, eyvanın ve dershane önünde, bütün yapının uzun kenarı boyunca devam eden tek eğimli bir çatı görülmektedir.

Bursa Sitti Hatun (1459) (Dikmen vd. 2017: 55), Manisa Hatuniye Sıbyan Mektebi (1498) (Süyük Makaklı ve Özar, 2019: 442), Manisa Sultan Sıbyan Mektebi, (1538) (Süyük Makaklı ve Özar, 2019: 442), İstanbul Haseki Hürrem Sultan (1540) (Özyürek, 2019: 142, Plan 6.3), Üsküdar Mihrimah Sultan (1543-44) (Özyürek, 2019: 174, Plan 6.9), İstanbul Topkapı Kara Ahmed Paşa (1571-72) (Özyürek, 2019: 240, Plan 6.24), Manisa Yakut Ağa Sıbyan Mektebi (1572) (Süyük Makaklı ve Özar, 2019: 442), Manisa Molla Şaban

⁶ Taş Mektep'in yanında da 1905-1906 tarihli bir çeşme bulunmaktadır. Bu çeşmenin yenilendiği ya da bulunduğu yere sonradan getirildiğini düşünmekteyiz. Fakat mektebin yanında bir çeşmenin olması muhtemeldir. Sıbyan mektepleri ile tasarlanan çeşme örnekleri hakkında bkz. Kızgın Eriş (2021: 235-265).

Sıbyan Mektebi (16. yüzyıl) (Süyük Makaklı ve Özar, 2019: 442), İstanbul Amcazade Hüseyin Paşa (1697-1702) (Özyürek, 2019: 427, Plan 7.74), İstanbul Yeni Valide Külliyesi (1708-1711) (Özyürek, 2019: 459, Plan 8.3) sıbyan mektepleri ise iki mekânlı olmaları bakımından Taş Mektep ile benzer olan yapılardan bazılarıdır. Fakat bu yapılardaki mekanlardan birinin bir cephesi açıktır.

Sıbyan mektepleri cephe düzenleri ve kütle biçimlenişleri bakımından medreselerin dersane birimleri ile benzerlik göstermektedir. Mektep mimarisinde ve mimari öğelerinde anıtsallıktan daha çok mütevazı bir tasarım görülmektedir. Cepheelerde çoğunlukla dikdörtgen ya da kemerli pencere düzeni görülmektedir. Çift sıra pencere olan duvarlarda, alt sıra pencereleri daima dikdörtgen formudur. Bu pencereler çoğunlukla kesme taş veya tuğla malzemeli hafifletme kemerleri ile vurgulanmıştır (Dikmen vd. 2017: 43). Taş Mektep'te de benzer pencere düzenlemesi ile karşılaşılmaktadır. Doğu ve batı cephede çift sıra pencere düzenlemesi görülmekte olup alt ve üstte ikişer pencere yer almaktadır. Alt sıradaki dikdörtgen sivri kemerli pencereler hafifletme kemerleri ile vurgulanmış, üst sıra pencereleri ise sivri kemer formudur. Kemerler tuğla ile vurgulanmıştır. Bursa Sitti Hatun (1459) (Dikmen vd. 2017: 55, Şekil 7), İstanbul II. Bayezid Külliyesi (1505) (Özyürek, 2019: 174, s. 130, Şekil 5.39), Pir Mehmet Paşa Sıbyan Mektebi (1530) (Aslan, 2013: 150), Manisa Sultan Sıbyan Mektebi, (1538) (Aslan, 2013: 150), Tercüman Yunus Sıbyan Mektebi (1541) (Aslan, 2013: 150), Kadırga Sokollu Mehmed Paşa Medresesi (1561) (Özyürek, 2019: 282, Şekil 6.126), Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Sıbyan Mektebi (1684) (Özyürek, 2019: 416, Şekil 7.67), Tercüman Yunus Sıbyan Mektebi (1541) (Aslan, 2013: 42, Şekil 3.4), Yavuz Selim Sıbyan Mektebi (1522) (Özturna, 1991: R.3), Divanyolu Çorlulu Ali Paşa Külliyesi Sıbyan Mektebi (1709)⁷ çift sıra pencere düzenlemesi ile Taş Mektep ile benzerlik göstermektedir.

Osmanlı Dönemi sıbyan mekteplerinde örtü genellikle kubbedir. Kubbe dışında ahşaptan düz çatı sistemi kullanılmış olup çok az örnekte tonoz örtü ile karşılaşılmaktadır (Ahunbay, 2004: 7-9; Dikmen vd. 2017: 41-44). Taş Mektep'i oluşturan kuzeydeki birbirine bitişik iki oda ile bu odaların güneyindeki revak bölümleri tonoz örtülüdür. İstanbul Kara Ahmet Paşa (1565-72) (Özturna, 1991: 33-34), Valide-i Cedid Külliyesi (1710) (Özgan ve Sağlık, 2020: 83, Şekil 1) sıbyan mektepleri tonoz örtülü yapılar arasındadır.

3. Tarihlendirme

İnşa veya onarım kitabesi bulunmadığından, yapının inşa tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Ayrıca, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde yapı ile ilgili herhangi bir vakfiye kaydı tespit edilememiştir.

Taş Mektep'in batısında yer alan çeşmenin H.1323/M.1905-1906 tarihli kitabesinde, "İnsana himmet edenin dünyada ismi gibi zatı da muammer olsun" yazmaktadır (Resim 4). Çeşme kitabesinde Taş Mektep ile ilgili bir ibare tespit edilemediğinden, yapının inşa tarihi hakkında bir ipucu vermemektedir. Çeşmenin yenilendiği ya da bulunduğu yere sonradan getirildiğini düşünüyoruz.

Niksar'daki kültür varlıklarını ele alan bir kitap (Gündoğdu vd. 2006: 482-483) ve eğitim yapıları ile ilgili bir lisansüstü tezinde (Yılmaz, 2020: 43) yapı, mimari özelliklerinden hareketle 19. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Fakat bazı arşiv kayıtları ve yapının mimari özelliklerinin, belirtilen tarih ile uyuşmadığı anlaşılmaktadır.

Şöyle ki; Niksar'ın Osmanlı dönemindeki fiziki durumu ile ilgili bilgi veren en eski kaynak 1455 yılı tahriridir. 1455 yılı Tahrir Defteri'nde Niksar'da mektep olduğuna dair bilgi bulunmamaktadır (Bostan, 2002, s. 1498). Niksar'da mektep olduğuna dair ilk kayıt 1515 yılına ait olup bu tarihte Niksar'da bir mektepten söz edilir (Bostan, 2002, s. 1499; Bostan, 2007: 120). 1574 yılı kayıtlarında mektep ismi geçmezken bir muallimhânenin olduğu yazılıdır (Bostan, 2002, s. 1499). 17. yüzyılın ortalarında ise 70 kadar mektebin olduğu bilinmektedir (Bostan, 2007: 120). 1514 tarihli 54 numaralı Mufassal Tapu Tahrir Defteri'ndeki Sinan Bey'in (Sinânü'd-devle ve'd-din Yusuf Bey bin Abdullah) vakıf akarları ile ilgili kayıtlarda, Niksar'da

7 Url: <https://www.turanakinci.com/portfolio-view/divanyolu-corlulu-ali-pasa-sibyan-mektebi/> (Erişim Tarihi 05.10.2022).

Tokat-Niksar Taş Mektep

bir muallimhâneneden bahsedilmektedir (Açikel, 2017: 21). Bu nedenle 1515 kayıtlarında geçen mektep ve 1574 yılı kayıtlarında bahsedilen muallimhânenin (Bostan, 2002: 1499) aynı yapı olduğu, bu yapının da Sinan Bey tarafından yaptırılan muallimhâne olduğu anlaşılmaktadır.

1703 tarihli bir belgede, Sinan Bey Mahallesi'nde Taş Mektep'in yakınlarında bulunan mescide yapılan atamadan bahsedilmektedir (Şener Boy, 2021: 193). 1840 tarihli Temettüat Tahrir Defteri (Gümüşsoy, 2002: 19) ile 29 Aralık 1845⁸ ve 31 Mart 1897⁹ tarihli arşiv belgelerinde "Taş Mektep", mahalle adı olarak geçmektedir. Sinan Bey'in Niksar'da inşa ettirdiği muallimhâne, 1898-1917 arası muhasebe kayıtlarında ise Taş Mektep olarak geçmektedir (Açikel, 2017: 31). Sinan Bey Muallimhânesi ile ilgili ilk bilgi, 1514 tarihli 54 numaralı Tapu Tahrir Defteri'nde yer aldığı dikkate alınır (Açikel, 2017: 21), bu muallimhânenin 1703 yılında "Taş Mektep" olarak adlandırıldığı ve 19. yüzyılda bulunduğu mahalleye ismini verdiği ortaya çıkmaktadır¹⁰.

Mimari özellikleri bakımından incelendiğinde de kaynaklarda inşa tarihi olarak belirtilen 19. yüzyıl ile uyuşmadığını söylemek mümkündür. Taş Mektep'in; sokağa bakan revakları kesme taşla, diğer bölümleri ise moloz taşla inşa edilmiştir. Yapının doğu ve batı duvarlarında yer alan sivri kemer alınlıklı dikdörtgen pencere kemerlerinde, tuğla malzeme kullanılmış olup yapıya basık kemerli kapıdan geçiş sağlanmaktadır. Niksar'daki günümüze ulaşan yapılar incelendiğinde, son halini 15. yüzyılın ortasında alan Melikgazi Türbesi (Çal, 1989: 30) ile Taş Mektep'in taç kapı ve pencere düzenlemesi ile malzeme-tekniğinin benzerlik gösterdiği tespit edilmektedir. Ayrıca yapının örtüsünde kullanılan çapraz tonozların Niksar Ulu Camisi'nde de (12. yüzyıl) görülmesi (Çal, 1989: 10-19), erken tarihli olduğunu gösteren diğer bir neden olarak değerlendirmek gerekir.

Sinan Bey'in 15. yüzyılda yaşadığı, Sinan Bey Zaviyesi'ne ait vakfiyenin H.890/M.1485 yılına ait olduğu (Şener Boy, 2021: 192) ve yapının mimari özellikleri düşünüldüğünde, Taş Mektep'in (Sinan Bey Muallimhânesi) 15. yüzyılın sonu ile 16. yüzyılın başlarında inşa edilmiş olabileceği düşünülmektedir.

Sonuç

Sonuç olarak; günümüzde Niksar Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü olarak işlevlendirilmiş olan Taş Mektep, arşiv kayıtları ve mimari özelliklerinin değerlendirilmesine göre 15. yüzyılın sonu-16. yüzyılın başlarında inşa edilmiştir. Sıbyan mekteplerinin bütün özelliklerini taşıyan mektep, Niksar'daki günümüze ulaşan tek ve en erken tarihli mektep olması açısından ünik bir yapıdır. Yapının bir an önce onarımının gerçekleşmesi, kent hafızasındaki yerini koruması ve gelecek kuşaklara aktarılması önem taşımaktadır.

8 BOA, ML.VRD.TMT.d 14204-0.

9 BOA, DH.TMIK.M..30-46.

10 Bu mahallenin günümüzdeki mahalleler arasında yer almadığı anlaşılmakta olup sonraki yıllarda ortadan kalktığı düşünülmektedir.

Kaynaklar

1. Arşiv Kaynakları

1.1. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

BOA, ML.VRD.TMT.d 14204-0.

BOA, DH.TMIK.M..30-46.

1.2. Sivas Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu 60.04.118 numaralı dosya.

2. Araştırma ve İnceleme Eserler

Açıkel, Ali (2017). "Niksar Kazası Sinan Bey Vakıfları". *Vakıflar Dergisi*, (48), 17- 34.

Ahunbay, Zeynep (2004). "Mektep (Mimari)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (C. 24), 7-9.

Aksoy, Özgönül (1968). *Osmanlı Devri İstanbul Sıbyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme*. İstanbul: Akgün Matbaası.

Akyüz, Yahya (1985). *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1985'e)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Yayınları No:149.

Aslan, Gül (2013). *İstanbul Sıbyan Mektepleri İçin Bir Katalog Denemesi ve Yusuf Paşa Sıbyan Mektebi Restorasyon Projesi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Atıcı, Alper ve Çelemoğlu, Şuayip (2021). "Samsun/Havza'da I. Ulusal Mimarlık Dönemi Eğitim Yapıları: Taş Mektep ve Kamlık İlkokulu". *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* (9/114), 192-219.

Baltacı, Cahit (2004). "Mektep". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (C. 29), 5-7.

Baykara, Tuncer (1984). *Türkiye Selçukluları Devrinde Niksar". I. Araştırma Sonuçları Toplantısı (İstanbul -23- 26 Mayıs 1983)*. Ankara. 189-194.

Baykara, Tuncer (1988). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I (Anadolu'nun İdari Taksimatı)*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Bostan, M. Hanefi (2002). "XV. ve XVI. yüzyıllarda Osmanlı Yönetiminde Niksar Şehri (1455-1574)". *XIII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*. C. III. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. 1485-1511.

Bostan, M. Hanefi (2007). "Niksar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (C. 33), 119-122.

Bozkurt, Nebi (2003). "Medrese". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (C. 28), 338-340.

Çal, Halit (1989). *Niksar'da Türk Eserleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Darkot, Besim (1964). "Niksar". *İslam Ansiklopedisi*. C. 9. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yay. 273-275.

Demir, Mustafa (2008). "Danişmendli Emâreti'nin Kurucuları". *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*, (10/1), 141-149.

Dikmen, Çiğdem Belgin ve Toruk, Ferruh (2017). "Sıbyan Mekteplerinin Mimarisi: Abdullah Paşa Sıbyan Mektebi Örneği". *Vakıflar Dergisi*, (48), 35-73.

Ermış, Ü. Melda (2014). "Neokaisareia/Niksar'da Roma ve Bizans Dönemine Ait Arkeolojik Veriler", *Höyük*, (7), 43-66.

French, David (1987). "Küçük Asya Roma Yolları ve Miltaşları 1986". *V. Araştırma Sonuçları Toplantısı I*. Ankara: 191-204.

Gümüşsoy, Süleyman (2002). *Sosyo- Ekonomik Açından 1840 ve 1844 Tarihli Temettüat Tahrir Defterleri Işığında Niksar*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Gündoğdu, Hamza vd. (2006). *Tarihi Yaşatan İl Tokat*, Ankara: PYS Vakıf Sistem Yayınları.

Kazıcı, Ziya (2004). *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*. İstanbul: Bilge Yayıncılık.

Kızgın Eriş, Eda (2021). "XVIII. Yüzyılda İstanbul'da Sıbyan Mektepleri ile Birlikte Tasarlanan Çeşme Örnekleri". *Rumeli İslam Araştırmaları Dergisi*, (7), 235-265.

Kodaman, Bayram (1991). *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Anlara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi.

Kökten, İsmail Kılıç (1948). "Batı Karadeniz Bölgesi Araştırmaları-1947 Yılı Tarih Öncesi Araştırmaları". *Bellekten*, (12/45), 223-226.

- Lafli, Ergün-Sami, Patacı (2012). "Roma Dönemi'nde Tokat İli'nin Arkeolojisi ve Tarihi: Neocaesarea (Niksar) ve Zela (Zile) Kentleri". *Tokat Sempozyumu Bildirileri (1-3 Kasım 2012)*. C.1. Tokat. 207-230.
- Özaydın, Abdülkerim (1993). "Danişmendliler". İslam Ansiklopedisi. C. 8, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 469-473.
- Özbek, Yıldırım (2013). "Erken Cumhuriyet Döneminde (1923-1954) Kayseri'de Okul Yapıları". *Belleten*, (C. LXXVII/278.), 271-347.
- Özcan, Koray (2005). "Ortaçağ'da Anadolu'nun İdarî Coğrafyasına Bakış Anadolu'da Selçuklu İdarî Birimleri". *Coğrafi Bilimler Dergisi*, (3/1), 73-99.
- Özgan, Ercan-Sağlık, Merve (2020). "Osmanlı Dönemi 18.Yy. Başlı Şehit Ahmet Paşa Sıbyan Mektebinin Mimari Özellikleri İncelenmesi". *Yeni Fikir Dergisi*, (12/24), 78-93.
- Özturna, Fikret (1991). *Sinan Dönemi Sıbyan Mektepleri*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.
- Öztürk, Cemil (2000). "İdadi", İslam Ansiklopedisi. C. 21. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 464-466.
- Öztürk, Cemil (2008). "Rüştiye". İslam Ansiklopedisi. C. 35. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 300-303.
- Öztürk, Mehmet Cemal (2012), "Arşiv Belgelerine Göre Üsküdar Sıbyân ve İbtidâî Mektepleri". *7. Üsküdar Sempozyumu*. İstanbul: 27-44.
- Özyalvaç, Ali Naci (2011). "Bir Müfettiş Raporunda Erken 20.Yüzyıl İstanbul Suriçi Sıbyan Mektepleri". *Journal of Turkology*, (21/1), 345-373.
- Özyürek, Kenan (2019). Kuruluşundan Tanzimat'a Osmanlı Başkent Mimarisinde Eğitim Yapılarının Külliye Kuruluşları İçindeki Yeri ve Önemi. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.
- Solak, Erdoğan (2003). "Osmanlı Dönemi Uşak Mektepleri". *İlmi Araştırmalar*, (15), 113-130.
- Süyük Makaklı ve Elif-Özar, Betül (2019). "Manisa'da Osmanlı Dönemi Mirası: Sıbyan Mektepleri". *Turkish Studies*, (14/2), 429-446.
- Şener Boy, Emel (2021). Niksar'da Türk Devri Mimari Eserleri. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi. Ankara.
- Taşkın, Ünal (2008). "Klâsik Dönem Osmanlı Eğitim Kurumları". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (1/3), 343-366.
- Türk, İbrahim Caner (2015). "Osmanlı Memleketlerinde İlkokullar ve Umumi Mektepler Açılarak Bu Mekteplerin Çoğaltılmaları ve İslah Edilmelerine Dair II. Abdülhamid'e Sunulan Bir Layiha". *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]*, (54), 713-726.
- Yalçın, Hatice (2010). Niksar İlçesi Tarihi ve Arkeolojik Araştırmaları. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Erzurum.
- Yanardağ, Ayşe (2020). "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İlk Mektepler Talimatnameleri (1915-1929)". *Turkish History Education Journal*, (9/1), 89-108.
- Yılmaz, Gülten (2020). Tokat İlinde Geç Osmanlı Dönemi ve Erken Cumhuriyet Dönemi Kamu Yapıları. Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Ordu
- Yürüdü, Eren (2009). *Niksar Şehri Coğrafyası*. Ankara: Çizgi Kitabevi.

3. İnternet Kaynakları

Url: <https://www.turanakinci.com/portfolio-view/divanyolu-corlulu-ali-pasa-sibyan-mektebi/>

Osmanlı Hayır Kurumlarında ve Mekteplerinde Halıcılık Eğitimi*

Ertan Gökmen**

Öz

Bu çalışmada Osmanlı eğitim kurumlarından kız rüştiyelerinde, sanayi mekteplerinde ve hayır kurumlarından Darülaceze ile Darülhayr-ı Âlide halıcılık sanatının nasıl öğretildiği konusu ele alınmıştır. Çalışmanın en önemli kaynağını Osmanlı Arşivinde yer alan konuya dair belgeler ile konuya ilişkin ikinci el kaynaklar oluşturmaktadır. Elde edilen bilgiler çerçevesinde belirtilen kurumlarda bu sanatın neden öğretilmek istendiği, halı tezgâhlarının nasıl kurulduğu ve malzemelerinin nasıl temin edildiği, bu öğretimin mektep programlarını nasıl etkilediği, hangi şehirlerin kız rüştiyelerinde ve sanayi mekteplerinde halıcılık eğitiminin verildiği, halıcılık eğitiminin verilmesinde karşılaşılan güçlükler ele alınmıştır. Bunun yanında halıcılığı geliştirmek için yurt dışından hangi tür makineler ve malzemeler getirildiği, yerel yöneticilerin merkezi idarenden talepleri, bu taleplerin ne kadarının karşılandığı, ahalinin bu konudaki gayretleri, zikredilen kurumlarda verilen halıcılık eğitiminden nasıl bir sonuç elde edildiği hususu ele alınan konulardır. Belgelerde yer alan bilgiler mekteplerde verilen halıcılık eğitiminin çok verimli olmadığını göstermektedir. Maarif Nezareti halı muallimi talep eden bazı yerlerin yöneticilerine bu sanatın rüştiyelerde öğretiminin pek başarılı olmadığını, sanatı öğrenmeye istekli kişilerin halıcılıkla şöret bulmuş yerlere gönderilmesi gerektiğini belirtmiştir. Darülacezede halıcılık yanında pek çok sanatın öğretimine 1910 yılında son verilmiştir. Darülhayr-ı Âlide ise daha çok kurulduğu ilk yıllarda halıcılık faaliyetine önem verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Halıcılık, Sanayi Mektebi, Kız Rüştiye Mektebi, Darülaceze, Darülhayr-ı Âli.

Carpet Weaving Education in Ottoman Charities and Schools

Abstract

The topic of how carpet weaving was taught in Ottoman educational institutions, including girls' secondary schools, industrial schools, and charitable organizations like Dârülaceze (home for the elderly, homeless, and orphans) and Dârülhayr-i âli (shelter for orphans), was discussed in this study. The most important source of the study is the documents of Ottoman Archive and secondary sources on the subject. In light of the information gathered, reasons for wanting this art to be taught in the designated institutions, how the carpet looms are set up and materials are obtained, how this teaching has affected the curricula in the schools, which cities offer carpet training in girls' secondary schools and industrial schools, and challenges in doing so are discussed. The discussion also covers the types of equipment and supplies that were imported from abroad to help the carpet industry grow, the demands that local administrators made of the central government and the extent to which these demands were met, the efforts made by individuals in this regard, and the outcomes of the carpet training that was provided in the aforementioned institutions. The information in the documents demonstrates how ineffective the carpet training offered in schools is. According to the Ministry of Education, teaching carpet weaving in schools has not been particularly successful, and individuals who are interested in learning the craft should be sent to locations known for carpet weaving instead. This statement was made to the managers of several locations that sought a carpet instructor. Other than carpet making, several other skills were no longer taught in Dârülaceze in 1910. Contrarily, throughout the early years of Dârülhayr-i âli's existence, focus was placed on carpet weaving.

Key words: Carpet Weaving, Industrial Schools, Girls' Secondary School, Dârülaceze, Dârülhayr-ı Âli.

* DOI: 10.16971/vakiflar.1160889

Makalenin Geliş Tarihi / Received Date: Ağustos 2022 / August 2022

Makalenin Kabul Tarihi / Accepted Date: Nisan 2023 / April 2023

** Prof. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, e-mail: ertan.gokmen@cbu.edu.tr; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9189-9960>

Giriş

Türklerin millî sanatı olan halıcılığın çok eski bir geçmişi vardır. Altay Dağlarında Pazırık vadisinde yapılan kazılarda MÖ 5.-4. yüzyıla, Doğu Türkistan'da Lou-Lan'da MS 3.-4. yüzyıla ve Turfan'da MS 5.-6. yüzyıla tarihlenen halılar bulunması bunu göstermektedir (Arseven, 1984: 251; Ölçer, 2002: 790). Orta Asya'dan farklı tarihlerde yapılan göçler ile bu sanat değişik coğrafyalara ve Anadolu'ya taşınmıştır. Anadolu'da Türkmen ve Yörük topluluklarının yaşadığı bölgelerde bu sanat yaygın bir şekilde icra edilmiştir. Hayvanları için yaylak ve kışlak bulunan Uşak, Demirci, Gördes yöresi; Çanakkale-Bergama dağ kitlesinin bulunduğu yerler, Orta Anadolu düzlüğünde yer alan Konya, Niğde, Aksaray, Kayseri ve Ürgüp Yörük halıcılığının önemli merkezleri olarak yükselmiştir (İnalçık, 2021: 30). Anadolu'nun belirli bölgelerinde dokunan halılar dışında sarayın ihtiyacını karşılamak için saray halı ustaları tarafından halılar dokunmuştur. Fatih döneminde Osmanlı sarayında bir halı atölyesi bulunduğu, 1495 tarihinde saray imalat-hanesinde usta ve çırak olmak üzere on sekiz kalıçe-bafân¹ bulunduğu, bunların sayısının daha sonraki dönemlerde arttığı, Yavuz döneminde Tebriz'den ve Herat'tan getirilen nakkaşlar sayesinde bu sanatın daha da geliştiği ve Saray Halıları adıyla bilinen bir stilin ortaya çıktığı bilinmektedir. Gerek sarayda gerekse Uşak'ta dokunan halılar için saray nakkaşhanesinde farklı renk ve desenlerde modeller üretilmiştir. (İnalçık, 2021: 44, 46-47; Ölçer, 2002: 813). Mevcut bilgilerimize göre saray dışında Osmanlı topraklarında halıcılık sanatının öğretildiği bir mektep bulunmamaktadır. Gerek sarayda gerekse Anadolu'da bu sanatın usta çırak ilişkisi içerisinde öğretildiği anlaşılmaktadır. 19. yüzyılda Anadolu'da kurulan halı ticaret evleri Avrupa'nın isteklerine ve zevklerine göre halı dokutmaya başlamışlardır. İleri 1836 yılında kurulan altı halı şirketi 1907 yılında Şark Halı Kumpanyası adı altında birleşerek Anadolu'daki halı üretiminin büyük bir kısmını kontrolleri altına almışlardır. Bu şirket kurduğu desen atölyeleri, iplik fabrikaları ve boyahaneleri ile üretim malzemelerinde bir tekel oluşturmuş pek çok şehirde bulunan atölyelerinde ve kurduğu acenteleri aracılığı ile eve iş verme usulü ile istediği nitelikte halı dokutmuştur (Yılmaz, 2020: 296, 298, 604, 307, 324). Halı ticaret evlerinin ve Şark Halı kumpanyasının yoğun olarak faaliyet gösterdiği 19. yüzyıl sonlarıyla 20. yüzyıl başlarında Osmanlı hayır kurumlarından Darülaceze ile Darülhayr-ı Âlide ve bunun yanında kız rüştiyeleri ile sanayi mekteplerinde halıcılık sanatı öğretilmeye ve bu sayede kişilere maişetlerini temin edecekleri bir meslek kazandırılmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada bu kurumlarda bu sanatın nasıl öğretilmeye çalışıldığı arşiv belgeleri ve mevcut literatür doğrultusunda ortaya konulmaya çalışılmıştır.

1. Darülacezede Halıcılık Eğitimi

Darülaceze, sokaklarda bulunan kimsesiz çocuklar ile sakat kadın ve erkekleri dilenmekten kurtarmak, onları barındırmak ve eğitmek üzere 31 Ocak 1896 tarihinde açılmıştır. 1895 yılında kurumun teşkilat yapısına dair bir nizamnamesi yayınlanmıştır (Nuhoğlu, 1993: 513). Kurumla ilgili 16 Nisan 1916 tarihinde bir nizamname daha çıkarılmıştır. Bu nizamnameye göre Dâhiliye Nezaretine bağlı olacak olan kurumda erkeklere, kızlara, çocuklara ve emzirme dönemindeki çocuklara ait şubeler bulunacaktı. Kurumda müdür başkanlığında baştabip, muhasebeci, başkatip ve eczacıbaşidan oluşan ve her türlü satın almaları gerçekleştirecek olan daimî bir heyet bulunacaktı. Kuruma ancak İstanbul'da doğan ve oturan hasta veya iş göremez olanlar, kazançtan aciz ve nafakasını temin edecek kimsesi bulunmayanlar ve sokakta bulunan çocuklar kabul edilecekti (Düstur II. Tertip C. 9: 901-906).

Darülacezede barınanlara normal eğitim yanında bazı sanat dallarında da eğitimler veriliyordu. Bu sanatlar arasında çorapçılık, dokumacılık, dülgelik, terzilik, ayakkabıcılık, marangozluk, boyacılık, demircilik ve fotoğrafçılık bulunuyordu. Halı ve seccade imalathaneleri kurumda ilk açılan tesislerdi. Dokunan halı ve seccadeler bahar mevsiminde Darülacezede açılan sergide ve ramazan ayında Beyazıt Camii av-

1 Halı dokuyucular.

lusunda satılıyor ve kuruma gelir sağlanıyordu. II. Abdülhamid Darülacezede dokunan halı ve seccadelerden güzel olanların 1900 yılında Paris'te düzenlenen sergide teşhir edilmesini istemiştir (Yıldırım, 2014: 51; Nuhoğlu, 1993: 513). Darülaceze ürünlerinin Beyazıt Cami avlusu dışında Şehremaneti mezat mahallinde belediyece belirlenen günlerde satışı da yapılmıştır (BOA. DH. UMVM 118/36).

Osmanlı Arşivindeki belgeler Darülacezede halıcılık atölyelerinin kurumun açılışından kısa bir zaman sonra kurulduğunu ve imalata başladığını göstermektedir. Dâhiliye Nezaretinden Uşak kazası kaymakamlığına gönderilen 18 Temmuz 1898 tarihli yazıda Bab-ı Ali koridorları için imal edilecek yol halısı için gerekli 650 ile 700 kıyye² yünün gönderilen numune kadar beyaz olmamak ve ondan bir derece siyah ve kalın olmak suretiyle ne kadar sürede satın alınıp gönderilebileceği sorulmuştur (BOA. DH. MKT. 1270/59).

Darülaceze Nizamnamesi'nin üçüncü faslının 19. maddesi Darülacezede barınan kadın ve erkeklerden muktedir olanların münasip sanatlarla iştigal olmasını amir idi. Bu bağlamda nescacılık sanatı da öğretilmesi gereken sanatlardan sayılmıştır. Halıcılık sanatında mahareti olduğu imal ettiği seccadelerden anlaşılan Haralambos Efendi ile eşi aylık 400 kuruş maaş ile Darülacezede halı sanatını öğretmek için talip olmuşlardır. 1 Ocak 1899 tarihli irade ile Darülaceze kadınlarına halı dokumayı öğretmek için bu sanatta mahir Haralambos Efendi ile hanımının aylık 400 kuruş maaş ile istihdam edilmeleri kararlaştırılmıştır (BOA. İ.DH. 1360/40). Darülacezede halı imalatına katkısı olan bir diğer kişi İsmail Hakkı Efendi'dir. Tarihsiz bir belgede Darülacezede halı dokunmasına nezaret etmek üzere bu sanatta mahareti olan itibarlı halı tüccarlarından İsmail Hakkı Bey fahri olarak görevlendirilmek istemiştir. Hakkı Bey'in bu isteği kabul edilmiş, haftada iki gün Darülacezeye devam etmesi uygun bulunmuş ve kendisine gerekli yardım yapılması istenmiştir (BOA. DH. MKT. 2327/87). 5 Ağustos 1901 tarihinde Dâhiliye Nezaretinden Sadarete gönderilen yazıda ise İsmail Hakkı Efendi'nin halı dokuma sanatıyla ticaretinin terakkisindeki teşekküre değer çalışması ve Darülacezede halı imalatına olan nezareti dolayı Sanayi Madalyası ile taltif edilmesi istenmiştir (BOA. DH. MKT. 2519/75).

Darülacezede halı nescini öğretmek için görevlendirilen Haralambos Efendi ile zevcesinden gerekli şekilde istifade edilemediği anlaşılmaktadır. Dâhiliye Mektubi Kaleminden 31 Ekim 1901 tarihinde gönderilen tezkirede hizmetlerinden istifade edilemediği beyan edilen Darülaceze halı ustası Haralambos Efendi ile zevcesine verilmekte olan 400 kuruş maaşa Darülaceze sanayi ustalarına tahsis edilmiş meblağdan 100 kuruş daha ilave edilerek aylık 500 kuruş maaşla Fikri veled-i İstefan Efendi'nin tayininin uygun görüldüğü belirtilmiştir (BOA. DH. MKT. 2550/76). 1901 yılında Darülaceze halı ustalığına tayin edilen Fikri Efendi 1906 yılına kadar hizmet etmiştir. Ancak kendisinden hakkıyla istifade edilemediğinden görevinden alınmıştır. Konu ile ilgili olarak 15 Ocak 1906 tarihinde Dâhiliye Nezaretinden Darülaceze Müdüriyetine gönderilen yazıda, Darülaceze halı ustası Fikri Efendi'nin dokuma sanatında mahareti olmamasından dolayı zamanında dokunan halı ve seccadelerin evvelkilere nispetle adi olduğu, sipariş edilenlerin de istenilen şekilde dokunmamasından dolayı iade edildiği, bu durumun idarenin dikkatini çektiği belirtilerek adı geçen kişinin ustalıktan ihracı ile halıcılığın ihdas edildiği zamanlarda mahareti ve hizmeti görülen Haralambos Efendi ile eşi Olga Hanım'ın tahsis edilen 500 kuruşun eşit olarak taksimi ile halı muallim ve muallimeliğine tayininin uygun görüldüğü belirtilmiştir (BOA. MF.MKT. 1042/18).

Dâhiliye Nezaretinden Darülacezeye yazılan 5 Temmuz 1906 tarihli tezkire ile Haralambos Efendi ile Olga Hanım yanında Darülaceze çamaşırhanesinde çalışan Mehmet Efendi'nin tahsis edilmiş maaşıyla halı ustalığına geçirilmesi uygun bulunmuştur (BOA. DH. MKT. 1099/26). Dâhiliye Nezaretinden 27 Temmuz 1907 tarihinde Darülaceze Müdüriyetine gönderilen bir başka yazı ile halı ustası Haralambos Efendi'nin 500 kuruşluk maaşının yarısının zevcesine ve diğer yarısının halı kalfalarından Fettah Efendi'ye verilmesi

2 1282 gram değerinde ağırlık ölçüsü.

Osmanlı Hayır Kurumlarında ve Mekteplerinde Halıcılık Eğitimi

istenmiştir (BOA. DH. MKT. 1185/45). Haralambos Efendi'nin maaşının eşi ve kalfa arasında paylaştırılmış olması onun ya görevinden ayrılması ya da vefatı dolayısıyla gerçekleşmiş olmalıdır.

Dâhiliye Nezaretinden Darülaceze Müdüriyetine gönderilen 22 Haziran 1899 tarihli yazıda, Darülacezede öğretimine başlanan halıcılık sanatının gelişmesi için gerekli görülen eşyanın Daimî Komisyon marifetiyle satın alınmasının uygun görüldüğü belirtilmektedir (BOA. DH.MKT. 2214/28). Bu ihtiyaçlar kapsamında Dâhiliye Nezaretinden 24 Mayıs 1900 tarihinde Uşak kaymakamlığına gönderilen yazıda Darülaceze halı imalathanesi için 210 kıyye yün iplik istenmiştir (BOA. DH.MKT. 2349/75).

26 Mayıs 1902 tarihinde Dâhiliye Nezaretinden Darülaceze Müdüriyetine gönderilen yazıdan anlaşıldığına göre Darülacezede on dokuz halı tezgâhı bulunmakta ancak malzeme eksikliği sebebiyle bunlardan yalnız üçü işlemektedir. İlgili yazıda yün ve iplik gibi levazımata noksanlığından dolayı ramazanın on beşinden beri halı imalatı tatil edilmiş ise de halı ustalarına maaş ödenmesine devam edilmektedir. Tezgâhların işlemesi için şimdilik 250 kıyye yün ipliğin, 70 kıyye pamuk ipliğin ve 500 kıyye ham yünün hemen satın alınması ve bunlar imal edilinceye kadar Anadolu'dan en iyi cinsten yapağı satın alınır, temizlenir, bükürülür ve boyatılır ise ucuzluk ve sağlamlık bakımından hazır boyanmış alınan ipliklerden daha üstün malzeme elde edilmiş olacağı ve iki misli fayda temin edileceği bilirkişilerce ifade edilmiştir (BOA. DH. MKT. 2350/120). Darülaceze kendi imkânları ile halı malzemesi tedarik etmeye çalışsa da halı malzemeleri daha çok halıcılıkla ünlenen yerlerden tedarik edilmeye çalışılmıştır. Yardım amaçlı olarak halı ipi hediye eden hayırseverler de bulunmaktaydı. Nitekim 19 Eylül 1904 tarihinde Dâhiliye Nezaretinden Sadarete gönderilen yazıda, Darülaceze halı tezgâhlarında kullanılmak üzere Uşak'a sipariş edilen 3.500 kuruş değerindeki ipi bedelsiz hediye eden ve gönderen Küpelerzade Mehmet Sadık Efendi'nin dördüncü dereceden Mecidî Nişanı ile taltifinin uygun olacağı belirtilmiştir (BOA. DH. MKT. 890/3).

Darülacezedeki eski tezgâhların yenileri ile değiştirilmesi için de çalışma yapıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim 31 Temmuz 1902 tarihinde Dâhiliye Nezaretinden Darülacezeye halı imali ve yeni tezgâhların alınması için yazı gönderilmiştir (BOA. DH. MKT. 2382/40).

Darülaceze halı imalathanesi için bir taraftan malzeme tedarik edilmeye çalışılırken bir taraftan da kalite bakımından görülen eksikliklerin giderilmesine çalışılmıştır. Bu hususla ilgili olarak reis dâhil sekiz üyesi bulunan Darülaceze Muhtelit Komisyonu tarafından 21 Temmuz 1902 tarihinde Dâhiliye Nezaretine bir yazı gönderilmiştir. Bu yazıda, Darülaceze halı imalathanelerinde bir sene öncesine kadar şark usulü taklit edilerek halı dokunduğu ve bunlara rağbet edildiği ancak bir seneden beri imal edilen halıların evvelki şark halıları ile kıyas kabul etmeyecek derecede zarafetini kaybettiği, renklerinde ve nakışlarında uyumsuzluk gözlemlendiği belirtilmiştir (BOA. DH. MKT. 561/16).

Darülacezedeki eski tezgâhlarla gerçekleştirilen halı imalatının ilerleyen yıllarda yurt dışından getirilen makinelerle sürdürülmeye çalışıldığı görülmektedir. Bu hususta ihtiyaç duyulan makineler İngiltere'den tedarik edilmiştir. 23 Eylül 1905 tarihinde Dâhiliye Nezaretinden Darülaceze Müdüriyetine gönderilen yazıda, Darülaceze için İngiltere'ye sipariş edilen ve İstanbul'a gelen halı tezgâhının bedeli olan 115 İngiliz lirasının ödenmesi ve tezgâhların alınması için Sandık Emni'nin gönderilmesi ve ayrıca sipariş edilen üç adet tezgâh bedelinin temini hususunun muhasebeye bildirilmesi istenmiştir (BOA. DH. MKT. 955/37).

İngiltere'den tedarik edilen dokuma makineleri ile diğer alet ve edevat için gümrük vergisi muafiyeti uygulanmıştır. Konu ile ilgili olarak 14 Aralık 1905 tarihinde Darülacezeden Sadarete gönderilen yazıda, Darülacezede Avrupakâri halı mamulâtı meydana getirerek halıcılığın gelişmesini sağlamak için İngiltere'ye sipariş edilen ve gelen dört adet tezgâh ile çözgü ve atkı ipliği sarmaya mahsus makineler ve teferuatının Emtia-i Ecnebiye Gümrüğünden resimsiz geçmesi hususunda 10 Aralık 1905 tarihinde Rüsumat Emanetine bir tezkire gönderildiği, ancak makineleri almak için gönderilen memura nezaretçe izin verilmedikçe tezgâhların çıkarılmayacağı tekrar bildirildiğinden bu durumla ilgili Rüsumat Emanetine emir

verilmesi istenmektedir (BOA. DH. MKT. 840/36). Darülacezenin bu talebi üzerine 14 Aralık 1905 tarihinde Dâhiliye Nezaretinden Rüsumat Emanetine bir tezkire gönderilmiş ve tezgâhlar ile diğer makine ve teçhizatın ilgili memura teslimi istenmiştir (BOA. DH. MKT. 840/36).

11 Nisan 1906 tarihinde Dâhiliye Nezaretinden Rüsumat Emanetine gönderilen tezkirede ise Darülacezede Avrupakâri halı imal etmek için getirilen tezgâhların kurulduğu, yakın zamanda imalata başlanacağı ve bu tezgâhlara ait iplik vesaire bazı eşyanın da sipariş üzerine Avrupa'dan gümrüğe geldiği ve gümrük vergisi alınmaksızın teslimi hususunun Darülaceze Müdüriyetinden istendiği ifade edilerek zikredilen eşyanın idarece gönderilecek memura teslimi istenmiştir (BOA. DH. MKT. 1068/3). Yine 27 Mayıs 1907 tarihinde Dâhiliye Nezaretinden Rüsumat Emanetine gönderilen yazıda, Darülaceze halı tezgâhları için İngiltere'ye sipariş edilmiş olan tarak ile çözgü atkısı olmak üzere altı kalem eşyanın gümrüğe geldiği ve resim alınmaksızın Darülacezeden gelen memura teslimi istenmiştir (BOA. DH. MKT. 1099/27).

İngiltere'den ithal edilen halı tezgâhlarının işletilmesi ve yerli halı ustalarına öğretilmesi için yabancı ustalar getirilmiştir. Bu ustaların temini ile ilgili olarak Dâhiliye Nezareti ile Londra Sefareti arasında yazışmalar yapılmıştır. Konu ile ilgili olarak Londra Sefaretinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen 14 Mart 1907 tarihli yazıda, Darülacezedeki halı makinesini işletmek için Hartresley Fabrikası sanatkârı İngiliz tebaasından Mösyö William Hog'un İstanbul'a geleceği bildirilmiştir (BOA. DH. MKT. 1217/51).

Halı makinesi ustası William Hog ile yapılan mukavelede şu hususlar bulunmaktadır: Mukavele süresi bir yıl olup bu süre içinde sanatkâra aylık yirmi İngiliz lirası ücret ile Londra'dan İstanbul'a ve İstanbul'dan Londra'ya gitmek için başkaca harcırah verilecektir. Usta, Darülacezede belirlenen zamanlarda idarenin istediği şekilde halı dokuyacak ve hastalık dışında imalata ara vermeyecektir. Ustaya çalışmadığı günler için ücret ödenmeyecek, devamsızlık sebebiyle imalat durduğu takdirde müdüriyetçe mukavele fesh olunacak ve dönüş için yol parası verilmeyecektir. Sözleşme süresince yemek ve mesken masrafı sanatkâra ait olacaktır (BOA. DH. MKT. 1217/51).

İngiltere'den getirilen ustadan yeterince istifade edilemediği anlaşılmaktadır. Konu ile ilgili olarak 8 Ekim 1908 tarihinde Dâhiliye Nezaretinden Darülaceze Müdüriyetine gönderilen yazıda, yirmi İngiliz lirası maaş ödenen ustadan istifade edilemediği hususunda haber alındığı ifade edilerek bu ustanın hangi tarihten beri maaş aldığı, çalıştığı tezgâhlarda şimdiki kadar kaç metre halı dokunduğu, bunların tutarının ne olduğu ve bunlar için ne kadar masraf yapıldığının bildirilmesi istenmiştir (BOA. DH. MKT. 2626/62).

İngiltere'den getirilen ustanın, süresi dolmadan üç buçuk ay önce mukavelesi feshedilmek istenmiş ise de ustanın maaşında çok az indirime razı olması sebebiyle sözleşme süresinin bitimine kadar çalıştırılmasının uygun olacağına dair 2 Ocak 1909 tarihinde Dâhiliye Nezaretinden Darülaceze Müdüriyetine yazı gönderilmiştir. Yazıda ayrıca her ay ne kadar halı dokunduğu, bunun kıymeti, sarf edilen malzemenin miktarının her ay gönderilmesi istenmiştir (BOA. DH. MKT. 2699/24).

Dâhiliye Nezaretinden 27 Nisan 1908 tarihinde Darülaceze Müdüriyetine gönderilen yazıdan anlaşıldığına göre Darülacezede Avrupakâri halı tezgâhında çiçekli ürün meydana getirmek için İngiltere'den 4.675 kuruş bedel ile jakar makinesi³ getirilmiştir (BOA. DH. MKT. 1250/73). İngiltere'den getirilen bu makinelerde dokuma yapabilmek için yurtdışından kalın ve ince iplik siparişleri verilmiştir. 18 Haziran 1908 tarihinde Dâhiliye Nezaretinden Darülaceze müdüriyetine gönderilen yazıdan anlaşıldığına göre Darülacezedeki halı makinesinde özel surette dokunacak halı ve seccadeler için İstanbul'da bulunmayan çeşitli numarada iki katlı beyaz 75 kıyye; kalın ve ince 200 kıyye Hint keten ipliğinin İngiltere'deki fabrikadan sipariş edildiği belirtilmektedir (BOA. DH. MKT. 1262/69).

³ Her çözgü ipliğinin başlı başına hareket ettiği mekanik dokuma tezgâhı. Bu makine ile karmaşık desenli kumaş dokunabilmektedir. Türkçe Sözlük, (Türkçe Sözlük 2011, 1243)

Osmanlı Hayır Kurumlarında ve Mekteplerinde Halıcılık Eğitimi

Darülacezedeki Avrupakâri halı tezgâhlarında çiçekli halılar yanında 16. ve 18. asırlarda Osmanlı topraklarında dokunan halılardan imal edebilmek için Avrupa'daki halı katalogları temin edilmeye çalışılmıştır. Bu konuda 20 Şubat 1908 tarihinde Dâhiliye Nezaretinden Darülaceze Müdüriyetine gönderilen tezkirede bilgiler bulunmaktadır. Tezkirede 1901 senesinde Viyana'dan resimli ve matbu olup 16. ve 18. asır Osmanlı halıları ile İran halılarının resimlerini ihtiva eden bir katalogun satın alındığı ve getirildiği, bunun yanında bu defa Almanya'da basılan bir risalenin de katalog ile idareye teslim edildiği belirtilmektedir (BOA. DH. MKT. 1324/69).

Darülacezede barınan kişileri meslek sahibi yapmak ve kuruma gelir sağlamak için kurulmuş olan sanat atölyelerinden istenilen verimin alınmadığı, Darülaceze Daimî Komisyonu tarafından hazırlanan bir mazbatadan anlaşılmaktadır. Darülaceze Müdür Vekili, Muhasebeci Vekili, Sertabip Vekili ve Muhasebe Başkatibinden oluşan Darülaceze Daimî Komisyonuna ait 10 Kasım 1910 tarihli mazbata bunu açıkça ortaya koymaktadır. İlgili mazbatada kurulduğu tarihten bu zamana kadar geçen sürede Darülacezedeki sanat atölyelerinden maddi ve manevi fayda sağlanamadığı, bu imalathanelerde üretilen ürünlerin satışından elde edilen kazancın yapılan masrafların çok az bir kısmını karşıladığı, pek çok ürünün de satılamayarak zarara sebep olduğu, acezeeye ve çocuklara sanat öğretilmediği belirtilmiştir. Mazbatada ayrıca sanatların muntazaman çalışmasının ancak tezgâh ve makine tedarikine bağlı olduğu, Darülacezede barınan kimselerin hasta, sakat ve iş göremez kimseler olduğu, bunların ömürlerinin sonuna kadar dilenmeye muhtaç kişilerden buldukları düşünüldüğünde bu acezeeye gelecekte maişetlerini kolayca temin edecek sanat öğretilmesinin mümkün olmadığı, atölyelerde üretilen ürünlerin sağlamlık, ucuzluk ve zarafet bakımından piyasadaki ürünlerden daha aşağıda olmasından dolayı bunlardan pek fazla gelir elde etmenin mümkün olmadığı ifade edilerek bu sanatları kurumda icra etmenin zor olduğu belirtilmiştir. Bu hususları dile getiren komisyon üyeleri daha fazla zarara meydan vermemek için marangozluk, oymacılık ve kakmacılık ile halı, kumaş ve çorap nesci sanatlarına ait imalathanelerin kapatılmasına ve memurları maaşlarının kesilmesine ve hesap memurlarından oluşacak bir komisyon kurulmasına, bu komisyon marifeti ile sanat atölyelerinde mevcut ham ve demirbaş eşyanın müzayede ile satılmasına ve bu hususun Dâhiliye Nezaretine bildirilmesine, müzayedenin Takvim-i Vekayi'de yayınlanmasına, müzayedeye Darülhayr-ı Âli'nin ve Sanayi Mektebinin iştirakinin sağlanmasına, bu hususlarla ilgili olarak Maarif, Orman ve Maadin Nezaretlerine yazı gönderilmesine, kunduracılık ve terzilik sanat imalathanelerinin acezenin ayakkabı ve elbise ihtiyaçlarını karşılamak için şimdilik olduğu gibi bırakılmasına karar vermiştir (BOA. DH. MKT. 2659/20).

Darülaceze Daimî Komisyonunun yukarıda zikredilen sanatların kaldırıldığına dair Dâhiliye Nezaretinden 16 Kasım 1910 tarihinde Darülaceze Müdüriyetine, Maarif, Orman ve Maadin Nezaretlerine yazı gönderilmiştir (BOA. DH. MKT. 2659/20).

Darülacezede halıcılık eğitimi 1910 yılında sonlandırılmış olsa da bu tarihten sonra da bazı kişilere aldıkları halıcılık eğitimi sebebiyle Sanayi Madalyası verilmiştir. Bu kapsamda 20 Eylül 1916 tarihli irade-i seniyye ile halıcılık sanatı tahsil etmiş olan Darülaceze kız öğrencilerinden Karlıovalı Nazlı Hanım bint-i Ahmet ile Bosnalı Hatice Hanım bint-i Hasan'a birer Sanayi Madalyası verilmiştir (BOA. DH. KMS. 41/37).

Darülacezedeki halıcılık sanatı ile ilgili olmasa da "Darülaceze" isimli bir risaleye halı dokuyan kızların resimlerinin izinsiz şekilde kartpostal olarak konulması kurumca sakıncalı görülmüş ve bunun önlenmesi istenmiştir. Konuya dair Darülaceze Müdüriyetinden 21 Haziran 1907 tarihinde Dâhiliye Nezaretine gönderilen yazıda, "Darülaceze" unvanlı matbu bir risalede bulunan Darü'l-hayr'da halıcılık öğrenen kız çocuklarının fotoğraflarının bilinmeyen biri tarafından kartpostal şekline konularak satıldığı ifade edilmiştir (BOA. DH. MKT. 1263/78). Belirtilen kartpostalın satışının yasaklanması, mevcut risale nüshasının toplattırılması ve tedavülüne meydan verilmemesi istenmiştir (BOA. DH. MKT. 1263/78).

2. Darülhayr-ı Âlide Halıcılık Eğitimi

Darülhayr-ı Âli Müslüman, kimsesiz, yetim çocukların okutulması ve bunlara bir sanat öğretilmesi için 1 Eylül 1903 tarihinde İstanbul'da Zeynep Hanım Konağında açılmış altı sınıflı rüştiye derecesinde bir mekteptir (Ergin, 1977: 1260-1262). Kurulduğu yıllarda mektebin adı Darüleytam iken sonradan Darülhayr-ı Âli olmuştur (Kapçı, 2013: 169-170). Darülhayr-ı Âlinin mesleki derslere dair programında öğrencilere ilk üç senede daha çok mesleklere ait aletler, basit çizimler, kağıt kesme, kağıttan basit şekiller ve nesnelere yapma ve basit örgü işleri gösterilirken, dördüncü seneden sonraki yıllarda marangozluk, oymacılık, kunduracılık, hakkaklık, mücellitlik, saraçlık, döşemecilik, mürettiblik, bahçıvanlık, Frenk tenekeçiliği, tatlıcılık, şekerlemecilik, aşçılık, çiftçilik, pastacılık, oyuncakçılık gösterileceği belirtilmiştir (Kapçı, 2012: 102-103). Mektepte 1906 yılından sonra şimendifercilik eğitimi de vermeye başlanmıştır (Kapçı, 2013: 169-170). Mektep II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra 21 Ağustos 1909 tarihinde kapatılmıştır (Ergin 1977, 1260-1262).

Darülhayr-ı Âlide halıcılık eğitimine mektebin açıldığı ilk yıl başladığı arşiv vesikalarındaki bilgilerden anlaşılmaktadır. Bu sanata dair en erken tarihli belge 18 Mart 1903 tarihidir. Belirtilen tarihte Dâhiliye Nezaretinden Darülaceze Müdüriyetine gönderilen yazıda ailesinin kalabalık olmasından ve fakirlik içinde bulunmasından bahsederek imtihanı yapıp başarılı olması halinde Darülhayr-ı Âli halı ustalığı ile ressamlığına tayinini isteyen Mehmet Salih imzasıyla verilen dilekçenin ek olarak verildiği belirtilerek gereğinin yapılması tavsiye olunmuştur (BOA. DH. MKT. 668/60).

Darülhayr-ı Âli Müdürü ve aynı zamanda Meclis-i Kebir-i Maarif üyesi olan Cemal Efendi 5 Aralık 1903 tarihinde Darülhayr-ı Âlide halı ve kilim dokunması için halı tezgâhları ve yünleri satın alınması için tesisat tertibinden mektep sandığına on bin kuruşun havale edilmesini istemiştir (BOA. MF. MKT. 761/63). Cemal Efendi sadarete gönderdiği yazıda öncelikle bu kurumun kuruluş amacı ile ilgili olarak şunları ifade etmiştir: "... küşâd buyurdıkları işbu Darülhayr-ı Âliden asıl maksad hayr-ı mersad-ı cenâb-ı zıllullahileri bî-vâyegân etfâli öyle orta yerde serseriyâne gezinmekden men' ve vikâye ve lüzûmu kadar ni'met-i ma'ârifden hisse-mend ederek el-hâletü hâzihi eyâdi-i ecânibde bulunmağla mahrûm oldukları sanâ-yi'den istifâde cihetine sevk ile sâye-i hü mâ-pâye-i mülûkânelerinde Dersaadet'te hayli erbâb-ı san'at yetiştirmekten ibâret olduğu malûm-ı hidvâneleridir..." (BOA. DH. MKT. 668/60).

Cemal Efendi yazısının devamında bugün için sanayiye başlangıç olmak üzere teşkil edilen üç sınıfta sanat eğitimine bu senede başlanmaz ise bazı mahzurlar ortaya çıkacağını, mektepte bir sanat öğrenemeyenlere şahadetname verilemeyeceğini, altı seneden fazla mektepte tutulmak zorunda olan talebenin bu uzun süreye tahammül edemeyip mektebi terke mecbur kalacağını, terklerine müsaade edilmez ve mecburi olarak çıkışları tehir edilirse yaşlarının yirmiye aşacağını ve bunların kendilerinden küçük çocuklar arasında bulunmalarının bazı sıkıntılara neden olacağını, bu çocukları mektepten çıkarmanın da yapılan emeklerin boşa gitmesine sebep olacağını belirtmiştir.

Cemal Efendi, belirtilen mahzurlardan dolayı az masraf ile kısa zamanda bazı sanatları öğretmek için harekete geçmek gerektiğini, az zamanda öğretilebilecek sanatlardan birinin halı ve kilim nesci ile ayakkabı imali olduğunu ifade etmekte ve bunun nasıl gerçekleştirileceği hususunda şu bilgileri vermektedir:

Halı nesci ele alınacak olursa Uşak halısının bir arşın⁴ karesine bir buçuk kıyye yün gitmektedir. Boyalı olmak üzere her kıyyesi bir meciyeden otuz kuruşa; Acem halısının bir arşın karesine malına göre bir kıyye ile bir buçuk kıyye yün gitmektedir ki bu da otuz kuruşa; Ayıntab kiliminin bir arşın karesine yüz elli dirhem yün gitmektedir ki bunun da her arşın karesi yedi buçuk kuruşa mal olacaktır. Yapılan bu izahata ve hesaplara göre bu seneden itibaren halı ve kilim nescine başlanır ise amele masrafı da olmadığından

4 Arşın için birkaç farklı değer söz konusu olup mimari arşın 0,758 m; çarşı arşını 0,680 m, kumaşlar için kullanılan arşın ise 0,650 m'dir (İnalçık 2001, 441).

Osmanlı Hayır Kurumlarında ve Mekteplerinde Halıcılık Eğitimi

hariçten alınan halı ve kilimin yarı fiyatına mal üretilmiş olacaktır. Bu sanata vukufu olan depo memuru Ahmet Efendi ile yapılan görüşmede şayet bu iş için on bin kuruş tahsisat ayrılır ise bunun iki bin kuruşu ile mevcut enkazdan istifade ederek tezgâhları kurmak ve geri kalan sekiz bin kuruşu ile boyalı yün almak mümkün olacaktır. Tezgâhlar kurulur ve gerekli olan malzeme de alınır ve imalata hemen başlanır ise her arşın karesi, otuz kuruştan iki yüz altmış altı arşın, eğer kilim dokunur ise her arşın karesi onar kuruştan sekiz yüz arşın dokunmuş olacaktır. Dokunan bu halı ve kilimlere belirli bir kâr ilave edilirse dışarıdan alınacak halı ve kilimlere göre daha uygun fiyat ortaya çıkacak ve böylece halkın bu dokumalara rağbeti artacaktır. Şayet talep edilen para verilir ise öncelikle numune olarak Maarif Nezareti adına yüz arşın halı ile yüz altmış arşın kilim dokunacaktır. Bu numune dokumalarda başarılı olunur ise lüzumu kadar usta ve kalfa tedariki ile dışarıdan sipariş kabul etmek ve devlet dairelerinin halı ihtiyaçları için yapılacak ihalelere girilebilmek mümkün olacaktır (BOA. MF. MKT. 761/63).

Cemal Efendi'nin Darülhayr-ı Âlide halı, kilim ve kunduracılık imaline hemen başlanabilmesi için talep ettiği para ile ilgili olarak 1 Şubat 1904 tarihinde Maarif Nezaretinden Darülhayr-ı Âli Müdüriyetine bir yazı gönderilmiş ve bakanlık bütçesinden on bin kuruşun verilmesine karar verildiği belirtilmiştir (BOA. MF. MKT. 761/63).

Darülhayr-ı Âli tarafından talep edilen paranın kuruma gönderilmesinden sonra tezgâhlar kurulmuş ve Nisan 1904 tarihinde halı dokunmaya başlanmıştır. Darülhayr-ı Âli Müdüriyetinden Maarif Nezaretine gönderilen 21 Mayıs 1904 tarihli yazıda bir ay evvel başlanan halıcılık sanatıyla ilgili olarak talebenin ellerini işe alıştırmak ve tecrübe kazanmalarını sağlamak için talebenin ilk dokudukları halılardan ibaret olan beş parça numune halının görülmesi için nezarete takdim edildiği ve kurumun hediyesi olacak bir seccadenin tezgâhlarda dokunduğu kurum müdürü ve Meclis-i Maarif azası tarafından bildirilmiştir (BOA. MF. MKT. 781/70).

Darülhayr-ı Âlide halı dokunmaya başlanmasından bir sene sonrasında gelinen seviyeyi görmek için Maarif Nezaretinden 11 Mart 1905 tarihinde Darülhayr-ı Âli Müdüriyetine bir yazı gönderilmiştir. Bu yazıda kurumda uygulamaya konan halıcılık sanatı için başlangıçta satın alınan tezgâh, tarak, makas ve saire gibi tesis eşyası için kaç kuruş sarf edildiği, halı dokunmak için satın alınan yün, ipek, iplik, boya ve saire gibi ham eşya için ne kadar ödeme yapıldığı, şimdiye kadar kaç halı imal ettirildiği ve bunların kaç kuruşa satıldığı, elde mevcut dokunmuş ne kadar halı bulunduğu, bugün için tezgâhlarda kaç halı dokunduğu, bu halıların dokunması için ne kadarlık eşyaya ihtiyaç olduğu, kaç kuruşluk ham eşya mevcut olduğu, şimdiye kadar elde edilen kazancın ne kadar olduğu sorulmuş ve bunların mektep muhasebesince bir defter halinde tanzim edilip nezarete gönderilmesi istenmiştir (BOA. MF. MKT. 838/40).

Darülhayr-ı Âlide halıcılık sanatının gelişmesinde depo memuru Ahmet Efendi'nin teşviki ve gayreti bulunmaktadır. Bu gayretin ve emeğin karşılığı olarak Ahmet Efendi'nin maaşının artırılması yoluna gidilmiştir. Bu maaş artışı ile ilgili olarak Darülhayr-ı Âli Müdürü tarafından Maarif Nezaretine 27 Nisan 1905 tarihinde bir yazı gönderilmiştir. Bu yazıda kurumda halıcılık sanatının gelişmesinde, boyacılık, ressamlık ve kalfalık vazifelerinde fahri olarak çalışan depo memuru Ahmet Efendi'nin gayretinin ve emeğinin çok olduğu, kendisinde daha fazla şevk ve istek meydana getirmek için mevcut maaşına 250 kuruş zam yapılması istenmiştir (BOA. MF. MKT. 878/47). Konu ile ilgili olarak 9 Eylül 1905 tarihinde Maarif Nezaretinden Dârü'l-hayr-ı Âli Müdüriyetine gönderilen yazıda aşçılık sınıfının gelecekte talebenin istifadesine yaramayacağı düşünüldüğünden ustasına tahsis edilen 500 kuruştan harcanmayan 250 kuruşun 100 kuruşunun halı ustası maaşı adıyla Ahmet Efendi'ye verilmesinin uygun olduğu belirtilmiştir (BOA. MF. MKT. 882/28).

Darülhayr-ı Âlide halı nesci ve diğer sanatların icrası için gerekli malzemelerin bir komisyon marifeti ile satın alındığı anlaşılmaktadır. Konu ile ilgili olarak Maarif Nezaretinden Darülhayr-ı Âli Müdüriyetine

gönderilen 7 Ekim 1905 tarihli yazıda Darülhayr-ı Âlide teşkil edilen sanayi sınıflarından kunduracılık, halıcılık ve terzilik sınıfları için gerekli eşyanın komisyon marifeti ile alınması ve bunun bir defterinin tutulması istenmiştir (BOA. DH.MKT. 887/5).

1905 yılından sonraki tarihlerde Darülhayr-ı Âlide halıcılığın ne ölçüde başarı ile sürdürülebildiğine dair bilgi bulunmamaktadır. En kötü ihtimal ile bu sanat mektebin kapatıldığı tarih olan 1909 yılına kadar devam etmiş olmalıdır.

3. Kız Rüştîyelerinde Ve İptidailerde Halıcılık Eğitimi

Osmanlı Devleti'nde ilk kız rüştîyesi 1859 yılında İstanbul'da Cevri Kalfa İnas Rüştîyesi ismi ile İstanbul'da açılmıştır. Kadın öğretmen bulmadaki güçlükten dolayı taşrada kız rüştîyelerinin açılmasına ise ancak 1870'li yıllardan sonra başlanabilmektedir (Akyüz, 2008: 164-165). 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne göre kız rüştîyeleri 500 haneden fazla olan yerlerde açılacaktı. Bu mekteplerin kurulmasına ve yaygınlaştırılmasına öncelikle İstanbul'da ve vilayet merkezlerinde başlanacaktı. Kurulan rüştîyelere kadın muallime bulunmadığı durumlarda edepli ve yaşlı olan erkek muallimler olarak tayin edilecekti. Eğitim süresi dört yıl olan bu mekteplerde normal dersler dışında tedbir-i menzil, nakşa başlangıç olacak resim ve dikiş ile mecburi olmayan müzik dersi bulunacak ve bunlar için usta ve muallimeler tayin edilecekti (Cevad, 2001: 430-431).

Rüştîyeler, kız çocuklarının iptidai sonrasında eğitimlerini sürdürebildikleri tek eğitim kurumu idi. Kız rüştîyelerinde kızlara ev işlerinde yardımcı olacak, geçimlerine katkıda bulunacak ve yaşadıkları şehrin gelişimine katkı sağlayacak bazı sanatlar öğretilmeye çalışılmıştır. Biçki, dikiş ve nakış yanında bazı vilayet ve sancaklarda bulunan kız rüştîyelerine devam eden kızlara normal derslerini etkilemeyecek şekilde halıcılığın öğretilmeye çalışıldığı görülmektedir. Aşağıdaki başlıklarda halıcılık eğitimi verilen kız rüştîyeleri ile bu mekteplerde halıcılık sanatının nasıl öğretilmeye çalışıldığına dair bilgilere yer verilecektir.

3.1. Bitlis Kız Rüştîyesinde Halıcılık Eğitimi

Vilayete ait salnamelere göre Bitlis Kız Rüştîyesi 1900 yılında kurulmuştur. Yeni kurulan bu rüştîyenin birinci muallimeliği ile nakış muallimeliği boştur. İkinci muallimeliğini vekil olarak Sultan Hanım, gözetmenliğini Kudret Hanım ve hizmetçiliğini Murat Ağa yapmaktadır (Bitlis Vilayeti Salnamesi, 1318: 113). Kurulan bu rüştîyede ilk seneden başlayarak halıcılığın öğretilmesi için girişimde bulunulduğu anlaşılmaktadır. 8 Aralık 1900 tarihli bir yazıdan anlaşıldığına göre Bitlis Kız Rüştîyesinde halı dokumayı öğretmek için görevlendirilecek ustanın maaşının yarısının Belediye Dairesinden yarısının da Maarif Nezareti bütçesinden karşılanması gerektiği belirtilmiştir (BOA. MF.MKT. 539/52).

Bitlis'teki Kız Rüştîyesi nakış ve halı muallimeliğine gayrimüslim hocaların tayin edilmesinden rahatsız olan Bitlisli muharrir Seyid Ahmet Hilmi tarafından 2 Nisan 1901 tarihinde "Ziyadesiyle Mühim ve Mahremdir" başlığı ile gönderilen yazıda ifade edilen hususlarla ilgili olarak 2 Temmuz 1901 tarihinde Dâhiye Nezaretinden Maarif Nezaretine bir yazı gönderilmiştir. Bu yazıda, Vilayet Maarif Müdürünün görev yapan bir muallimeyi bir başkasını atamak için istifaya zorladığı, bu istifa sebebiyle mektebin muallimesiz kaldığı, nakış muallimeliğine Protestan Misyoner Mektebinde eğitim görmüş bir Ermeni kızın, halı muallimeliğine de Sivas'tan getirilen bir Ermeni kadının tayin edildiği, bu tayinlerle mektebin bir Ermeni okulu hâline getirildiği belirtilmiştir. Konu ile ilgili olarak Maarif Nezaretinden Bitlis vilayetine bahsedilen durum hakkında bilgi almak için bir yazı gönderilmiştir. Bu yazı üzerine Bitlis vilayetinden nezarete bir telgraf gönderilmiştir. Bu telgrafta muallimenin istifa nedeninin Van'da bulunan eşi yanına gitmek istemesinden kaynaklandığı ve bugün için görevinin boş olmadığı, vazifesinin Müslüman ikinci muallime ile iptidai mektebi muallimesi tarafından yerine getirildiği, mektep mubassırının da Müslüman olduğu, Maarif Müdürü tarafından nakış muallimeliğine Osmanlı vatandaşı Bitlisli bir Ermeni kızın tayin edildiği,

Osmanlı Hayır Kurumlarında ve Mekteplerinde Halıcılık Eğitimi

bu kızın Protestan Misyoner Mektebinde tahsil gördüğü, halı muallimeliğine ise nezaretin bilgisi ve izni ile Sivas'tan bir Ermeni kadının getirildiği bildirilmiştir (BOA. DH. TMIK.M. 103/32).

Bitlis'te Kız Rüştüyesinde diğer dersleri görmeyip sadece halı ve seccade dokumayı öğrenen kız çocuklara elde ettikleri muvaffakiyetin derecesini gösteren şahadetname verilmesi konusunda nezaretin onayını almak amacıyla 8 Şubat 1902 tarihinde Bitlis Maarif Müdüriyetinden Maarif Nezaretine bir yazı gönderilmiştir. Bu yazıda, kız rüştüyesinde istenildiği şekilde kurulan ve faaliyete geçirilen halı tezgâhlarında diğer dersleri okumayan ve ancak halı dokumayı öğrenen gayrimüslim kız çocuklarının bu sanatta fevkalade maharet kazandıkları, evlerine ekmek götürcek parayı tedarik etmeye başladıkları, bu sanatın ileride daha da gelişeceği, bu kızların şunun bunun hanesinde ücretle seccade ve halı dokumak istedikleri, halı dokumada meleke ve maharet kesp etmiş kızlara yazıya ek olarak verilen numune üzere bir şahadetname verilmesinin düşünüldüğü ifade edilerek nezaretçe de uygun görülür ise bu şahadetnamelerden iki yüz adet basılarak gönderilmesi istenmiştir BOA. DH. MKT. 621/26).

Halı dokumayı öğrenen kız çocuklarına verilecek şahadetname ile ilgili olarak 15 Nisan 1902 tarihinde Maarif Nezaretinden Kız Sanayi Mektebi Müdüriyetine bir yazı gönderilmiştir. Bu yazıda, Bitlis Kız Rüştüyesi halı tezgâhlarına devam ederek tahsillerini tamamlayan kızlara verilmek üzere mahallince tanzim edilip gönderilen şahadettenin mektepçe yeniden sade bir şekilde düzenlenmesi ve gönderilmesinin Meclis-i Maarif tarafından istendiği belirtilmiştir (BOA. DH. MKT. 621/26).

Bitlis Kız Rüştüyesinde görevli gayrimüslim halı ve nakış muallimelerinin görevlerini 1903 yılına kadar sürdürdükleri 13 Nisan 1903 tarihinde Maarif Nezaretinden Bitlis vilayetine gönderilen yazıdan anlaşılmaktadır. İlgili yazıda Bitlis Kız Rüştüyesi nakış muallimesinin beceriksizliği sebebiyle kız öğrencilerin kendisinden istifade edemediği, halı muallimesinin sözleşmesinin de şubatın on beşinde dolduğu ve yenilenmesine gerek görülmediği, bu muallimelerden birinin Ermeni ve diğerinin Keldani olduğu, bunların mektepte bulunmalarının maslahata uygun olmadığı, zikredilen muallimelerin şimdilik vekaleten çalıştırılması gerektiği, mektepten yetişen ve ergenlik yaşına gelmiş kızlarla idare edilmesi konusunda Vilayet Maarif Müdüriyeti tarafından çekilen 12 Şubat 1903 tarihli telgrafnamenin Mekatib-i Rüştüye idaresine havale edildiği ve burada alınacak kararın vilayete bildirileceği belirtilmiştir (BOA. MF. MKT. 705/44).

1 Haziran 1906 tarihli bir yazıdan anlaşıldığına göre Bitlis Kız Rüştüyesinde belirtilen tarihte halıcılık sanatını icraya muktedir Anna Hanım isimli bir gayrimüslim kadının dört yüz kuruş maaşla halı ustası olarak çalışmaktadır (BOA. MF. İBT. 234/66).

Bitlis valisi Siirt'te bulunduğu sırada halı nescine yarayacak tiftiklerle ilgili dikkatini çeken bir hususu 2 Eylül 1915 tarihinde Dâhiliye Nezaretine gönderdiği yazıda belirtmiştir. Vali Bey bu yazısında Siirt'te bulunduğu sırada dikkatini çeken ve dünyada yalnız Siirt livasıyla Mardin'in Midyat ve Cizre kazalarında yetişmekte olan ve onun üstünde rengi bulunan tiftik keçileri yününden zikredilen yerlerde imal edilmekte olan abaları taklit ederek battaniye vesaire yaptırılmasına teşebbüs edildiğini ve bu hususta hayli gelişme sağlandığını belirtmiştir. Vali Bey Bitlis'e gelmesinden sonra yerli sanayinin yaygınlaştırılmasına ve terakkisine çalışıldığı sırada bu havaliye has bu tabii renklerden halı nescinin de düşünüldüğünü, dokuma için gerekli yünlerin getirtilmesinden sonra kız mektebinde bu sanatın geliştirilmesine gayret edildiğini, mektepte okuyan kızlar tarafından dokunan iki duvar ve iki namaz seccadesiyle dört sandık yüzünün, tabii renkli yıkanmamış on iki buçuk kıyye yünün ve eğrilmiş iki kıyye tiftiğin Bitlis Mebusu Hasan Lami Efendi tarafından Meclis-i Umuminin toplandığı sırada üyelere gösterildiğini, Ankara ve İstanbul'da bolca bulunan siyah ve beyaz renkli tiftiklere Siirt, Midyat ve Cizre taraflarında bulunan muhtelif renklerdeki tiftikler karıştırılır ve bu yünlerle Hereke Fabrikası'nda halı imaline teşebbüs edilirse kıymetli halılar

meydana getirilebileceğini belirtmiştir (BOA. DH. UMVM. 75/27). Bitlis valisinin bu teklifinin kabul edilip edilmediğini elimizde konuya dair belge olmadığından bilemiyoruz.

3.2. Adana Kız Rüştüyesinde Halıcılık Eğitimi

Adana Kız Rüştüyesi de halıcılık sanatının öğretildiği mekteplere aittir. 4 Ağustos 1898 tarihinde Adana Maarif Müdürü tarafından Maarif Nezaretine gönderilen yazıda kız öğrencilere halı sanatını öğretmek için 60 kuruş maaşla halı ustası tayin edilmesinin istendiği ancak bu kadar düşük maaşla vilayet dahilinde halı ustası bulmanın mümkün olmadığı bu miktarın iki yüz kuruşa çıkarılması için izin verilmesi gerektiği belirtilmektedir (BOA. MF. MKT. 381/55).

Adana Vilayeti Kız Rüştüyesi için iki yüz kuruş maaşla da halı ustası bulunamamış ve Sivas vilayetinden halı ustası getirilmiştir. Halı ustası bulmak için yapılan çalışmaların neler olduğu 28 Ağustos 1898 tarihinde Adana Maarif Müdüriyetinden Maarif Nezaretine gönderilen yazıda açıkça belirtilmiştir. İlgili yazıya göre, Adana Vilayeti Kız Rüştüye Mektebinde halı sanatını öğretmek için altmış kuruş maaşla halı ustası tedarik edilmeye çalışılmış ancak bulunamamıştır. Bu defa halı ustasına verilecek maaş iki yüz kuruşa yükseltilmiş ve Aydın, Konya, Ankara ve Sivas Maarif Müdürlüleri ile irtibata geçilerek muallime bulunmaya çalışılmış ancak bu vilayetlerden de göreve talipli çıkmamıştır. Ancak Sivas Maarif Müdürlüğünden gelen yazıda altı yüz kuruş maaşla halı sanatına vakıf, okur yazar Sıdika Hanım'ın bu göreve talip olduğu belirtilmiştir. Sıdika Hanım okur yazar olduğundan iptidai mektepte hem muallimelik hem de halı ustalığı yapacaktır. Adana Maarif Müdürlüğü Sıdika Hanım'a verilecek paranın iki yüz elli kuruşunun mektepten ayrılan Rukiye Hanım'ın maaşından, yüz elli kuruşunun da idadide muallim iken Hukuk Mektebine kaydolun Mehmet Emin Efendi maaşından karşılanacağını belirtmekte ve bu miktara yüz kuruş da mahalli münderis⁵ vakıf gelirlerinden ilave yapılması ile bu miktarın beş yüz yüz kuruşa ulaşacağını belirtmekte ve yapılacak bu ödeme için nezaretten izin istemektedir (BOA. MF. MKT. 381/55).

13 Kasım 1898 tarihli yazıdan anlaşıldığına göre, Sıdika Hanım'ın tayini 28 Ağustos 1898 tarihinde yapılmış ancak Sıdika Hanım sonradan bu görevden affını istemiştir. Sivas Maarif Müdürlüğü bu göreve üç yüz kuruş maaşla İntizam Hanımla annesi İva Hanım'ın talip olduğunu belirtmiştir. 6 Aralık 1898 tarihli Meclis-i Maarif mazbatasında İntizam Hanım ile annesinin 300 kuruş maaşla halı muallimesi olarak kalan 200 kuruşla da mektebe yeni bir muallim tayin edilmesinin uygun olduğu belirtilmektedir.

İntizam Hanımla annesinin mektepte ne kadar süre halı muallimesi olarak çalıştığı belgelerden anlaşılamamış olsa da yerlerine daha sonra başka muallimelerin atandığı anlaşılmaktadır. 24 Ocak 1905 tarihinde Vilayet Maarif Müdüriyetinden Maarif Nezaretine gönderilen tahriratta lağvedildiği bildirilen Adana Kız Rüştüye Mektebi Halı muallimeliğini ifa etmekte olan Hatice Hanım'ın 28 Ağustos 1904 tarihinde mekteple ilişkisinin kesildiği ifade edilmiştir (BOA. MF. MKT. 381/55).

3.3. Sivas Kız Rüştüyesinde Halıcılık Eğitimi

Halıcılık eğitimine dair belgelerden anlaşıldığına göre Sivas Vilayeti Kız Rüştüyesinde de halıcılık eğitimi verilmeye çalışılmıştır. 17 Nisan 1906 tarihinde Sivas Vilayeti Maarif Müdürü tarafından Maarif Nezaretine gönderilen tahriratta, Sivas Kız Rüştüyesinde kurulan *halı şubesi* ustalığına her gün devam etmek şartıyla evkaf-ı münderise gelirlerinden evvelce yüz elli kuruş tahsis olunduğu ancak halı dokumanın öğrencilere her gün gösterilmesinin diğer dersleri sekteye uğrattığı bu yüzden haftada iki gün dokuma usulünün gösterilmesi ile de maksadın hasıl olabileceği ifade edilmiştir. Bu sene başından itibaren halı nesci öğretimine haftada iki gün ayrılacağı, muallimeye de iki gün üzerinden elli kuruş verileceği, halı şubesi için hizmet eden erkek ve kadın kapıcıya verilen aylık on kuruşun kesileceği ve böylece 120 kuruş tasarruf yapılabileceğine komisyonca karar verildiği belirtilmiş ve uygulamanın belirtildiği şekilde yapıl-

5 Münderis Vakıf: Gelirinin sarf edileceği eseri kalmayan vakıf.

ması için nezaretten izin istenmiştir (BOA. MF. MKT. 952/66). Maarif Nezaretinden 8 Eylül 1906 tarihinde Sivas vilayetine gönderilen yazıda Sivas Maarif Müdüriyetinin istediği izin kendilerine verilmiştir (BOA. MF. MKT. 952/66).

3.4. Konya Kız Rüştüyesinde Halıcılık Eğitimi

Konya valisi diğer vilayetlerde açıldığı gibi Konya Kız Rüştüyesinde bir halıcılık dershanesi açılması için çaba göstermiştir. Vali Bey 23 Nisan 1898 tarihinde Maarif Nezaretine gönderdiği yazıda neden kız rüştüyesinde halıcılık dershanesi açılması gerektiğini ayrıntılı bir şekilde izah etmiştir. Konya Valisi bu yazısında vilayetin yirmi kazası bulunduğunu, vilayet merkezindeki tek kız rüştüyesinde altı sınıfta 120 kız öğrencinin öğrenim gördüğünü, bu kızlara normal dersler yanında el hüneri derslerinin bir muallime tarafından verildiğini, resmî program gereğince bu muallimenin altı sınıfa haftada yirmi dört ders verdiğini, bunun imkân haricinde bir durum olduğunu, hocanın ders yükünü hafifletmek için bir muallime veya iki muavine ve bir hademe tayini için izin istemektedir.

Konya valisi kız rüştüyesinde halıcılık kursu açılmasının gerekçelerini ise şu şekilde belirtmiştir: Nezaretçe tertip edilen yeni programın el hünerleri kısmında memleket kız çocuklarının sanayie dair bilmesi gereken sanatlar mükemmel şekilde bir araya getirilmiştir. Bu sanatların icra edilmesi memlekete büyük faydalar sağlayacaktır. El sanatlarının öğretilmesi lüzumlu ise de her memleket ve beldenin kendine mahsus olan mahalli sanayiini geliştirmek ve yaygınlaştırmak daha da mühimdir. Konya'da öteden beri rağbet gören ve revaç bulan halı sanatını öğrenmek için küçük yaştaki Müslüman kız çocukları az bir yevmiye ile bazı Hristiyan sermaye sahiplerinin kurdukları halı tezgâhlarına gitmektedirler. Halıcılık sanatının rağbet gördüğünü anlayan gayrimüslimler kız rüştüyelerine tezgâhlar koyarak derslere ilave olarak halı nescini öğretmektedirler. Müslüman kızlarından bir kısmı da Hristiyanların idaresinde bulunan bu tezgâhlara halı nescine gitmektedir. Bunu önlemek için büyük olan kız rüştüyelerinde uygun olan bir salona kurulacak birkaç tezgâh ile program dahilindeki derslere zarar vermemek şartı ile dönüşümlü olarak mektebe devam eden kızlara halıcılık talim ettirilmesi gerekmektedir. Bu gerekçeleri belirten Konya valisi, kız rüştüyesinde kurulacak tezgâhlarda kızlara halı nescini öğretecek usta için iki yüz kuruş tahsis edilmesini talep etmektedir (BOA. MF. MKT. 399/40).

Konya valisinin talebi ile ilgili olarak Maarif-i Umumiye Nezaretinden Konya vilayetine 30 Mayıs 1898 tarihinde bir yazı gönderilmiştir. Bu yazıda talep edilen ikinci muallim için beş yüz kuruş tahsis edildiği ve ikinci muallime olarak el işlerini dahi gösterecek bilgiye sahip Kız Sanayi Mektebi Şahadetnameli Hatice Hanım'ın seçildiği ve memuriyetinin tasdik edildiği ancak halı ustası tayini için nezaretin bütçesinin elverişli olmadığı, halı ustası maaşının mahalli imkânlar yanında kızların yaptıkları el işlerinin satılması veya piyango tertibi suretiyle elde edilecek gelirden ödenmesi gerektiği belirtilmiştir (BOA. MF. MKT. 399/40).

Maarif Nezareti, halı ustası için para tahsis etmese de bir yıl sonrasına ait 14 Mayıs 1899 tarihli bir belgede Konya Kız Rüştüyesinde halı imalinde görülen çalışmalarından memnuniyet duyulan halı muallimesi Tenosya Hanımla kız öğrencilerden Kadriye, Emine, Akdes, İsmet, Leyla, Fatıma, Şefika ve İsmet hanımlara Sanayi Madalyası verilmesi, yerel imkânlarla rüştüyeye bir halı muallimesinin atandığını göstermektedir (BOA. İ. TAL. 175/43).

Konya Kız Rüştüyesinde halı nesci öğretilmeye çalışılırken halıcılığa olan rağbeti artırmak için vilayette halı ve kilim sergisi açılmıştır. Açılan bu sergi ile ilgili bazı çalışmalar yapılmıştır (Önder, 1963: 98-101; Muşmal, 2007: 241-249; Yılmaz, 2021: 360388). Bu sergi ile ilgili olarak Dâhiliye Nezaretinden Sadarete gönderilen 27 Temmuz 1899 tarihli yazıda dâhili sanayi teşviki için 4 Mayıs'ta başlamak 13 Haziran 1900 tarihine kadar devam etmek üzere vilayetin gözetimi altında halı ve kilim sergisi açılması düşünüldüğü, bu serginin açılması, teşhir edilecek mensucatın çeşidi, teşhir ücreti, sergiye katılım ücreti ve dokuma sahiplerine verilecek mükafatın derecesini gösteren talimatın tasdik edilmesi talep edilmektedir.

Konuya dair belgeler nezaret tarafından istenen iznin verildiğini ve talimatın tasdik edildiğini göstermektedir (BOA. DH. MKT. 2225/21).

Konya Vilayeti Kız Rüştüyesinde 1898 yılından başlayarak 1900 yılına kadar halıcılık eğitiminin yerel imkânlarla verilmeye çalışıldığı ancak bunun daha sonraki yıllarda sürdürülemediği anlaşılmaktadır. 3 Haziran 1909 tarihinde Konya Vilayeti Maarif Müdüriyeti tarafından Maarif Nezaretine gönderilen yazıdaki bilgiler bunu göstermektedir. İlgili yazıda, Anadolu'da ve Konya çevresinde tek dâhili sanayi olup Avrupa'da oldukça rağbet gören halıcılığın bir kat daha geliştirilmesinin lüzumlu olduğu ve mekteplerce de gerekli tedbirlerin alınmasının nezaretçe uygun bulunduğu ve bu sıralarda umum mektep programlarının yeniden düzenlenmesi sebebiyle kız mektepleri programına nakış ve el işleri dersinden başka bir de halıcılığın ilavesi ve muallimliği için en az 300 kuruş kadar bir maaşın bütçeye konulması istenmektedir (BOA. MF. MKT. 1135/9).

Konya Vilayeti Maarif Müdüriyetinin bu talebi ile ilgili olarak Maarif Nezaretinden Meclis-i Maarif ifadesiyle 1 Temmuz 1909 tarihinde gönderilen yazıda, halıcılık sanatının talim ve terakkisi için şimdiki kadar yapılan teşviklerden bir semere hasıl olmadığı, halıcılık sanatının kız mektepleri programına dahil edilmesi ile istenilen şekilde öğretilmesinin bir çok mali fedakârlığı gerektirdiği, şu sıralar bütçenin buna müsait olmadığı ancak vilayet dâhilinde tezgâh bulunmasına nazaran hevesli olan kızların bu sanatı bu tezgâhlarda tahsil etmekte serbest oldukları bildirilmiştir (BOA. MF. MKT. 1135/9).

3.5. Mamûratülaziz Kız Rüştüyesinde Halıcılık Eğitimi

Kız rüştüyelerinde halıcılık eğitiminin verilmeye çalışıldığı yerlerden biri de Elazığ'dır. 5 Eylül 1905 tarihinde Mamûratülaziz Valisi tarafından Maarif Nezaretine çekilen telgrafta 14 Mart 1905'ten 13 Mayıs 1905 tarihine kadar geçen iki aylık sürede gerçekleştirilen eğitim faaliyetleri hakkında bilgi verilmiştir. Telgraftaki ifadelerle göre vilayet merkezi ile mülhakatta erkek ve kızlara ait dokuz adet iptidai ile bir darümuallimin ve kız rüştüyesinde halı ve seccade dokumak ve imal etmek üzere bir dersane ve tezgâh kurulduğu bildirilmiştir BOA. MF. MKT. 885/29).

1905 yılında kurulduğu ifade edilen kız rüştüyesi halı dershanesinin 1909 yılında muallimesizlik nedeniyle âtil vaziyette olduğu anlaşılmaktadır. Vilayet Maarif Müdürü Vekiline ait 15 Ocak 1909 tarihli müzekkerede vilayet merkezinde bulunan Kız Rüştüye Mektebinde el işlerinin çeşitlenmesinden dolayı iki muallime ile mektebi idare etmenin mümkün olmadığı, bugün için âtil bulunan mektep halı tezgâhının daha mükemmel hâle getirilmesi için bin kuruşa ihtiyaç olduğu, ayrılacak tahsisatla mektebin iptidai şubesine üçüncü bir muallimenin tayin edilmesi gerektiği, istihkakı bulunan üçüncü muallimenin halı tezgâhına ayrılması hususunun Vilayet İdare Meclisi mazbatasıyla karar altına alındığı ve bu mazbatanın Maarif Nezaretine gönderileceği belirtilmiştir (BOA. MF. MKT. 1116/19).

Yukarıda belirtilen hususla ilgili Maarif Müdüriyeti Vekaletine ait 21 Ocak 1909 tarihli tezkirede vilayet merkezindeki kız mektebinin âtil olan halı tezgâhının mükemmel getirilmesi için bin kuruş sermayeye ihtiyaç olduğu, ikinci muallimenin halı tezgâhında istihdamı ve mektebin iptidai şubesine bir üçüncü muallimenin tayini hususunu içeren 19 Ocak 1909 tarihli tezkirenin değerlendirildiği ifa edildikten sonra zikredilen mektebin sanayi şubesinin istenilen seviyeye gelmesi arzu edilen bir şey ise de bunun tam olarak beklendiği şekilde olmasının şüpheli olduğu, zira birinci muallime mevcut iken ikinci muallimenin halıcılığa ayrılması ile yeni bir tahsisata ve üçüncü bir muallime istihdamına pek de ihtiyaç bulunmadığı belirtilmiştir. Bunun yanında sanayi şubesinin gelişmesi için mektebin gelirlerine ve masraflarına ve bütün satın almalarına nezaret etmek için mahalli ticarete vukufu olan ticaret reisi Kerim Efendi'nin görevlendirilmesinin uygun bulunduğu ifade edilmiştir (BOA. MF. MKT. 1116/19).

3.6. Diyarbakır Vilayeti Kız Rüştüyesinde Halıcılık

Osmanlı Hayır Kurumlarında ve Mekteplerinde Halıcılık Eğitimi

Diyarbakır Maarif Müdürü tarafından Maarif Nezaretine gönderilen 9 Eylül 1897 tarihli yazıda vilayetin halıcılığa gayet uygun olduğu belirtilmiştir. İlgili yazıda vilayetin halı imaline gayet elverişli ve burada uygun fiyatla yün tedarik etmenin mümkün olduğu, bunun vilayet ekonomisine birçok fayda sağlayacağı, bu sanatın kız öğrencilere öğretilmesi ile dokuma sanatının yaygınlaşacağı, bu sanatın mektep programına dahil edilmesi ve halı ustasına münderis vakıf gelirlerinden şimdilik altmış kuruş maaş tahsis edilmesi hususunda Vilayet Maarif Meclisince karar verildiği ifade edilmiştir (BOA. MF. MKT. 381/55).

10 Ekim 1897 tarihli bir yazıda ise Diyarbakır vilayetindeki kız rüştiyelerinde kız öğrencilere halıcılık sanatının öğretilmesine dair Diyarbakır Maarif Meclisinin aldığı kararın isabetli olduğu, ancak halıcılık sanatına dair konulacak derslerin mektep programına zarar vermemesi gerektiği, Adana, Mamüratüla-ziz, Ankara ve Sivas vilayetlerindeki kız rüştiyelerinde halı sanatının öğretilmesiyle önemli faydalar elde edildiği dikkate alındığında Diyarbakır vilayetinde de bu sanatın kız rüştiyelerinde öğretilmesinin uygun olduğu ifade edilmiştir (BOA. MF. MKT. 381/55).

3.7. Denizli Kız Rüştiyesinde Halıcılık Eğitimi

Denizli Kız Rüştiyesinde halı dokumaya 1904 yılında başlanmıştır. 2 Mart 1904 tarihli Mekatib-i Rüştiye İdaresinin Aydın Maarif Müdüriyetinden gelen inhaya dayalı olarak verdiği bilgiye göre Merhum Hacı Müsellim Ağa'nın hanımı Gülfidan Hanım'ın yardım olarak verdiği kırk Osmanlı lirası ile Denizli Kız Rüştiyesinde kız öğrencilerin halı ve seccade dokumaları ve imal etmeleri için mektep avlusunda inşa edilen bina tamamlanmış ve Rumî ayın on sekizinci günü devlete ve padişaha yapılan duadan sonra salonda kız öğrenciler halı dokumaya başlamışlardır (BOA. MF. MKT. 770/2). Gülfidan Hanım'ın yaptığı teşekkür değer bu fedakârlığının gazetelerle halka duyurulması için Maarif Nezaretinden 19 Mart 1904 tarihinde Matbuat-ı Dâhiliye İdaresine bir yazı gönderilmiştir (BOA. MF. MKT. 770/2).

3.8. Van Kız İptidailerinde Halıcılık Eğitimi

Van Maarif Müdürlüğü şehirde bulunan kız rüştiyelerinde halıcılık eğitimi verilmesi için bir girişimde bulunmuştur. Bu hususta 18 Haziran 1901 tarihinde Van Maarif Müdürü Vekili tarafından Maarif Nezaretine gönderilen yazıda, memleketin her tarafında ziraat, ticaret ve sanayi gelişmesi için gayret edildiği, bu havalide yapağının çok ve aynı zamanda fiyatının diğer yerlere göre uygun olduğu ifade edilerek Van'daki kız mekteplerinde okuyan kızlara halı nescini öğretmek için Bitlis vilayetine verilen izin gibi Van için de iki muallime maaşı olarak sekiz yüz kuruşun tahsis edilmesi ve muallime gönderilmesi için Sivas'a veya nerede bulunur ise oranın maarif müdürüne yazı gönderilmesi istenmiştir (BOA. MF. MKT. 600/33).

Bu taleple ilgili 17 Ekim 1901 tarihli bir yazıda Van'da kız rüştiyesi bulunmadığı ancak maaşları geçici olarak maarif gelirlerinden karşılanan Hadika-i Marifet ve Gülşen-i Edeb isimli iki kız iptidaisi bulunduğu belirtilmekte, buralarda okuyan kızların yaşlarının bu sanatı icra etmeye yeterli olduğu, muallime bulmak için İzmir veya Sivas Maarif Müdürlüklerine yazı yazılacağı hususunun Meclis-i Maarife bırakıldığı belirtilmiştir (BOA. MF. MKT. 600/33).

22 Ocak 1902 tarihinde Maarif Nezaretinden Sivas Vilayeti Maarif Müdüriyetine gönderilen yazıda Van'daki kız iptidaileri için iki kadın halı ustasının seçilip Van'a gönderilmesi istenmiştir (BOA. MF. MKT. 600/33). Sivas vilayetinden Maarif Nezaretine gönderilen 24 Şubat 1902 tarihli telgrafta aylık dörder yüz kuruş maaşla İliz ve Yakon isimli iki kadının göreve talip oldukları bildirilmiştir (BOA. MF. MKT. 600/33). Meclis-i Maarife ait 31 Mart 1901 tarihli mazbatada ise ismi zikredilen iki kadının tayininin uygun bulunduğu ve görevlendirme için Sivas'a ve Van'a yazı gönderilmesinin kararlaştırıldığı belirtilmektedir (BOA. MF. MKT. 600/33). Meclis-i Maarifin bu kararı üzerine 5 Nisan 1902 tarihinde yapılan tayinlerle ilgili Sivas ve Van Maarif Müdürlüklerine yazı gönderilmiştir (BOA. MF. MKT. 600/33). Van Maarif Müdürü tarafından 23 Haziran 1902 tarihinde Maarif Nezaretine gönderilen telgrafta ise Bitlis Kız Mektebi halı

nesci muallimeliğinde bulunan Sivaslı Elmas kadının vilayetin talebi ile Gülşen-i Edeb Mektebine celp edildiği ve altı aydan beri istihdam edildiği, Hadika-i Marifet Mektebine başka bir muallime tayinine lüzum kalmadığı ifade edilerek iki muallimenin gönderilmesine gerek kalmadığı belirtilmiştir (BOA. MF. MKT. 600/33). Bu yazı üzerine 28 Haziran 1902 tarihinde Sivas Vilayeti Maarif Müdüriyetine gönderilen tahriratta halı nesci muallimleri Van'a gitmek için yola çıkarılmamışlar ise başka bir yazı gönderilinceye kadar alıkonulmaları istenmiştir (BOA. MF. MKT. 6639/16).

3.9. Erzurum Kız Rüştüyesinde Halıcılık Eğitimi

15 Temmuz 1911 tarihinde Erzurum Maarif Müdüriyetinden Maarif Nezaretine gönderilen yazıda Erzurum Kız Rüştüyesinde iki adet halı tezgâhı ile bir adet çorap makinesi bulunduğu belirtilmektedir. İlgili yazıda tezgâh ve makineler bulunmasına rağmen bu sanatları öğretecek muallim ve muallime bulunmadığı, 1910-1911 senelerine ait vilayet maarif bütçesine halıcılık ve çorapçılık sanatlarını öğretmek için muallim maaşları ve malzeme alımı için birkaç bin kuruşluk tahsisat konulduğu ancak şimdiye kadar bunlarla ilgili bir yazı gönderilmediği ifade edilmiştir. Yazının devamında eski idare zamanında mekteplerde bu gibi sanatların kızlara öğretilmesi düşünüldüğünden makinelerin hazır olduğu, şimdiki idarenin de zikredilen sanatları Müslüman kızlara öğretmek istediği ancak bunun verilecek tahsisatla mümkün olabileceği belirtilerek gerekli paranın havale edilmesi istenmektedir. Vilayetin bu talebi ile ilgili olarak bu senenin bütçesine geçen senekinden fazla bir şey ilave edilemeyeceği ve karşılığı olmayan taleplerin yerine getirilmesine servetçe imkân bulunmadığı şeklinde cevap verilmiştir (BOA. MF. MF. İBT. 400/48).

Erzurum Maarif Müdüriyeti kız rüştüyesinde halıcılık faaliyetini başlatmak için daha sonraki yıllarda da para talebinde bulunmuştur. Bu taleple ilgili olarak 13 Aralık 1914 tarihli Tedrisat-ı İptidaiye İdaresine ait bir yazıda ahalisi halıcılık ile meşgul olan yerlerdeki kız rüştüyelerinde öğretilmeye çalışılan halıcılıktan hiçbir fayda görülemediği ifade edilerek Erzurum Maarif Müdüriyetinin istediği paranın tahsis edilemeyeceği belirtilmiştir (BOA. MFİBT. 351/71).

3.10. Kosova Vilayeti Kız Rüştüyelerinde Halıcılık Eğitimi

Anadolu'da yer alan vilayetlerdeki kız rüştüyelerinde olduğu gibi Balkanlar'da bulunan bazı şehirlerin mekteplerinde de halıcılık eğitimi verilmek için çaba gösterildiği anlaşılmaktadır. Bu mekteplerin bulunduğu yerlerden biri Kosova vilayetidir. Nezaretler arasında yapılan yazışmalar vilayette halıcılık eğitimi verildiğini göstermektedir. 30 Mart 1909 tarihinde Dâhiliye Nezaretinden Ticaret ve Nafia Nezaretine gönderilen bir yazıda, Mitroviçe'de halı tezgâhı kurulması düşünüldüğü ve bunun için gerekli hazırlıkların yapıldığı belirtilerek Kosova'da halı ve seccade nescine vakıf muallime var ise çağrılıp oraya kaç kuruluş maaşla gidebileceği hususunun araştırılması için vilayetten 20 Mart 1909 tarihinde tahrirat geldiği ifade edilerek, gerekli tahkikatın yapılarak durumun nezarete bildirilmesi istenmiştir (BOA. DH. MKT. 2780/58).

Kosova vilayetinde halıcılık eğitiminin verildiği bir diğer yer Seniçe kazasıdır. Kazada verilen halıcılık eğitimi ile ilgili olarak Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiye Kalemine ait 9 Kasım 1911 tarihi yazıya göre Seniçe Kız Rüştüyesi halı nesci muallimeliğini maharetle ve iyi hizmetle iki senedir vekaleten Fatıma Hanım yürütmektedir. İlgili yazıda mektepte halı muallimeliği için tahsis edilen altı yüz kuruşun dört yüz kuruşu ile adı geçen hanımın ve kalan iki yüz kuruşuyla da Seniçe Varoş mahallesinden Dolaka Hanım'ın mektebe ikinci muallime olarak tayini nezaretçe uygun görülürse her ikisinin asaleten atamasının yapılması ve bu durumun Kosova Maarif Müdüriyetine bildirilmesi istenmektedir (BOA. MF. İBT. 356/75).

3.11. Selanik Vilayeti Kız İptidailerinde Halıcılık Eğitimi

Halıcılık eğitiminin verilmeye çalışıldığı bir Balkan şehri de Selanik'tir. Selanik vilayetinin Lankaza ve Yeni-ce kazaları kız iptidailerinde halıcılık eğitimi verilmeye çalışılmıştır. Selanik Maarif Müdüriyetinden Maa-

Osmanlı Hayır Kurumlarında ve Mekteplerinde Halıcılık Eğitimi

rif Nezaretine gönderilen 4 Eylül 1907 tarihli yazıda, Lankaza kazası Kız İptidai Mektebi öğrencilerine halıcılık sanatını öğretmek için kaza gelirlerinden aylık altı yüz kuruş maaşla Sivas vilayetinden talep edilen Kızannesyan Elmas isimli kadının 10 Ağustos 1907 tarihinde işe başladığı hususunun Maarif Encümeni tarafından bildirildiği ve maarif muhasebesine kaydının yapıldığı ifade edilerek memuriyetinin tasdiki istenmektedir. 10 Kasım 1907 tarihli yazı ile Elmas kadının memuriyetinin Maarif Meclisince uygun bulunduğu belirtilmiştir (BOA. MF. MKT. 1033/2).

7 Haziran 1909 tarihinde Selanik Maarif Müdüriyetinden Maarif Nezaretine gönderilen yazıda ise Yenice Kız İptidai Mektebinin bir kat daha geliştirilmesi için mektepte halıcılık kursunun açılmasının mahalince kararlaştırıldığı, sanatı öğretmek için Gördesli bir kadının iki lira harcırah ve üç lira aylık maaş ile getirilmesine karar verildiği ifade edilerek bu hususta nezaretten izin istenmektedir (BOA. MF. MKT. 118/25). 11 Mayıs 1909 tarihinde Maarif Nezaretince konuya dair verilen cevapta Selanik Maarif Müdüriyetinin bu teşebbüsünün memnuniyet verici olduğu ve uygun bulunduğu belirtilmiştir (BOA. MF. MKT. 118/25).

4. Sanayi Mekteplerinde Halıcılık Eğitimi

Osmanlı Devleti'nde sanayi mektepleri açılmadan önce bu mekteplerin öncüsü sayılabilecek İslahhaneler kurulmuş, Osmanlı vatandaşı Müslim, gayrimüslim yetim ve öksüz çocuklar buralarda hem barındırılmış hem de meslek sahibi yapılmaya çalışılmıştır. İslahhanelerin ilki Mithat Paşa tarafından 1863 yılında Niş'te açılmıştır. 1864 yılında Ruscuk ve Sofya'da da İslahhaneler kurulmuştur. Bu İslahhanelerin benzerleri daha sonraki yıllarda İzmir, Bursa, Edirne, Bosna, İşkodra, Kastamonu, Trabzon, Erzurum ve Diyarbakır'da açılmıştır (Akyüz, 2008: 172). İslahhanelere ait nizamnameye göre terzilik, kunduracılık, debbağlık, müretteplik, çuka ve bez dokuma ve iplik yapma bu kurumlarda öğretilecek sanatlar olarak belirlenmiştir (Düstur I. Tertip C. 2, 1289: 280).

Mithat Paşa, Tuna'daki tecrübelerine dayanarak Şura-yı Devlet üyesi bulunduğu sırada 1868 yılında İstanbul'da Sanayi Mektebinin açılmasına öncülük etmiştir (Ergin, 1977: 628). Bu mektebin kuruluş amacı 11 Aralık 1868 tarihli nizamnameye göre Osmanlı memleketlerinde en ziyade ihtiyaç duyulan sanatları öğretmek olarak ifade edilmiştir. Nizamnamenin ikinci maddesinde öğretilecek sanatlar arasında demircilik, dökmeçilik, makinecilik, mimarlık, marangozluk, terzilik, kunduracılık ve mücellitlik zikredilmiştir (Düstur I. Tertip C. 2, 1289: 257).

İlki İstanbul'da kurulan sanayi mektepleri daha sonraki tarihlerde imparatorluğun pek çok vilayetinde açılmıştır. 10 Ağustos 1907 tarihinde Dâhiliye Nezaretinden Umur-ı Mahalliye-i Vilayât Müdüriyetine gönderilen yazı nerelerde sanayi mektebi bulunduğu hakkında bilgi vermektedir. İlgili yazıda Balkan Savaşı dolayısıyla İstanbul'a gelen yetim çocuklardan ne kadarının İstanbul, Edirne, Adana, Ankara, Aydın, Bitlis, Bağdat, Beyrut, Halep, Hüdavendigar, Suriye, Sivas, Trabzon, Kastamonu (Erkek ve Kız), Konya, Musul, Urfa, Teke, Karahisarısahip vilayet ve sancaklarında bulunan sanayi mekteplerinde barındırılabilceği sorulmuştur (BOA. DH. UMVM 78/14).

Değişik vilayet ve sancaklarda kurulan sanayi mekteplerinde farklı sanat kollarında eğitim verilmiştir. 1897 yılında Üsküp'te açılan sanayi mektebinde kunduracılık, terzilik, marangozluk, müretteplik, litoğrafyacılık ve oymacılık bölümleri vardı (Korkmaz, 2018: 261, 279). 1874 yılında eğitim öğretime başlayan Selanik Sanayi Mektebinin ilk zamanlarında marangozluk, kunduracılık, terzilik ve makinecilik bölümleri varken sonraki dönemlerde bunlara dokumacılık, matbaacılık, demircilik ve mızıkça bölümleri ilave edilmiştir (Düzgün, 2018: 50). Mektebin dokumacılık bölümü ise 1881 yılında hizmet vermeye başlamıştır. Bu bölümde Batı'dan getirilen makinelerle çorap ve mensucat dokuması yapılmıştır (Düzgün, 2018: 53). Bursa İslahhanesinde 1894 yılında halıcılık, terzilik ve kunduracılık; 1906 yılında Bursa Sanayi Mektebinde ise kunduracılık, terzilik, halıcılık, demircilik, ciltçilik, terzilik, ipekböceği kutuculuğu ve marangozluk

yanında musiki eğitimi de veriliyordu (Yıldırım, 2013: 84-87; Özdemir, 2015: 81). 27 Temmuz 1903 tarihli nizamnameye göre Diyarbakır Hamidiye Sanayi Mektebinde halı, kumaş, şayak ve diğer dokumalar ile marangozluk, demircilik, dökmeçilik, mücellitlik, kunduracılık ve terzilik sanatları öğretilecekti (Yıldız, 2009: 86). Kastamonu Sanayi Mektebinde terzilik, marangozluk ve kunduracılık eğitimi yanında 1876 yılında halı ustası Ali Ağa tarafından dört öğrenciye halı dokunması öğretilmeye başlanmıştır (Özdemir, 2015: 79). Edirne Sanayi Mektebinde marangozluk, kunduracılık, terzilik, çorapçılık, fanilacılık, döküm-cülük, tesviyecilik, demircilik ve ziraat dersleri öğretilen derslerdendi (Ceber, 2017: 42). Sivas Sanayi Mektebinde ise halıcılık ön plana çıkan sanat dallarındandı (Ceber, 2017: 28). Yukarıda zikredilen ve değişik vilayetlerde bulunan sanayi mekteplerinin bazılarının programlarında halıcılık ve dokumacılık sanatının bulunduğu görülmektedir. Aşağıdaki başlıklarda programlarında halıcılık bulunan sanayi mekteplerinde bu sanatın nasıl öğretilmeye çalışıldığı, merkezi ve yerel idareler tarafından neler yapıldığı ve karşılaşılan güçlükler hakkında bilgi verilecektir.

4.1. İstanbul Kız Sanayi Mektebinde Halıcılık

Mithat Paşa Ruscuk'ta erkelere olduğu gibi kızlara da 1865 yılında sanayi mektebi açmıştır. Maarif Nezareti bu mektepten esinlenerek kızlara geçimlerini sağlamaya yardımcı olmak için 1878'de Üsküdar'da, 1879'da Aksaray'da ve Cağaloğlu'nda üç kız sanayi mektebi açmıştır (Ergin, 1977: 686). Üsküdar Kız Sanayi Mektebi 1878 yılında Ahmet Vefik Paşa tarafından Üsküdar Kız Mektebi adıyla açılmış ve 1881 tarihinde Suphi Paşa tarafından Kız Sanayi Mektebi haline getirilmiştir. Mektepte öğretilen ameli dersler içinde karnak, el örgüleri, kanaviçe, çorap, dikiş, anavata, dival, sıрма işleri, halı ve yün örgü bulunmakta idi (Ergin, 1977: 690).

Kız Sanayi Mektebi Teşkiline Dair 17 Mayıs 1884 tarihli nizamnameye göre kızlara bir hüner kazandırmak amacıyla mektebin birinci senesinde dikiş ve el örmesi; ikinci senesinde nakış, karnak ve resim; üçüncü senesinde kanaviçe, biçim ve resim; dördüncü senesinde çiçek, biçim ve dikişin çeşitleri, beşinci senesinde dikiş, resim ve biçimin çeşitleri gösterilecekti (Düster I. Tertip Zeyl 4, 1302: 121). 1900 yılında Cağaloğlu Kız Sanayi Mektebi programına halı ve bez dokuma sanatları dahil edilmiştir (Ergin, 1977: 688-689).

1898 yılına ait maarif salnamesinde iptidaiye ve rüştiyeden ibaret yedi yıllık kız sanayi mekteplerinde el hüneri dersleri için haftada on iki saat ayrılmış ve halıcılık dersinin yatılı kız sanayi okullarında iki saat gösterileceği ve bu derslerde kızlara yün ditmek, taramak, bükme ve dokuma usulleri öğretileceği zikredilmektedir (Maarif Nezareti Salnamesi, 1316: 435, 450). 1903 yılı maarif salnamesinde yatılı ve gündüzlü Kız Sanayi Mektebinde halıcılık sanatının Seher Hanım tarafından öğretildiği bilgisi bulunmaktadır (Maarif Nezareti Salnamesi, 1321: 166). 1913 yılında kız sanayi mekteplerinde öğretilen sanatlar arasında resim, biçki-dikiş, tamir ve çamaşır yıkama bulunmaktaydı (Ergin, 1977: 693).

Osmanlı Arşiv vesikaları Kız Sanayi Mektebinde halıcılık sanatının nasıl icra edildiği hakkında malumat vermektedir. 14 Mayıs 1893 tarihli bir belge Leyli ve Nehari Kız Sanayi Mektebinde halıcılık eğitimi verildiğini göstermektedir. Mektep müdüriyetine nezaretten gönderilen yazıda halı dokumak ve imal etmek üzere geçen günlere kaydolun on iki çocuktan kefaletname alınmasına gerek olmadığı belirtilmiştir (BOA. MF. İBT. 134/97).

Mektepte dokunan halıların malzemeleri diğer sanayi kuruluşlarından temin ediliyordu. Kız Sanayi Mektebinde dokunacak halılar için kırk kıyye tiftiğin temizlenip bükülmesi için 19 Temmuz 1897 tarihinde Maarif Nezaretinden Feshane Fabrika-i Hümayunu Müdüriyetine yazı gönderilmiştir (BOA. MF. MKT. 360/42).

Osmanlı Hayır Kurumlarında ve Mekteplerinde Halıcılık Eğitimi

Mektepte halıcılık hususunda hizmeti görülenler değişik madalyalarla ödüllendirilmiştir. 21 Ekim 1899 tarihinde Maarif Nezaretinden Mabeyn-i Hümayun Başkıtabetine gönderilen yazıda Kız Sanayi Mektebi tarafından imal edilen iki halı ile üç seccadenin istenilen nefasette olmadığı belirtilmekte ancak bu sanatta kız öğrencilerin kazandığı dereceyi göstermek için bu dokumaların özel bir memur ile gönderildiği belirtilmektedir. Yazının devamında mektebin gelişmesi yolunda gayretleri görülen halı ustası Hatice ve dikiş ustası Emine Leyla ve Esmâ Hanımlara üçüncü dereceden Şefkat Nişanı ve usta muavineleri Pakize, Fatma ve Hâmide Hanımlara da Sanayi Madalyası ihsan verilmesi halinde şevk ve gayretlerinin bir kat daha artacağı ifade edilmektedir (BOA. Y. EE. 149/53).

Yatılı ve Gündüzlü Kız Sanayi Mektebinde halıcılığı geliştirmek için geri iade edilmek üzere 1903 yılında Darülacezeden beş adet halı temin edilmiş ve bunlara göre halı dokunmaya çalışılmıştır. Bu halıların cinsleri ve boyutları ilgili belgelerde belirtilmiştir. Bu bilgilere göre Darülacezeden Kız Sanayi Mektebine gönderilen halıların nitelikleri şu şekildedir:

Tablo-1 Darülacezeden Kız Sanayi Mektebine Gönderilen Halı ve Seccadelerin Cinsleri ve Boyutları

	Adet	Numara	Tûlû/Uzunluğu		Arzı/Genişliği		Lira-yı Osmani	Kuruş
			m	cm	m	cm		
Kırmızı Zeminli Muharrer Mihraplı Seccade	1	8						
Mavi Zeminli Mihraplı Madalyonlu Seccade	1	12	1	36	1	12	6	
Kırmızı Zeminli Direkli Mihraplı Seccade	1	55	1	50	-	95	3	75
Yeşil Zeminli Madalyonlu Yün Seccade	1	76	1	74	1	8	3	75
Kırmızı Zeminli Direkli Mihraplı Seccade	1	78	1	58	-	98	3	-
Muharrer İpekli Levha	1	79	-	79	-	49	2	-
Mavi Zeminli Kaba Seccade	1	80	2	09	1	18	2	50
Toplam							30	75
Kaynak: BOA. DH. MKT. 667/15								

19 Mart 1903 tarihinde Dâhiliye Nezaretinden Maarif Nezaretine giden yazıda da Darülacezeden istenilen seccadelerin hususi memur ile Maarif Nezaretine gönderildiği belirtilmektedir (BOA. DH. MKT. 667/15). Darülacezeden gönderilen halı ve seccadelerin zamanında geri verilmemesi üzerine Darülaceze Müdüriyeti halıların iadesini veya bedelinin ödenmesini talep etmiştir. 12 Ağustos 1903 tarihinde Dâhiliye Nezaretinden Darülaceze Müdüriyetine gönderilen yazıda Kız Sanayi Mektebinden Maarif Nezaretine gönderilen beş parça seccadenin hususi memur ile Darülaceze'ye teslim edildiği belirtilmiştir (BOA. DH. MKT. 667/15).

7 Mayıs 1903 tarihli bir müzekkerede Yatılı Kız Sanayi Mektebinde halı imali için yaptırılan üç adet tezgâh için 1.356 kuruş 20 para sarf edildiği ve ilgili evrakın muhasebeye verildiği belirtilmiştir (BOA. MF. İBT. 133/109).

1904 tarihinde Kız Sanayi Mektebinde halıcılığı geliştirmek için bazı çalışmalar yapılmıştır. 22 Şubat 1904 tarihli bir belge bu konuda hayli bilgi sunmaktadır. Bu yazıda "Bîkes ve bî-vâye etfâl-i inâsın ta'lîm ve terbiyeleri maksad-ı mukaddesiyle kuşâd buyurulmuş olan Leylî ve Nehârî Kız Sanayi Mektebinde..." öteden beri diğer sanayi ile halıcılığın da öğretildiği, alet ve edevatın noksan olması ve kız öğrencilerin

ekser zamanlarını derslere ayırmaları sebebiyle bu sanat ile pek az meşgul oldukları belirtilmiştir. Yazının devamında nezaretin yeni usul alet ve edevat ile tezgâhlar satın alarak bu sanatı geliştirmek istediği, öğrencilerin öğleye kadar dersleriyle öğleden sonra ise dikiş ve nakış gibi el işleri ile meşgul olduklarından halıcılık sanatının istenilen şekilde gelişmediği, oysa bu sanatın dâhili sanayiın önemli kalemlerinden olduğu ve kız çocuklarının bu sanatla maişetlerini temin edebilecekleri ifade edilerek bu sanatla ilgili olarak şu hususların tasavvur edildiği belirtilmiştir (BOA. MF. İBT. 132/99).

Halıcılık sanayii diğer sanayilerle kıyas edilemeyecek derecede önemlidir. Bu sanata yönlendirilecek çocuklara bu sanatın öğretilmesi mühimdir. Mektebin gündüzlü öğrenci kapasitesi 125 olup yatılı kısmına 37 öğrenci devam ettiğinden gündüzlü kısma 88 öğrenci kaydı mümkündür. Bu düzenleme çerçevesinde sadece halı dokuma ile meşgul olmak üzere fakir çocuklardan on beş çocuğun gündüzlü kısma kaydı ile dokuyacakları halı gelirlerinden her öğrenciye maharetlerine göre 20 paradan 60 paraya kadar yevmiye tahsis edebilmek mümkündür. Yatılı Kız Sanayi Mektebi tabibi Miralay Mehmet Bey Kız Mektebi ile ilgili bir rapor vermiştir. Bu raporda mektep olarak kullanılan binanın yatakhanelerinin gayet dar, duvarlarının basık, alt katlarının rutubetli olduğu, teneffüs edilecek bahçesi bulunmadığı, hususi mesken olarak inşa edilen bir binanın mektep olarak kullanılmaya elverişli olmadığı belirtilmiştir. Bu raporu dikkate alan yetkililer, Darüleytam yapılmak üzere iki üç sene önce Koca Mustafa Paşa civarında geniş bir bostanlı satın alındığını, o zamandan beri hali durduğunu, bu arsa üzerine ihtiyacı karşılayacak bir mektep inşa edilmesi ve gündüzlü öğrencilerin bu binaya taşınması ile bina için ödenen 1000 kuruş kiradan kurtulmanın mümkün olduğunu belirtmişlerdir. Yine At Meydanı civarındaki halı tezgâhında usta olan kişinin bu binada kurulacak halı tezgâhlarında halıcılığı öğretebileceği ve dokunacak halılar için gerekli malzemenin satın alınması için iki bin kuruş verilmesi gerektiği belirtilmiştir (BOA. MF. İBT. 132/99).

Yatılı ve Gündüzlü Kız Sanayi Mektebi halı muallimelerinden Hatice Hanım'ın emekliliğine dair belgeler onun daha önce nerelerde kaç kuruş maaşla ne kadar süre çalıştığı hakkında bilgi vermektedir. Mülkiye Tekaüd Nezareti Muhasebesinden tanzim edilen *hesap cetveline* göre Hatice Hanım 28 sene görev yapmış ve 22 Ocak 1907 senesinde emekli olmak için dilekçe vermiştir. Hatice Hanım 1883-1886 yılları arasında aylık 200 kuruş maaşla Leyli ve Nehari Kız Sanayi Mektebi dördüncü muallimeliği yapmış 1886-1892 yılları arasında ise 300 kuruş maaşla aynı görevini sürdürmüştür. 1892-1896 yılları arasında 400 kuruş aylıkla aynı mektepte halı ustalığı, 1896-1909 yılları arasında 500 kuruş maaşla dival ustalığı yapmıştır. Hatice Hanım daimî memuriyet maaşının üçte biri olan 166 kuruş aylık ile 23 Haziran 1908 tarihinde emekli olmuştur (BOA. ŞD. 1077/10).

Hatice Hanım, 18 Ocak 1906 tarihinde Maarif Nezaretine verdiği bir dilekçede Cağaloğlu'nda bulunan Leyli ve Nehari Sanayi Mektebi halı muallimelerinden olduğunu, Cerrahpaşa'da Elvan Dede Kabristanı sokağında bir numaralı hanede ikamet ettiğini, hanesine ait 1902-1903 senesi için birikmiş vergi borcunun maaşından mahsup edilmesini istemiştir (BOA. MF. MKT. 920/20).

18 Mart 1908 tarihli Leyli Kız Sanayi Mektebi Müdüriyetinden nezarete sunulan takirde mektepte mevcut sanayiın bilumum beyaz işlerden ibaret olduğu ve bunlar arasında nakış, kasnak, halı, kanaviçe, dival ve kopanaki, dantela ve piyano bulunduğu ifade edilmektedir (BOA. MF. İBT. 203/2).

1903 yılı maarif salnamesinde Kız Sanayi Mektebi halı muallimesi olarak gördüğümüz Seher Hanım'ın 22 Haziran 1909 tarihinde Rüştüye İdaresinden Kız Sanayi Mektebi Müdüriyetine gönderilen yazıda devamsızlığı sebebiyle görevinden azledildiği ve zikredilen muallimeliğin lağvedildiği belirtilmektedir (BOA. MF. İBT. 233/83). 31 Ağustos 1909 tarihli bir belgede ise göreve iade edilmek için dilekçe veren Seher Hanım'ın devamsızlığına binaen Leyli Kız Sanayi Mektebi halı muallimeliğinden azledildiği, memuriyete iadesinin mümkün olmadığı kendisine mazuliyet maaşı tahsis kılınacağı belirtilmektedir (BOA. MF. İBT. 241/62).

4.2. Kastamonu Sanayi Mektebinde Halıcılık

Halıcılık sanatının öğretildiği sanayi mekteplerinden biri de Kastamonu'da idi. Mehmet Galip ismindeki bir ustanın bu mektepte halıcılık sanatı öğretmeye talip olduğu konuya dair belgelerden anlaşılmaktadır. 17 Ocak 1900 tarihinde Dâhiliye Nezaretinden Kastamonu vilayetine ve Kayseri mutasarrıflığına gönderilen yazıdan anlaşıldığına göre has boya ile ip ve ipek boyaması usulünü Hereke Fabrikasında öğrenerek şahadetname aldığından ve Kayseri Halı Komisyonu tarafından takdirle karşılandığından bahseden Mehmet Galip Usta Kastamonu Sanayi Mektebinde halı dokumayı ve boya karışım usulünü öğretmek üzere muallim olarak tayinini istemektedir. Mehmet Galip'in talebi doğrultusunda ustalıkta istihdamı ve mahalli sanatkârlara boya karışım usulünü öğretmek için her iki mutasarrıflıkla muhabere edilmesi konusu Kastamonu vilayetine tebliğ edilmiştir. Halıcılık sanatı dâhili sanayi en mühimlerinden olması dolayısı ile Kayseri'den hususi ustalar getirilerek Hereke Fabrika-i Hümayunu'nda renklerin karışım usulü mükemmel şekilde öğretilmiştir. Halıcılık sanatına her yerde revaç kazandırmak önemli bir husustur. Bu ise boya karışımını iyi bilen ustalar yetiştirmekle mümkündür. Göreve talip olan Mehmet Galip Usta, Hereke Fabrika-i Hümayununda sanat tahsil edenlerden olduğundan orada istihdam edilmesi ile mahalli sanatkârların boya usulüne rağbetinin artacağı ve bu şekilde halıcılık sanatının Kastamonu'da revacının temin edileceği, bunun için de Kayseri Mutasarrıflığı ile muhabere yapılması gerektiği belirtilmektedir (BOA. DH. MKT. 2297/85).

Kastamonu Sanayi Mektebinde halıcılık sanatının öğretilmeye başlanması için gerekli olan para piyango tertibi ile temin edilmeye çalışılmıştır. 24 Haziran 1900 tarihinde Dâhiliye Nezaretinden sadarete gönderilen yazıda Kastamonu Sanayi Mektebinde halıcılık sanatını öğretmek gerekli olan paranın sağlanması için tertip edilecek piyango dördüncü defa olması ve elli bin kuruşu geçmemesi istenmiştir (BOA. DH. MKT. 2364/100).

4.3. Trabzon Sanayi Mektebinde Halıcılık

Trabzon Sanayi Mektebinde de halı ve kumaş dokunmak için faaliyette bulunduğu 1908 tarihli bir belgeden anlaşılmaktadır. Konu ile ilgili olarak Trabzon Hamidiye Sanayi Mektebi için hediye edilen halı ve kumaş dokuma makinesinin gümrüksüz geçmesi için 6 Eylül 1908 tarihinde Sadaret Mektubi Kaleminden Rüşumat Emanetine yazı gönderilmiştir (BOA. BEO. 3393/254441).

4.4. Kosova Sanayi Mektebinde Halıcılık

17 Haziran 1907 tarihli bir yazı Kosova Vilayeti Sanayi Mektebinde de halıcılık sanatının öğretildiğini göstermektedir. İlgili yazıda Kosova Vilayeti Sanayi Mektebinde halıcılık ve marangozluk sanatlarının terakkisi için 600 lira civarında gelire ihtiyaç bulunduğu ifade edilerek Kalkandelen kazasının Rokoçova köylerindeki krom madeni imtiyazının ve vilayette kullanılan matbu evrakların basım işinin mektebe verilmesi istenmektedir. Bu taleple ilgili olarak 23 Haziran 1907 tarihinde sadarettten Dâhiliye Nezaretine gönderilen yazıda, Kosova Sanayi Mektebi için maden imtiyazı verilmesinin mümkün olmadığı çünkü maden çıkarmanın sermaye ve bilgi gerektirdiği, kıymetli evrakların mektep matbaasında basılmasının da uygun olmadığı belirtilmiştir (BOA. BEO 3084/231226).

4.5. Mamüratülaziz Sanayi Mektebinde Halıcılık

Sanayi mekteplerinde talepler doğrultusunda üzerinde resim bulunan halılar dokunuyordu. Bu bağlamda Elâziğ Sanayi Mektebinde üzerinde Çanakkale haritası bulunan halılar dokunmuştur. 17 Şubat 1918 tarihinde Mamüratülaziz valisi tarafından Dâhiliye Nezaretine gönderilen yazıdan anlaşıldığına göre eski Vali Sabit Efendi mülga Mamüratülaziz Sanayi Mektebinde üzerinde Çanakkale haritası bulunan üç adet halı imal ettirmiş ancak bedelini ödememiştir (BOA. DH. UMVM 78/29). 17 Kasım 1918 tarihinde Bitlis valisinin Dâhiliye Nezaretine gönderdiği yazıda ifade edildiği üzere eski Vali Sabit Efendi dokuttuğu üç adet halıdan birini vilayet namına Harbiye Nazırı Enver Paşa'ya, diğerini ordu komutanlarından Mustafa

Kemal Paşa'ya, vilayet namına takdim etmiştir. Dokunan halıların her birinin bedeli iki bin kuruştur. Halıların toplam bedeli olan altı bin kuruş Sabit Efendi'den tahsil edilmemiştir. İlgili yazıda belirtilen miktar halı bedelinin adı geçen validen tahsil edilip gönderilmesi istenmektedir (BOA. DH. UMVM 78/6).

4.5. Sivas Sanayi Mektebinde Halıcılık

1903 yılında Sivas'ta bir sanayi mektebi kurulmaya ve burada halıcılık ve marangozluk sanatı öğretilmeye çalışılmıştır. 14 Nisan 1903 tarihinde Dâhiliye Nezaretinden sadarete gönderilen yazıda bu hususta bilgiler bulunmaktadır. İlgili yazıda Sivas'ta inşa edilmekte olan hastanenin yirmi beş yataklık kısmının ihtiyacı karşılayacağı düşünüldüğünden hastanenin bir kısmında sanayi mektebi açılması planlanmaktadır. İnşa edilecek bu sanayi mektebinde yatılı ve gündüzlü seksen öğrencinin öğrenim görmesi ve burada okuyacak öğrencilere halıcılık ve marangozluk sanatları öğretilmesi planlanmaktadır. İnşa edilecek mektebin masrafları ise halkın ianelerinden ve vilayet dışını da kapsayacak şekilde düzenlenecek piyango tertibinden karşılanması planlanmaktadır (BOA. DH. MKT. 686/45).

4.6. Zor Sancağı Sanayi Mektebinde Halıcılık

Zor Sancağı Sanayi Mektebinde Müslüman olmuş Ermeniler için bir halıcılık sınıfının açılması istenmiştir. Halıcılık sınıfının açılmasına dair Zor sancağı mutasarrıfı tarafından 14 Ağustos 1916 tarihinde Dâhiliye Nezaretine bir telgraf çekilmiştir. Bu telgrafta kadın ve çocuk altı kimsesiz Ermeninin ihtida için bir şahsın evine sığındığı, bu kişilerin uzun süre bu kişinin evinde kalamayacağı, resmi işlemlerin yapılmasından sonra ihtida edenlerin Ermeniler içerisine terk edilmelerinin uygun olmayacağı, bunlara sığınacakları bir yer ile ihtiyaç duydukları eşyalar ve yiyecekler için belli bir miktar paranın tahsis edilmesi gerektiği ve bazılarının ise çalışmalarını sağlamak için sanayi mektebinde halıcılık sınıfının oluşturulmasının zaruri olduğu ifade edilmektedir (BOA. DH. ŞFR. 513/95).

4.7. Konya Sanayi Mektebinde Halıcılık

1901 yılında tamamlanan Konya Sanayi Mektebinde halı ve kilim sergisi düzenlenmiş ve bu sergiden elde edilen gelirlerle ve halktan toplanan yardımlarla okulun masrafları karşılanmaya çalışılmıştır 1901 yılında Konya Sanayi Mektebinde demirhanenin bulunduğu yere halı bölümü açılmış, açılan bu bölüm ile bölge ekonomisine katkı sağlanmaya çalışılmıştır (Karataşer, 2017: 132, 130, 137).

5. Farklı Vilayet Ve Sancaklarda Mektep Harici Halıcılık Eğitimi

Osmanlı Arşivinde yer alan belgeler halı nesci öğretiminin yukarıda belirtilen sanayi mektepleri ve hayır kurumları ile sınırlı olmadığını göstermektedir. Farklı vilayet ve sancakların ahalipleri bu sanatın kendilerine öğretilmesi için yerel idareciler nezdinde girişimde bulunmuş ve halı ustaları gönderilmesini istemişlerdir. Aşağıdaki başlıklarda bu girişimler ve taleplerle ilgili bilgilere yer verilmiştir.

5.1. Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayetinde Halıcılık

7 Şubat 1910 tarihli Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti Meclis-i Umumisine ait mazbataya göre vilayete bağlı kazalar için halı ustası talep edilmiştir. İlgili mazbatada masrafları kendilerine ait olmak üzere halı dokumak ve imal etmek için sadece muallime maaşının hükümetçe verilmesi şartıyla Midilli adasının Molova kazasıyla Sıgır nahiyesi ve Limni adası mülhakatından İmroz kazası İslam ve Hristiyan ahalişi için Rumcaya vakıf Gördes ve Uşak taraflarından halı muallimesi gönderilmesi istenmektedir (BOA. MF. İBT. 264/61). Bu talebe dair Meclis-i Kebir-i Maarifin 1 Mart 1910 tarihli yazısı bulunmaktadır. Bu yazıda halı dokunan ve imal edilen yerlerde bizzat bulunmadıkça halı sanatını tahsil etmenin mümkün olmadığını şimdiye kadar yaşanan tecrübelerden anlaşıldığı, bu sanatı öğrenmek arzusunda bulunanların halı dokunan Uşak ve Gördes gibi yerlere gönderilmesi gerektiği belirtilmiş ve 5 Mart 1910 tarihinde vilayete Meclis-i Kebir-i Maarifin düşüncesi doğrultusunda yazı göndermiştir (BOA. MF. İBT. 264/61).

5.2. Menteşe Sancağında Halıcılık

1917 tarihli bir belge Menteşe sancağında halıcılık ve dokumacılık sanatına yer verildiğini göstermektedir. Bu belgede bu sanatların hangi mektep programına dahil edildiği ilgili yazıdan anlaşılamamaktadır. 23 Ekim 1917 tarihinde Maarif Nezaretinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen bu yazıda Menteşe Sancağına ait 1916-1920 senelerinde uygulanacak beş senelik programda 1917 senesi programına dâhil edilmiş olan halıcılık ve dokumacılık şubelerinin Darülmuallimata ilhakının caiz olmayacağı belirtilmiştir (BOA. DH. UMVM. 82/50).

5.3. Kırşehir’de Halıcılık

Dokunan halıların revaç bulması, malzemelerinin kaliteli ve boya karışımlarının tekniğine uygun olmasına bağlı idi. Halıcılık sanatında ilerleme sağlamak isteyen yerler bu sanatta ilerlemiş, bu konuda bilgili ve mahir olan yerlerin ustalarından dokuma ve boyama usulünü öğrenmeye çalışmışlardır. 11 Eylül 1898 tarihinde Kırşehir mutasarrıflığına gönderilen tahriratta, Kırşehir kasabasının halı ve seccade dokumada ve üretiminde pek ziyade şöhretli olduğu ancak birkaç seneden beri sahte ve adi boya kullanılması ve Avrupa çiçeklerinin taklit edilmesi sonucu revaç bulmamaya başladığı belirtilmektedir. Bu revacı sağlamak için Hereke Fabrikasından numune halı ve seccade resimleri ile halis boya çeşitleri ve boyaların imal şeklini bilen bir ustanın geçici olarak gönderilmesi istenmiştir. Eski şark dokuma örneklerini içeren bir albümün ancak üç dört bin kuruşa satın alınabileceği, bu iş için bu kadar akçe verilemeyeceği belirtilerek Kayseri’de imal olunan halı ve seccade numunelerinin istenmesinin daha uygun olduğu belirtilmiştir. Halı ve seccadelerde iyileştirme yapılması hususunda Hazine-i Hassa ile görüşülmüş ise de Hereke Fabrika-i Hümayunundan usta gönderilmesinin mümkün olmadığı cevabı verilmiştir. Bu durum karşısında önce Kayseri’den boyama ve dokuma usullerini Fabrika-i Hümayunda öğrenmesi için bir usta gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Boya tekniğini öğrenip Kayseri’ye dönen ustanın Kırşehir’den gönderilecek ustayı eğitmesinin daha uygun olduğu ifade edilerek buna göre işlem yapılması istenmiştir (BOA. MF. MKT. 2104/118). Kayserili ustalardan bazıları Kırşehir’e giderek burada halıcılığın gelişmesine katkıda bulunmuşlardır. Bu anlamda, katkılarından dolayı Kayserili Kazazyan Karabet’e madalya verilmiştir (BOA. MF. MKT. 2164/19).

Kayseri tüccarlarından Kuyumcuyan Karabet Avrupa’dan getireceği Nitrit Dosor isimli eczanın gümrüklerden geçişi için izin istemiştir. Getirtilmek istenen bu ecza çivit gövez ve mor renkte ipliklerin boyanmasında kullanılacaktır (BOA. MF. MKT. 2309/70).

5.4. Isparta’da Halıcılık

Isparta sancağında halıcılık sanatını gayrimüslimlerin kurdukları tezgâhlarda öğrenmeye çalışan kızlar vardı. 3 Şubat 1908 tarihinde Adliye Nezaretinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen yazıda bunun nasıl gerçekleştiğine dair bilgiler bulunmaktadır. Bu yazıda, yapılan adli teftişlere göre Isparta gayrimüslim ahalisi tarafından açılmış olan halı tezgâhlarında buluğa ermiş Müslüman kızların çalıştırılması sebebiyle tecavüzler meydana geldiği, bunun önlenmesi için mahalli Ziraat Bankasından yeterli miktar borç alınarak Müslüman kızların çalışabileceği halı fabrikalarının kurulması gerektiği belirtilmiştir. Dâhiliye Nezaretinden Konya vilayetine gönderilen 2 Mart 1908 tarihli yazıda ise bahsedilen tecavüzlerin önlenmesi için öyle fabrikalar kurulmasına gerek olmadığı, tezgâh denilen şeylerin evlerde de kurulabildiği, bunun Sivas ve Ankara vilayetlerinde örneklerinin bulunduğu, hali müsait olanların halı tezgâhları kurması için teşvik edilmesi gerektiği belirtilmiştir (BOA. DH. MKT. 1238/18).

5.5. Manastır Vilayetinde Halıcılık

Masrafları kendilerine ait olmak üzere halıcılık sanatını ahalisine öğretmek isteyen yerlerden biri de İlbasan kazasıdır. Konu ile ilgili olarak Manastır vilayetinden Dâhiliye Nezaretine 25 Mart 1911 tarihinde

gönderilen yazıda İlbasan kazasında masrafları belediye tarafından karşılanmak üzere pek çok yerde halıcılık mektebinin açılacağı dolayısıyla halı muallimesine ihtiyaç duyulduğu bu ihtiyacın temini için Aydın vilayeti ile Manisa mutasarrıflığı ile irtibata geçildiği belirtilmiştir (BOA. DH. MUİ. 143/4).

5.6. Bulgaristan Komiserliğinde Halıcılık

Bulgaristan komiserliği de dokumacılık sanatını geliştirmek isteyen yerlerdendi. 1 Ağustos 1907 tarihli bir belgede bu hususta bilgiler bulunmaktadır. Bu belgeye göre Köstendil İdare Meclisi ve Belediyesi geçen sene masrafları kendilerine ait olmak üzere kilimcilik dersleri açmışlar ve bu derslere devam edenler memnuniyet verici kilimler dokumuşlardır. Zikredilen meclis ve belediye bu defa da halıcılık kursu açmayı düşünmekte ve bu hususta Ticaret Nezaretinden yardım talep etmektedir (BOA. A. MTZ. (04) 159/63).

24 Ağustos 1907 tarihinde sadarete gönderilen bir yazıdan anlaşıldığına göre Bulgaristan Halı Tüccarları Sendikası Bulgaristan'ın toplam halı ihracatını artırmak için Prens Ferdinand'ın vefatının sene-i devriyesine tesadüf eden tarihte Filibe'ye yirmi beş km mesafede bulunan Panakürişte kasabası Kız İdadi Mektebinde bir halı sergisi açmıştır. Yazının devamında Panakürişte halı mektebi ve tezgâhi muallim ve müdürü olan Bogosyan isimli ustanın Bulgaristan halı mamulatının mükemmel bir koleksiyonunu hamil olarak yabancı halı tüccarı ile daha sıkı ticari münasebet temin etmek için Paris, Londra New York şehirlerine gönderileceği belirtilmekte ve bu hususun bilgi amaçlı sadarete bildirildiği ifade edilmektedir (BOA. SFR. 04. 817/105).

Sonuç

19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı'nın Avrupa ile olan ticaretinde artış yaşanmıştır. Artan bu ticaret içerisinde Anadolu'da dokunan halıların önemli bir yeri vardı. Avrupa'da Türk halılarına olan ilginin artması bu sanatın eski halıcılık merkezleri dışında da yaygınlaşmasını sağlamıştır. 19. Yüzyıl sonlarına doğru özellikle bazı vilayetlerdeki kız rüştiyelerinde halıcılık kursları açılmaya başlanmıştır. Bu kurslarda karşılaşılan en büyük sorun halı ustası eksikliği ve ustaya ödenecek paranın teminiydi. Bazı vilayetlerde ahali kurs binalarını, tezgâhları ve malzemeyi temin ettiklerini belirterek Maarif Nezaretinden halı muallimesi talep etmişlerdir. Bakanlık bunların büyük kısmına olumlu cevap vermiş ise de bazılarının bütçe imkânları sebebiyle müspet cevap verememiştir. Nezaret kız rüştiyelerinde bu kursların mektep programlarına zarar vermeden uygulanmasını istemiştir. Birbirini taklit eden pek çok vilayet yöneticisi kız rüştiyelerinde halıcılık kursu açmak için çaba göstermiştir. Bu taleplerin artmasında gayrimüslim mekteplerinde bu kursların açılması ve Müslüman kızların bu mekteplere gitmesi de etkili olmuştur. Yetkililer 19. Yüzyıl sonlarında başlayan ve II. Meşrutiyet dönemine kadar devam eden kız rüştiyelerindeki halıcılık kurslarından istenilen neticenin alınmadığını bu sanatın en güzel, uygulamalı olarak halıcılıkla şöhrat bulan yerlerde öğrenilebileceğini belirtmişlerdir.

Anadolu'da Bitlis, Adana, Kırşehir, Konya, Elâzığ, Diyarbakır, Denizli, Van, Erzurum, Balkanlar'da Kosova ve Selanik vilayetlerinin bazı kazalarındaki kız rüştiyelerde halıcılık eğitimi verilmeye çalışılmıştır. Bu vilayetlerde bir hevesle başlanan halıcılığın muallim tayini suretiyle öğretilmediği, nezaretin ustalara para tahsis etmemesi gibi nedenlerle başarılı olmadığı görülmüştür. Van ve Diyarbakır gibi yerlerin yöneticileri dokumada kullanılan yünün belirtilen yerlerde bolca bulunduğunu nezaretin ustalara maaş tahsis etmemesi, muallim bulunamaması gibi sebeplerle buralarda dokumacılık başarılı şekilde sürdürülemediği. Bunlar yanında bakanlık mekteplerde sürdürülen halıcılık kurslarının eğitim programlarının aksatmasından da endişe duymuştur. 1914 sonrasında halıcılığa dair fazla belge ve bilgi bulunmaması bu mekteplerde yürütülen halıcılık kurslarının sonlandırıldığını göstermektedir.

Kız rüştiyeleri dışında hayrî kurumlardan Darülacezede ve Darülhayr-ı Âlide halıcılık sanatı öğretilmeye çalışılmıştır. Bu kurumlarda halıcılık sanatını icra etmek için usta bulmak, malzeme temin etmek için

Osmanlı Hayır Kurumlarında ve Mekteplerinde Halıcılık Eğitimi

hayli çaba sarf edilmiştir. Darülacezede dokunan halılara rağbeti artırmak için İngiltere'den makine ve dokuma malzemeleri temin edilmeye çalışılmıştır. Tüm bu çabalara rağmen Darülacezede öğretilen pek çok sanatın 1910 yılında kaldırılmasına karar verilmiştir. Kaldırılan sanatlar içerisinde halıcılık da bulunmaktadır. Bu kurumlarda öğretilecek sanatlar ile şahıslara hayatlarını devam ettirmeye yarayacak bir meslek kazandırılmak amaçlanmıştır. Ancak buralarda barınanların aciz, sakat ve bakıma muhtaç olmaları ve bunun hayat boyu sürececek bir durum olması sebebiyle bu sanatlarla hayatlarını sürdürmelerinin mümkün olmadığı düşünülmüştür. Darülhayr-ı Âlide ise kurulduğu yıldan itibaren halıcılık sanatı öğretilmeye başlanmış ise de 1904 yılından itibaren bu faaliyet yavaşlamıştır.

Islahhanelerin devamı olan sanayi mekteplerinde de halıcılık sanatı öğretilmeye çalışılmıştır. Kız Sanayi Mektebi bu sanatın öğretilmeye çalışıldığı önemli mekteplerdendi. Bünyelerinde sanayi mektebi bulunan vilayet yöneticileri ve maarif müdürleri halıcılık kurslarının açılması için yoğun çaba göstermişlerdir. Yöneticiler halıcılığın dâhili sanayiin önemli kollarından olduğunu düşünerek ve bu sanatla pek çok kişinin geçimini sağlayacağı düşüncesi ile sanayi mekteplerinde bu sanatın öğretilmesini istemişlerdir. Sadece Anadolu şehirlerinde değil bazı Balkan şehirlerinde ve Akdeniz adalarında halıcılık sanatı geliştirilmeye çalışılmış ve hükümetten halı ustası talep edilmiştir. Sonuç olarak, Anadolu halılarının Avrupa'ya olan ihracı ahalinin bu sanata olan ilgisini artırmış, bu ilginin sonucu olarak gerek kız rüştiyelerinde ve gerekse sanayi mekteplerinde halıcılık eğitimi formel olarak verilmeye çalışılmış ancak bunda çok da başarılı olunamamıştır.

KAYNAKLAR

1. Arşiv Kaynakları

1.1. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Dâhiliye Umur-ı Mahalliyye ve Vilayat Müdürlüğü BOA. DH. UMVM 118/36; 75/27; 78/14.

Dâhiliye Mektubi Kalemi, BOA. DH. MKT. 1270/59; UMVM 78/29; 78/6; 82/50.

İrade Dâhiliye, BOA. İ.DH. 1360/40.

Dâhiliye Mektubi Kalemi, BOA. DH. MKT. 2327/87; 2519/75; 2550/76; 1042/18; 1099/26; 1185/45; 2214/28; 2349/75; 2350/120; 890/3; 2382/40; 561/16; 955/37; 840/36; 840/36; 1068/3; 1099/27; 1217/51; 2626/62; 2699/24; 1250/73; 1262/69; 1324/69; 2659/20; 2659/20; 1263/78; 668/60; 887/5; 621/26; 2225/21; 2780/58; 667/15; 667/15; 2297/85; 2364/100; 686/45; 1238/18; 1238/18.

Maarif Nezareti Mektubi Kalemi, BOA. MF. MKT. 761/63; 781/70; 838/40; 878/47; 882/28; 539/52; 705/44; 381/55; 381/55; 952/66; 399/40; 1135/9; 1135/9; 885/29; 1116/19; 1116/19; 381/55; 770/2; 600/33; 6639/16; 1033/2; 118/25; 360/42; 920/20; 2104/118; 2164/19; 2309/70.

Dâhiliye Kalem-i Mahsus, BOA. DH. KMS. 41/37.

Dâhiliye Muamelat, BOA. DH. TMIK.M. 103/32.

Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiye Kalemi, BOA. MF. İBT. 234/66; 400/48; 351/71; 356/75; 134/90; 132/99; 133/109; 203/2; 233/83; 241/62; 264/61;

İrade Taltifat, BOA. İ. TAL. 175/43.

Yıldız Esas Evrakı, BOA. Y. EE. 149/53.

Şurayı Devlet; BOA. ŞD. 1077/10.

Bab-ı Ali Evrak Odası, BOA. BEO. 3393/254441; 3084/231226;

Muhaberat-ı Umumiye İdaresi; BOA. DH. MUİ. 143/4.

Sadaret, Bulgaristan, BOA. A. MTZ. (04) 159/63.

Hariciye Nezareti Londra Sefareti, BOA. SFR. 04. 817/105.

1. 2. Düstur Tertipleri

“Kız Sanayi Mektebinin Teşkiline Dair Nizamname” Düstur, 1. Tertip, Zeyl 4, Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet, 1302.

“Mekteb-i Sanayi Nizamnamesi” Düstur, I. Tertip, C. 2, Matbaa-i Amire, 1289, 257-276.

“İslahanelere Dair Nizamname” Düstur, I. Tertip, C. 2, Matbaa-i Amire, 1289.

“Darülaceze Nizamnamesi” Düstur II. Tertip, C. 8, İstanbul Evkaf Matbaası, 1928, 901-906.

1. 3. Salnameler

1318 Sene-i Hicriyesine ait Salname-i Vilayet-i Bitlis, Üçüncü Defa, Vilayet Matbaası, 1318.

Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, 1316, Matbaa-i Amire, Darülhilafe, 1316.

Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, 1321, Asır Matbaası, 1321.

2. Araştırma ve İnceleme Eserler

Akalın, Şükrü Halûk (2011). *Türkçe Sözlük*. Türk Dil Kurumu. Ankara.

Akyüz, Yahya (2008). *Türk Eğitim Tarihi M.Ö 1000-M.S. 2008*. Ankara: Pegem Yayınları.

Arseven, C. Esat (1984). *Türk Sanatı*. Yersiz: Cem Yayınevi.

Çeber, Kübra (2017). Osmanlı Modernleşme Sürecinde Sanayi Mektepleri Bağlamında Ankara Sanayi Mektebi. Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı. Ankara.

Osmanlı Hayır Kurumlarında ve Mekteplerinde Halıcılık Eğitimi

- Düzgün, İ. Cahit (2018). Osmanlı Modernleşme Sürecinde Selanik Sanayi Mektebi. Yüksek Lisans Tezi, Artvin: Artvin Çoruh Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı. Artvin.
- Ergin, Osman (1977). *Türk Maarif Tarihi*. C. 1-2. İstanbul: Eser Matbaası.
- Ergin, Osman (1977). *Türk Maarif Tarihi*. C. 3-4. İstanbul: Eser Matbaası.
- İnalçık, Halil (2001). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600)*. Çev. Halil Berk-tay, İstanbul: Eren Yayınları.
- İnalçık, Halil (2021). *Türkiye Tekstil Tarihi Üzerine Araştırmalar*. Üçüncü Basım, İstanbul: Türkiye İş Ban-kası Kültür Yayınları.
- Kapıcı, H. Zeki (2013). "Osmanlı Eğitim Sisteminde Disiplin: Darülhayr-ı Âli Örneği". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (C. 6, S. 28), 166-180.
- Kapıcı H. Zeki (2012). Yetimlere Yönelik Bir Eğitim Kurumu olarak Darülhayr-ı Âli. Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Bilim Dalı. Kayseri.
- Karataşer, Büşra (2017). "Konya Hamidiye Sanayi Mektebi (1901-1906)". *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (C. 6, S. 1), 121-138.
- Korkmaz, Şerif (2018). "Üsküp Sanayi Mektebi (1897-1912)". *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, (Yıl 16, S. 25), 249-283.
- Mahmud Cevad İbnü's-Şeyh Nâfi (2001). *Maârif-i Umumiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcrââtı -XIX. Asır Osmanlı Maârif Tarihi-*. Haz. Taceddin Kayaoğlu, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Nuhoğlu, H. Yavuz (1993). "Darülaceze". *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (C. 8), İstanbul, 512-514.
- Muşmal, Hüseyin (2007). "1901 Yılında Konya'da Açılan Halı-Kilim Sergisi ve 1899 Tarihli Sergi Talimat-namesi". *I. Uluslararası Türk El Dokumaları Kongresi Bildirileri*. Ed. A. Aytaç. Konya: Konya Selçuklu Araştırmaları Merkezi Yayınları. 241-249.
- Ölçer, Nazan (2002). "Osmanlı Dönemi Halı Sanatı". *Osmanlı Uygarlığı 2*. Yay. Haz. Halil İnalçık, Günsel Renda. Ankara: Kültür Bakanlığı. 789-823.
- Önder, Mehmet. (1963). "Anadolu'da Açılan İlk Halı-Kilim Sergisi ve Mareşal Hindenburg'a Hediye Edilen Bir Konya Halısı". *Türk Etnoğrafya Dergisi*, (6), 98-101.
- Özdemir, Savaş (2015). *II. Abdülhamid Devri Vilayet Sanayi Mektepleri*. Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi. Kilis.
- Yıldırım, Nurhan (2014). "Sultan II. Abdülhamid'in İnsanlığa Açtığı Şefkat Kapısı: Darülaceze". *Vefatının 95. Yılında Sultan Abdülhamid Han Sempozyumu 2013*. ed. Nevzat Özkaya. İstanbul: Darülaceze Yayın-ları. 46-53
- Yıldırım, M. Ali (2013). "Osmanlı Vilayetlerinde Mesleki Teknik Eğitimin Gelişimine Bakışlar: Bursa Sanayi Mektebi". *Karadeniz Araştırmaları*, (37), 71-90.
- Yıldız, Hatip (2009). "Bir Okul Stratejik Plan Örneği Olarak Diyarbakır Hamidiye Sanayi Mektebi Nizamna-mesi". *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergi*, (Yıl 1, S. 1), 84-87.
- Yılmaz, Emrah (2020). "Bir Zamanlar Anadolu'da Halı Dokumak: The Oriental Carpet Manufactures Limi-ted (Şark Halı Kumpanyası) ve Osmanlı Halıcılığındaki Önemi (1907-1914)". *Eskişehir Osman Gazi Üni-versitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 291-333.
- Yılmaz, Emrah (2021). "Osmanlı'nın Son Döneminde Konya'da Halıcılık ve Konya Halı Kilim Sergisi". *Av-rasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, (Haziran C. 9 / S. 27), 360-388.

Eski Van Şehri Kaya Çelebi Camii Onarımı Hakkında Bir Araştırma*

Şahabettin Öztürk**

Öz

Kaya Çelebi Camii, Van Kalesi'nin güneyindeki Eski Van Şehri'nin güney surlarına yakın bir alanda yer almaktadır. 1660 yılında Kaya Çelebizade Koçi Bey tarafından cami inşaatına başlanmış, daha sonra Cem Dedeoğlu Mehmet Bey tarafından tamamlanmıştır. Cami kapısının kemer alınlığında yer alan kitabenin 1915-18 Rus-Ermeni işgali sırasında söküldüğü rivayet edilir. XVII. yüzyıl Osmanlı dönem mimarisi ile inşa edilen yapı, merkezi tek kubbeli, son cemaat bölümü üzeri beş benzer kubbeyle örtülüdür. Yapının kuzeybatı köşesindeki kare kaide üzeri silindirik gövdeli tek şerefeli minare yer almaktadır. İnşa edildiği dönemden 1915 yılına kadar kesintisiz olarak kullanılan cami, 1990 yılına kadar tahrip edildiği için kapalı kalmıştır. Yapının beden duvarları, son cemaat bölümü, minare, mahfil bölümü ve iç mekânda doğanın olumsuz etkisi ve defincilerin tahribatı ile ciddi statik sorunlar oluşturmuştur. İlk olarak 1971 yılında başlatılan esaslı onarım çalışmaları günümüze kadar dört farklı tarihlerde Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yapılmıştır. Yapı, 2011 yılında Van'da oluşan iki büyük depremde ağır hasarlı olarak etkilenmiştir. Yapılan onarımda caminin kubbe, beden duvarlarının bir bölümü, son cemaat bölümü ve minaresi yeniden yapılmıştır. Kaya Çelebi Camii son onarım çalışmalarından sonra 2012-15 yılları arasında Bitlis Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından tamamlanarak 2016 yılında ibadete açılmıştır. Kaya Çelebi Camii, iç ve dış mimari öğelerinden mihrap, giriş kapısı, minare ve pencerelerde bitkisel ve geometrik süslemeler kullanılmıştır. Cami beden duvarları, yağma dolgu yapım tekniği ile dıştan yonu taş örgüsü, içten kaba yonu üzeri Horasan harç sıvalı dolgu tekniği kullanılarak inşa edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eski Van Şehri, Kaya Çelebi Camii, Kubbe, Van Depremi, Onarım.

A Survey on Renovation of Kaya Çelebi Mosque, Old City of Van

Abstract

The Kaya Çelebi Mosque is situated south of the Old City of Van, close to the southern walls of Van Castle. The mosque's construction had been started by Kaya Çelebizade Koçi Bey in the year 1660 and then completed by Cem Dedeoğlu Mehmet Bey. It is narrated that during the 1915–18 battle with Russians and Armenians, the epitaph atop the mosque's gate was destroyed. The Ottoman-era structure, which was constructed in the XVIIth century, includes a square-pedestal minaret adjacent to the northwest wall, a central dome, and five other domes covering the narthex. The minaret that is adjacent to the building in the northwest corner is cylindrical form and has a single balcony. The structure was continuously used from the date of construction until 1915; however, due to severe damage, it was not used again until 1990. Due to the detrimental effects of nature and the destruction of treasure hunters, there have been significant static issues with the walls, narthex, minaret, meeting place, and interior space. The Directorate General of Foundations began the necessary renovations in 1971, and they continue to this day throughout four separate time periods. Two significant earthquakes that occurred in Van in 2011 seriously destroyed the structure. During the necessary renovations, the dome, several walls, the narthex, and the minaret were all rebuilt. The Bitlis Regional Directory of Foundations completed the most recent renovations to the Kaya Çelebi Mosque between the years 2012 and 2015, and the service was introduced in 2016. The altar, entrance gate, minaret, and windows of the Kaya Çelebi Mosque are among the inner and outside architectural components that use floral and geometrical patterns. The mosque's walls are built by masonry infilling construction technique. For walls, pitch-faced stone network is used outside and Kho-rasan mortar plastered-repoint technique over pitch-faced stone is used inside of the construction.

Key words: Old City of Van, Kaya Çelebi Mosque, Dome, Van Earthquake, Renovation

* DOI: 10.16971/vakiflar.1215978

Makalenin Geliş Tarihi / Received Date: Aralık 2022 / December 2022

Makalenin Kabul Tarihi / Accepted Date: Haziran 2023 / June 2023

** Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi Mimarlık Bölümü Restorasyon ABD Başkanlığı Tuşba/VAN 65080, e-mail: sahozturk13@gmail.com; https://orcid.org/ORCID:

1. GİRİŞ

Van Kalesi'nin güneyindeki Eski Van Şehri, 365.000 m²'lik düz bir alan üzerine kurulmuştur. Şehir, M.Ö. 600'lu yıllarda Urartulardan günümüze kadar farklı uygarlıklar tarafından kullanılmıştır. Her uygarlık dini, sivil ve askeri yapılar inşa etmiştir. İnşa edilen bu yapılar uygarlıkların mimari, sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasal güçlerinin bir kanıtıdır. Şehrin doğu, güney ve batısı çift sıra taştan kalın surlarla kuzeyi ise Van Kalesi doğal yapılı kayalıkları ile korunmuştur. Eski şehre doğu ve batı yönlerden birer, güneyde ise ikişer olmak üzere surlarda yer alan dört ana kapı ile girilir (Öztürk-Mızrak, 2001: 32-34), (Çizim 1).

Çizim 1: Eski Van Şehir ve Kalesi Vaziyet Planı (Kaynak: Ş. Öztürk, 2007)

Eski fotoğraf ve gravürlerde Van Kalesi ve Eski Van Şehri'nde dini, sivil ve askeri yapılarının iç içe olduğu görülmektedir. XVII. yüzyılda kenti gezen Evliya Çelebi (1993: 354, 355), şehrin 10 mahalleden oluştuğunu, nüfusun büyük bölümünde Müslümanların sadece üç mahallede Ermenilerin oturduğunu ifade etmiştir.

XIX. yüzyılın son çeyreğinde araştırmacı Lynch tarafından hazırlanan kent haritasında şehrin 12 mahalleden oluştuğu dokuzunun Müslüman, üçünün ise gayrimüslimlerden meydana geldiği belirtilmiştir (Günel, 1993: 41-48). 1877-78 Osmanlı-Rus savaşından (93 Harbi) sonra Ermeni çetelerin örgütlendiği başlıca kentlerden biri Van'dır. 17 Mart 1915'de sayıları 4.000 olan Ermeni Taşnak çeteleri Van Şehri'ni Rus birliklerle işgal eder (Öztürk, 2021: 703-741).

Fotoğraf 1, 2: Eski Van Şehri Günümüz Genel Görünüşleri (Kaynak: Ş. Öztürk, 2005)

Şahabettin Öztürk

1917'de Rusya'da Çarlık rejim yıkılmış, 18 Aralık 1918'de Erzincan'da yapılan anlaşma ile Rus birlikleri Doğu Anadolu Bölgesi'nden geri çağırılmıştır. Yaşanan işgalin ardından 2 Nisan 1918'de Ali Sinan (Sabis) Paşa komutasındaki 4. Kolordu ordu kuvvetleri Van'ı Ermeni Taşnak çetelerinden geri almasıyla üç yıllık işgal son bulur. Savaş sırasında Van'ı terk eden sivil halkın bir bölümü geri dönerek günümüz Van şehrine yerleşmiştir (Çizim 1; Fotoğraf-1-4).

Fotoğraf 3, 4: Eski Van Şehri Günümüz Genel Görünüşleri (Kaynak: Ş. Öztürk, 2004)

1915-18 yılları arasında işgale uğrayan ve yıkılan Eski Van Şehri ölü şehre dönüşmüştür. Şehirdeki mimari yapılar yaklaşık bir asır içerisinde ilgisizlik, bakımsızlık vb. olumsuz etkilere maruz kalarak bir bölümü yok olmuştur (Çizim 1; Fotoğraf 5,6). 1899 yılındaki Van Vilayeti Salnamesinde 54 adet dini yapıdan 27'si cami, 27'si ise mescittir (Van Vilayet Salnamesi 1315, 1995: 69). Günümüzde Eski Van Şehri ile Kalesi'nde yaşanan olumsuzluklara rağmen ayakta kalma mücadelesi veren tescilli tarihi camilerin sayısı ise dokuzdur (Öztürk-Erzen, 2004: 52-54).

Bunlar; 1. Ulu Cami, 2. Kızıl Cami, 3. Süleyman Han Camii, 4. Hüsrev Paşa Camii, 5. Kaya Çelebi Camii, 6. Abbas Ağa Camii, 7. Sinaniye Camii, 8. Horhor Camii ve 9. Şeyh Abdurrahman Gazi Camii'dir. Mevcut camilerden beş tanesinin onarımı çeşitli kurumlar tarafından yapılarak ibadete açılmış, diğer yapıların onarımı ise henüz yapılmamıştır (Öztürk, 2021: 703,741).

Fotoğraf 5, 6: Eski Van Şehri Genel Görünüşleri (Kaynak: Alman Arkeoloji Ens.)

Onarımı Vakıflar Bitlis Bölge Müdürlüğü tarafından yapılarak ibadete açılan camilerden biri ise Kaya Çelebi Camii'dir. Farklı dönemlerde dört kez onarılan Kaya Çelebi Camii'nin son onarım çalışmaları ise 2012-15 yılları arasında yapılarak ibadete açılmıştır.

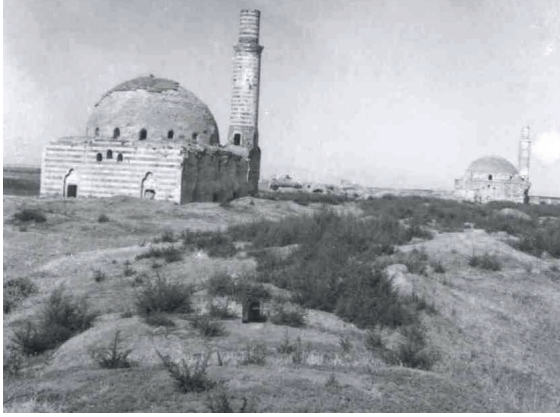
Yapılan araştırmada Eski Van Şehri'nde Osmanlı dönemi XVII. yüzyıl mimarisinde inşa edilen Kaya Çelebi Camii'nin son bir asırlık onarım aşamaları detaylıca incelenmiştir. Yapının son onarım çalışmalarında

Eski Van Şehri Kaya Çelebi Camii Onarımı Hakkında Bir Araştırma

özellikle 2011 Van depreminin etkisi ile oluşan yapısal sorunların çözüm çalışmalarında farklı disiplinlerin katkısı sonucunda kullanılan yöntemler değerlendirilmiştir.

2. KAYA ÇELEBİ CAMİİ KONUM VE TARİHÇESİ

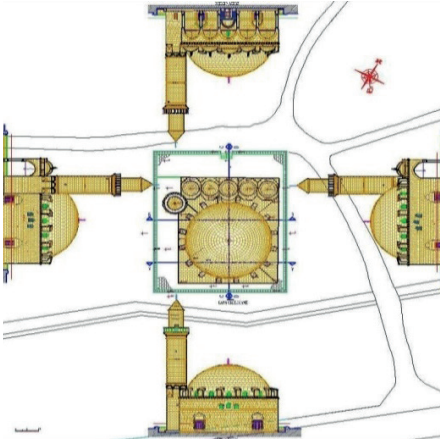
Kaya Çelebi Camii, Eski Van Şehri'nin Orta Kapı Mahallesi'nde düz bir zemin bir zeminde yer alır. Kaya Çelebi Camii, merkezi tek kubbeli, beş gözlü son cemaat bölümü ve camiye bitişik kuzeybatı köşesindeki kare kaideli minareden oluşmaktadır (Çizim 1; Fotoğraf 7, 8).

Fotoğraf 7, 8: Kaya Çelebi Camii Kuzeydoğu ve Batı Görünüşleri (Kaynak: Alman Arkeoloji Enst.)

Caminin güneyinde şehir surları ve Yeni Kapı, batısında Hüsrev Paşa Külliyesi, kuzeyinde ise Surb Dsirvanarov Şapeli yer almaktadır (Güzeloğlu, 1996; 36; Öztürk, 1996: 14-19). Caminin zemin kotu şehir zemin kotundan 0.78 m. daha aşağıdadır. Cami beden duvarlarından güneyde 1.27 m., doğuda 1.75 m., batıda 3.16 m., kuzeyde ise 5.47 m., uzaklıkta kalınlığı 0.62 m. olan harpuştalı koruma duvarı ile çevrelenmiştir (Çizim 1, 2; Fotoğraf 9).

Kaya Çelebi Camii'nin inşasına 1660 yılında Kaya Çelebizade Koçi Bey tarafından başlanmış, daha sonra yapı, Cem Dedeoğlu Mehmet Bey tarafından tamamlanmıştır (Uluçam, 2000: 60; Öztürk, 2021: 735,736). Kaya Çelebi Camii, Van Merkez/İpekyolu Eski Van Şehri 164 Pafta 611 Ada, 19 Parselde yer almakta olup mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne aittir.

Çizim 2: Kaya Çelebi Camii Vaziyet Planı-Fotoğraf 9: Kaya Çelebi Camii Genel Görünüşü (Kaynak: Ş. Öztürk, 2000)

Kaya Çelebi Camii 08.06.1979 tarih Ankara Gayrimenkul Eski Eserler Anıtlar Yüksek Kurulu'nun A-1673 sayılı kararı ile Anıt niteliğinde tescil edilmiştir. Bitlis Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından 1993 yılı onarımından sonra ibadete açılan Kaya Çelebi Camii, 2009 yılına kadar kullanılmıştır (Kılıç, 1997: 219, 220;

Öztürk, 1996: 14-16; Tahran-Sevin, 1985: 319; Talay, 1998: 163). Osmanlı dönemi XVII. yüzyıl dini mimari özelliğinde inşa edilen cami kapısı üzerinde yer alan kitabesinin Rus-Ermeni işgali sırasında söküldüğü rivayet edilir. Kaya Çelebi Camii'nin son onarım çalışmaları 2012-15 yılları arasında Bitlis Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından tamamlanarak ibadete açılmıştır.

3. YAPININ İNCELENMESİ

Kaya Çelebi Camii plan, cepheler, minare, cami üst örtüsü, süsleme, yapı tekniği ve malzeme olarak değerlendirilmiştir.

3.1. Plan Analizi

Osmanlı dönemi XVII. yüzyıl dini mimarisinde çok kullanılan son cemaat bölümlü tek kubbeli cami plan düzenlenmesinde inşa edilmiştir. Van Gölü Havzası başta Van olmak üzere, Ahlat ve Bitlis'te kullanılan bir plan tipidir. Kaya Çelebi Camii'nin kuzeydeki son cemaat bölümü 3.46x15.95 m. ölçülerindedir. Altı adet yekpare 0.44 m. çapında yuvarlak sütunlu son cemaat bölümü, doğu-batı ve kuzey-güney istikametteki sivri kemerler yardımıyla desteklenen beş benzer kubbeye örtülüdür (Çizim 3; Fotoğraf 10-12). Caminin kuzey beden duvarının ortasında yer alan 1.25 m. genişlikteki sivri kemerli çift kanatlı dekoratif süslemeli kapı ile harime girilir.

Fotoğraf 10, 11: Kaya Çelebi Camii Genel Görünüşleri (Kaynak: Anonim)

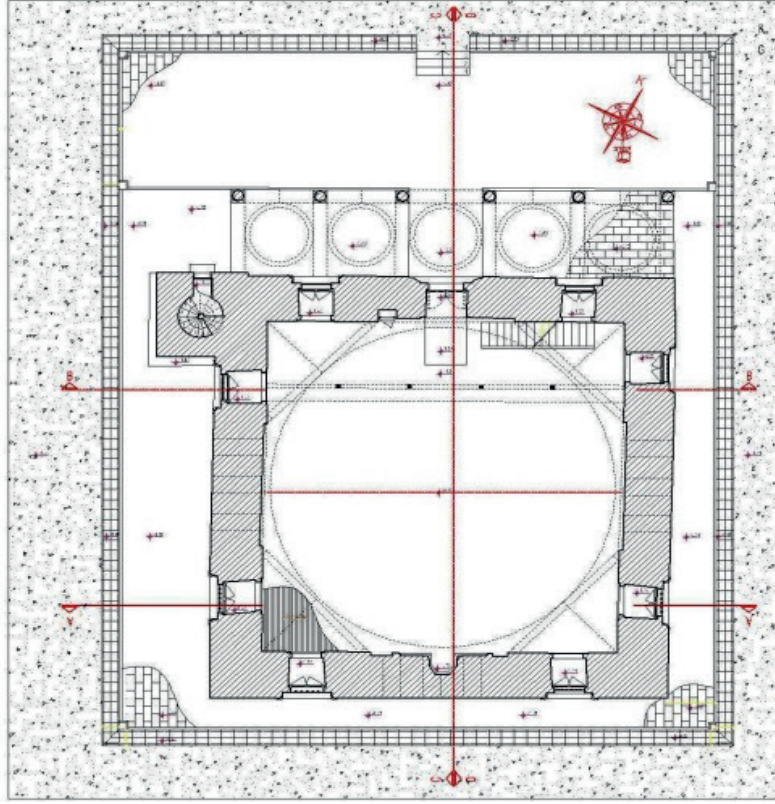
Harim, 12.85x12.85 m. ölçülerinde kare planlı olup, köşelerden süslemeli tromplarla dekoratif mukarnas bir saçak yardımıyla 12.44 m. çapında kubbeye geçilir. Mihrap, pencere söveleri ve sekiz adet sivri kemer dışındaki beden duvar satırları Horasan harcı ile sivalıdır. Caminin kuzey duvarına paralel olarak yerleştirilen ahşap merdivenle mahfil katına çıkılır.

Fotoğraf 12: Eski Van Şehri ve Kalesi Güney Genel Görünüşü (Kaynak: Anonim)

Eski Van Şehri Kaya Çelebi Camii Onarımı Hakkında Bir Araştırma

Mahfil bölümü, 3.23x12.85 m. ölçülerinde dikdörtgen planlı, 0.15x0.15 m. dört kare kesitli ahşap dikme ile taşınmaktadır. Cami giriş bölümü 1.78x1.83 m. ölçülerinde ve harim zemin kotundan 0.15 m. daha aşağıdadır. Yapının güney beden duvarının ortasında 3.63x4.00 m. ölçülerinde dekoratif mukarnas süslemeli mihrap nişi yer alır. Mihrap nişi 1.00 m. genişlikte 0.74 m. derinlikte beş kenarlı köşelerde sütuncelerle donatılı üç dilimli sivri kemerden oluşmaktadır.

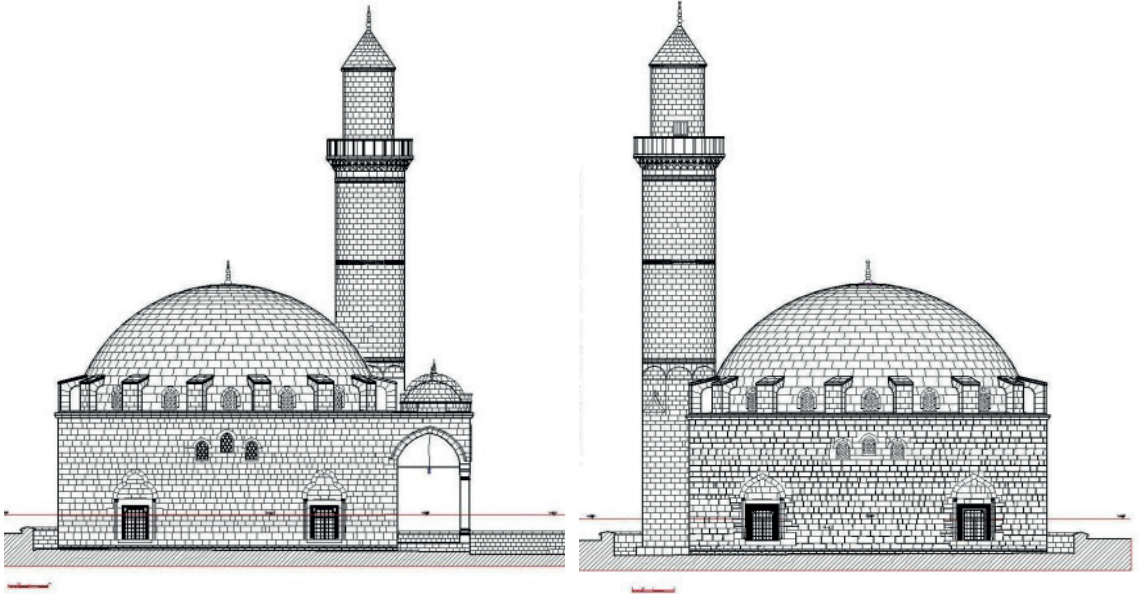

Çizim 3: Kaya Çelebi Camii Zemin ve Mahfil Kat Planları (Kaynak: Ş. Öztürk, 2012)

Caminin doğu-batı, kuzey-güney beden duvarlarında karşılıklı ikişer toplam sekiz adet 1.04 m. genişlikte 1.70 m. yükseklikte dikdörtgen pencereler yardımıyla iç mekân aydınlatılması sağlanmaktadır. Yapının üst kot planında ise doğu, batı ve güney beden duvarlarında üçlü kompozisyon şeklinde, kuzey beden duvarında ise bir adet toplam 10 adet 0.65 m. genişlikteki sivri kemerli pencereleri yer almaktadır (Öztürk, 2021: 735,736), (Çizim 3).

3.2. Cepheler

Kaya Çelebi Camii'nin doğu cephesi, 6.60 m. yüksekliğinde 20.70 m. genişliğindedir. Alması beyaz ve kahverengi yonu taş sıralarında oluşan cephede aynı mimari özelliklerde yatay doğrultudaki üç dilimli sivri kemer niş içerisinde iki pencere bulunur. Cephedeki üç dilimli sivri kemer pencere köşelerindeki yuvarlak sütunceler mukarnas başlıklara oturmaktadır. Pencerelerin yekpare lento taşı üzerinde sıralı binili taşlar düzenli şekilde yerleştirilmiştir.

Çizim 4, 5: Kaya Çelebi Camii Doğu ve Güney Cepheleri (Kaynak: Ş. Öztürk, 2012)

Cephenin üst kotundaki sivri kemerli ajur tekniğinde inşa edilen üçlü pencere 0.65x1.02 m. ölçülerindedir. Cephe beden duvarı iki kademeli içbükey düz saçak yardımıyla örtü sistemine geçilmektedir. Kubbe dıştan düzenli olarak sıralanmış 1.75 m. yüksekliğindeki payandalar ile desteklenmiştir. Yonu taştan inşa edilmiş destek payandalar arasında sivri kemerli boşlukları içinde yuvarlak kayıtlı dışık ajur tekniğinde yapılmış pencereler bulunmaktadır (Çizim 4; Fotoğraf 13).

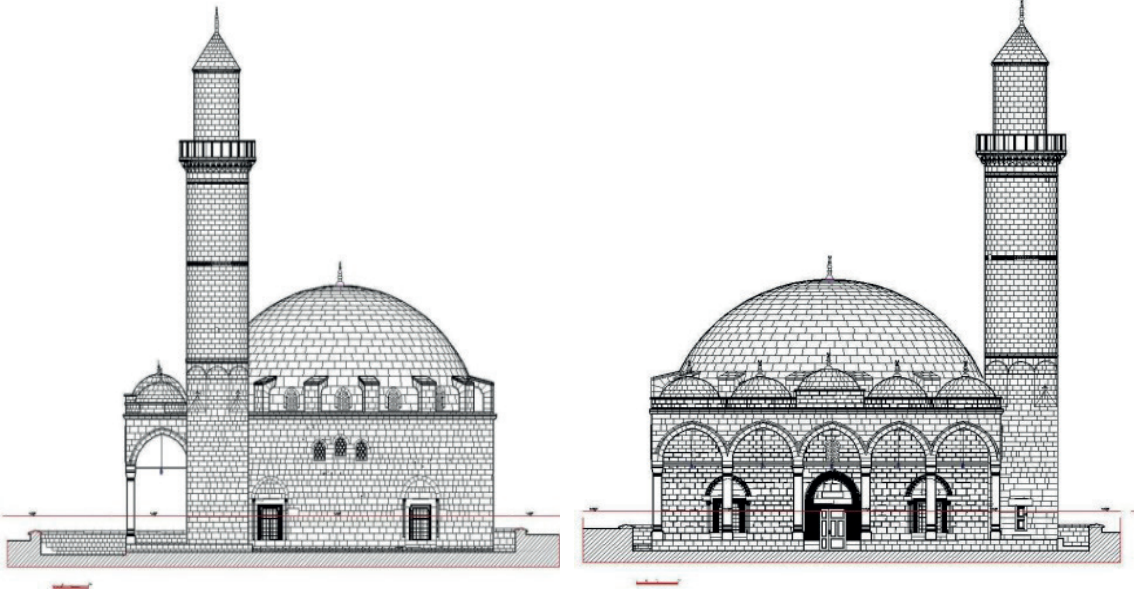

Fotoğraf 13, 14: Kaya Çelebi Camii Güneybatı ve Kuzeydoğu Görünüşleri (Kaynak: Ş. Öztürk, 2017)

Güney cephesi, 6.60 m. yüksekliğinde 17.10 m. genişliğindedir. Cephede aynı mimari özelliklerde ve aynı yatay doğrultudaki taş kemer niş içerisinde dikdörtgen iki pencere bulunur. Cephenin üst kotunda sivri kemerli ajur tekniğinde inşa edilen ortadaki daha yukarıda olan üçlü pencereler 0.65x1.02 m. ölçülerindedir (Çizim 5; Fotoğraf 14).

Batı cephesi, 20.77 m. genişliğinde, 6.60 m. yüksekliğindedir. Cephede aynı mimari özelliklerde ve aynı yatay doğrultudaki sivri kemer niş içerisinde dikdörtgen iki adet pencere yer almaktadır. Pencere kemer köşelerinde yuvarlak sütüncelere mukarnas başlıklara oturmaktadır. Pencere kemer köşelerinde yuvarlak sütüncelere mukarnas başlıklarla desteklenmiştir. Batı cephesinin üst kotunda yer alan üçlü sivri kemerli boşlukları içinde yuvarlak kayıtlı dışık ajur tekniğinde yapılmış pencereler yer almaktadır. Cephenin kuzeyinde 3.47 m. genişlikteki kare planlı minare kadesi bulunur (Çizim 6; Fotoğraf 14).

Eski Van Şehri Kaya Çelebi Camii Onarımı Hakkında Bir Araştırma

Çizim 6, 7: Kaya Çelebi Camii Batı ve Kuzey Cepheleri (Kaynak: Ş. Öztürk, 2012)

Kuzey cephesi, 16.78 m. genişliğinde olup diğer cephelerine göre daha hareketlidir. Son cemaat bölümünü oluşturan sivri kemerler doğu-batı ve kuzey-güney yönünde üzengi seviyesinde metal gergiler ile desteklenmiştir. Cephedeki son cemaat bölümü üzerindeki kubbelerden ortadaki kubbenin kasnağı diğer kasnaklara göre 0.33 m. daha yüksektir (Çizim 7; Fotoğraf 16).

Giriş kapısının kemer nişi alınlık içerisinde 0.35x1.05 m. ölçülerindeki içi boş kitabe yer almaktadır. Kapının atkı taşı ile her iki yanı 0.25 m. genişlikteki bitkisel süslemeli bordür ile çevrelenmiştir. Kapı sivri kemer nişi içeri doğru eğimli 0.40 m. genişlikteki mukarnas süsleme ile donatılmıştır. Giriş kapısı üzerinde 0.60x0.92 m. ölçülerinde sivri kemerli boşluk içinde yuvarlak kayıtlı dışlık ajur tekniğinde yapılmış beşgen formunda pencere görülür. Giriş kapısının her iki doğu ve batı yanındaki pencereler sivri kemer niş içerisindedir. Pencere kemer köşelerinde yuvarlak sütüncelere bitkisel süslemelidir. Pencerelerin üstten ve her iki yandan 0.27 m. genişlikteki birbirinden farklı bitkisel ve geometrik süslemeler ile çevrelenmiştir (Çizim 9; Fotoğraf 13, 18).

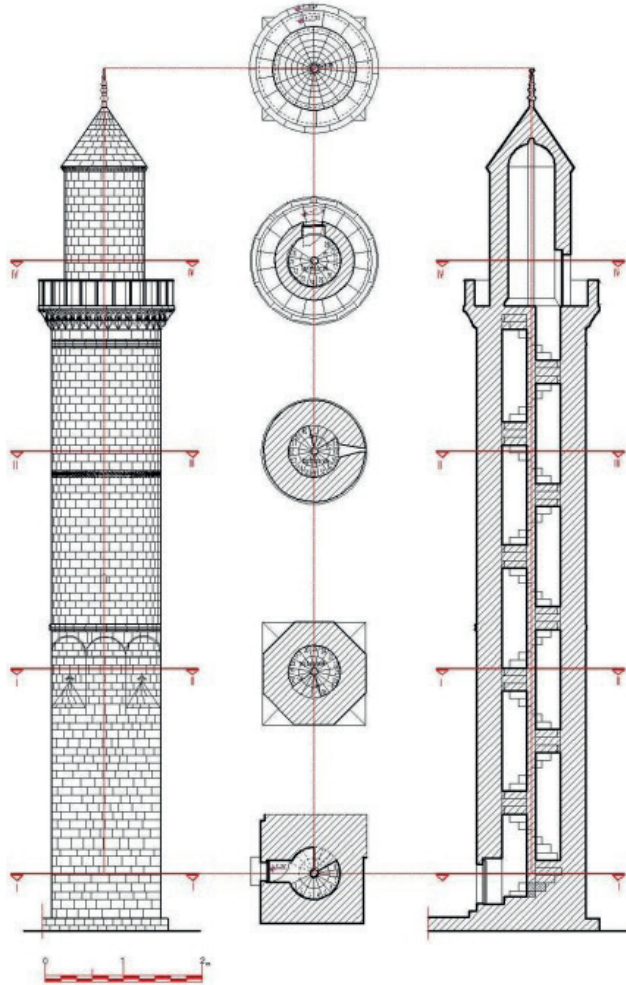
Fotoğraf 15, 16: Kaya Çelebi Camii Güneybatı ve Kuzeydoğu Görünüşleri (Kaynak: Ş. Öztürk, 2018)

3.3. Minare

Caminin kuzeybatı köşesindeki kare kaideli minare, 3.27x3.27 m. ölçülerinde iki kademeli silindirik gövdelidir. Minarenin giriş kapısı kuzeyden 0.59 m. genişlikte zemin kotundan 0.45 m. yüksektir (Çizim 3, 8; Fotoğraf 17).

Minare kaidesi zeminden 7.04 m. yüksekte sekizgene dönüşür. Köşelerdeki üçgen pahlar 0.87 m. yükselerek birer palmet süslemesi ile sonuçlanmıştır. Kare kaideden sekiz yuvarlak basık kemer ile gövdeye geçiş sağlamaktadır. Minarenin silindirik gövdesinin 9.75 m. yüksekliğinde farklı yükseklik ve yönlerde üç adet benzer mimari özelliklere sahip mazgal pencereler yer almaktadır. Gövdesinde farklı yükseklik ve değişik geometrik şekillerden oluşan 0.27 m. genişliğinde üç adet süsleme şeridi bulunur. Minare çapı 3.28 m. duvar kalınlığı 0.80 m. basamak genişliği 0.71 m. çapı ise 0.25 m.dir. Silindirik minare gövdesi 0.86 m. her iki yandan mukarnaslı süslemelerle genişleyerek şerefe bölümünü oluşturur. Şerefe korkuluk kalınlığı 0.20 m. yüksekliği ise 0.84 m.dir. Şerefe korkulukları yekpare taş levhalardan oluşmaktadır.

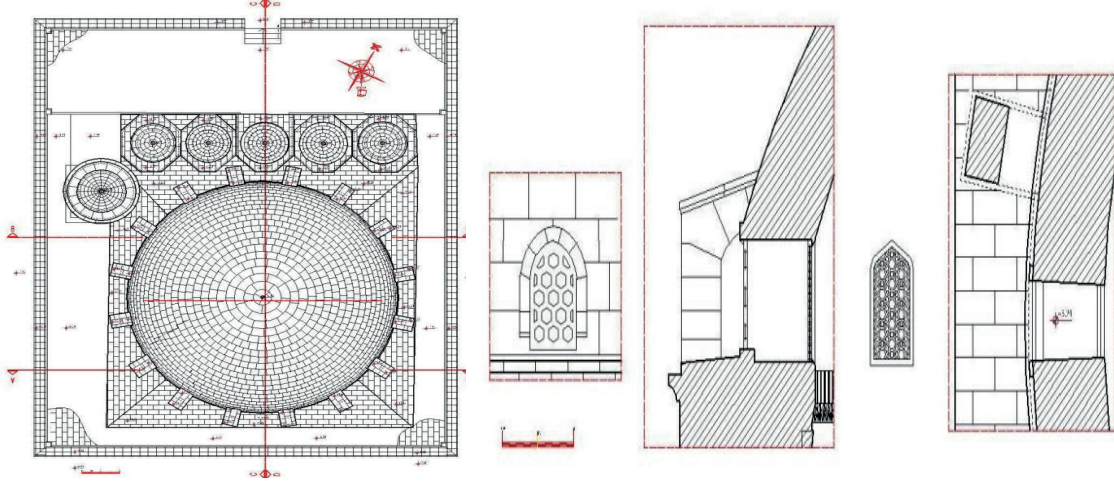
Minare peteği 4.28 m. yükselerek mukarnaslı bir süsleme bandı ile külah kısmına geçilir. Minare, silindirik gövdeli petek, külah ve taş alem ile son bulur. Minarenin zeminden toplam yüksekliği 27.48 m.dir (Çizim 3, 8; Fotoğraf 17).

Fotoğraf 17: Kaya Çelebi Camii Minare Görünüşü-Çizim 8: Minare Detay Çizimleri (Kaynak: Ş. Öztürk, 2012-18)

3.4. Cami Örtü Sistemi

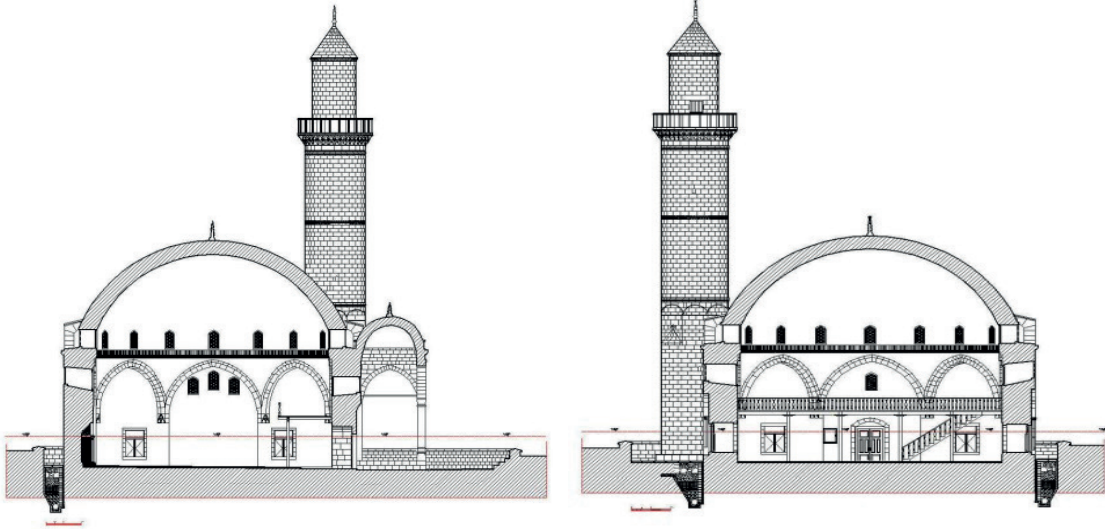
Örtü sistemi, ana kubbe, son cemaat bölümü kubbelerinden ve minare külahından oluşmaktadır. Camii örtü yapısı, 16.50x19.73 m. ölçülerinde dikdörtgen planlıdır. Merkezi kubbe 14.64 m. çapında çevresinde düzenli olarak sıralanmış 16 adet 0.82x1.19 m. ölçülerinde dikdörtgen dışa eğimli destek payandası ile desteklenmiştir. Kubbelerde ince yonu taş malzeme kullanılmıştır (Çizim 9,10; Fotoğraf 14).

Çizim 9, 10: Kaya Çelebi Camii Üst Örtü Planı ve Detayları (Kaynak: Ş. Öztürk, 2012)

3.5. Yapım Tekniği ve Malzeme

Kaya Çelebi Camii'nin beden duvarları yaklaşık 1.50 m. kalınlığında olup yığma taş duvar yapım tekniğinde inşa edilmiştir. Yapının tüm beden duvarları dıştan sıralı almaşık yonu taş, içten kaba yonu üzeri sıvalı dolgu duvar tekniği ile inşa edilmiştir (Çizim 11,12).

Çizim 11, 12: Kaya Çelebi Camii En ve Boy Kesitleri (Kaynak: Ş. Öztürk, 2012)

Kaya Çelebi Camii'nin inşasında, moloz taşı, yonu taşı (kalker, Andezit tuf, Traverten ve bazalt), tuğla, metal ve ahşap doğrama kullanılmıştır.

3.5.1. Moloz Taşı; Yapının tüm taşıyıcı beden duvarlarında bağlayıcı kireç harç ile dolgu yapı malzemesidir.

3.5.2. Traverten Yonu Taşı; Yapının son cemaat bölümündeki sütun taban, gövde ve başlıklarında görülür (Fotoğraf 19).

3.5.3. Tuğla; Yapının tromp ve ana kubbesi harman tuğla ile yapılmıştır.

Fotoğraf 18,19. Kaya Çelebi Camii Onarım Malzeme Görünümleri (Kaynak: Ş. Öztürk, 2013)

3.5.4. Yonu Taşı; Kaya Çelebi Camii'nin inşa ve onarımlarında kalker kireç taşı, andezit tuf (Ahlat taşı) ve bazalt taşı olmak üzere yonu taşı üç çeşittir. Yapının pencere, kapı, söve, uçan payanda, beden duvarı, minare, mihrap, saçak silmesi, kemer, kubbe kaplamasında, kalker kireç taşı, andezit tuf (Ahlat taşı) yonu taş, avlu ve son cemaat bölümü zemin kaplamasında ise bazalt taş kullanılmıştır (Fotoğraf 18, 20-22).

3.5.5. Ahşap Malzeme; Yapının kapı ve pencere kanat ve kasa doğramalarında, mahfil katı çam, minber, kürsü ve kitaplık yapımında ise ceviz doğramalıdır.

Fotoğraf 20-22. Kaya Çelebi Camii Onarım Malzeme Görünümleri (Kaynak: Ş. Öztürk, 2013)

3.5.6. Metal Malzeme; Caminin kapı ve pencere aksesuarlarında, pencere lokma korkulularında, paslanmaz kenet ve pim birleştiriciler minare duvar inşasında, son cemaat kemer gergi çubuklarında ve yekpare sütun başlık ve altıklarda metal yuvarlak kesitli pimler kullanılmıştır.

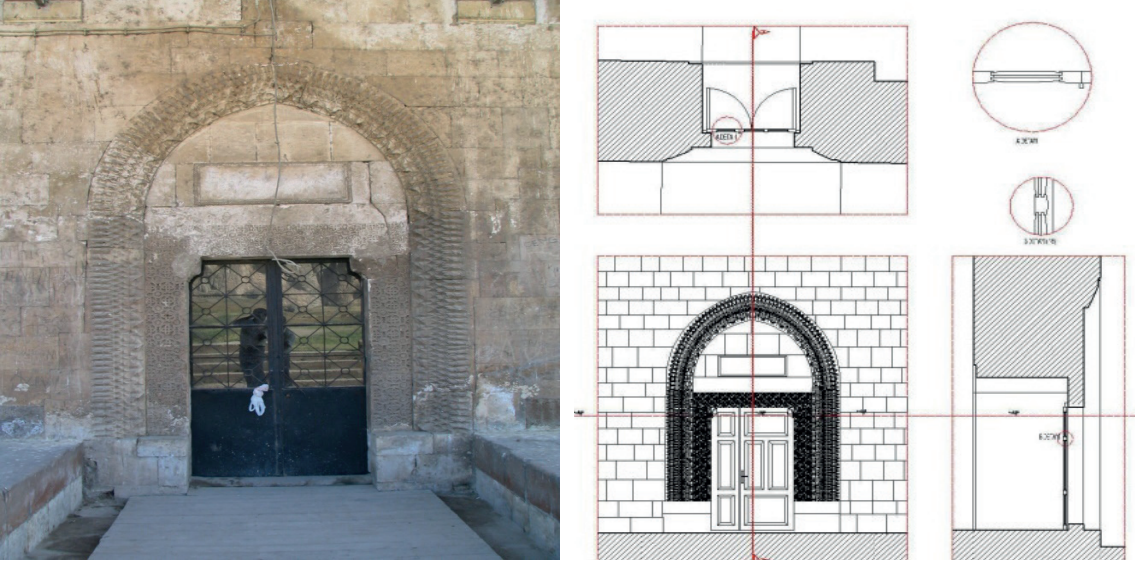
Kaya Çelebi Camii, taş duvar imalat yapımında bağlayıcı kireç harcı, iç mekân sıvalarında ise Horasan harcıdır. Onarımlarda laboratuvar sonucundaki malzeme birimler dikkate alınarak harç ve sıva kullanılmıştır. Yapıda yöresel Ahlat taşı ve kalker taşı bölgedeki geleneksel taş işçiliğinde tecrübeli usta ve işçiler tarafından işlenmiştir (Fotoğraf 20-24).

Fotoğraf 23, 24. Kaya Çelebi Camii Onarım Malzeme Görünümleri (Kaynak: Ş. Öztürk, 2013)

3.6. Süsleme ve Bezeme

Kaya Çelebi Camii'nin iç ve dış mimari yapısında süslemeler bitkisel ve geometriktir. Harime giriş kapısı sivri bir kemerle çevrelenmiş, kemerin yüzeyi mukarnas dizileriyle bezelidir.

Fotoğraf 25: Kaya Çelebi Camii Giriş Kapısı Görünüşü-Çizim 13:Kapı Detay Çizimleri (Kaynak: Ş. Öztürk, 2007-12)

Dikdörtgen formlu kapının üst her iki köşesi mukarnaslı biniler üzerinde atkı taşı yerleştirilmiş, atkı taşının yüzeyi, söveleri dörtlü düğüm ve bunlardan çıkan kollar rozetlerden oluşan geometrik süsleme ile donatılmıştır. Atkı taşı üzerindeki boş kitabeliğin etrafı ise burma motifi ile bir sıra kuşatılmıştır (Çizim 5, 13; Fotoğraf 25).

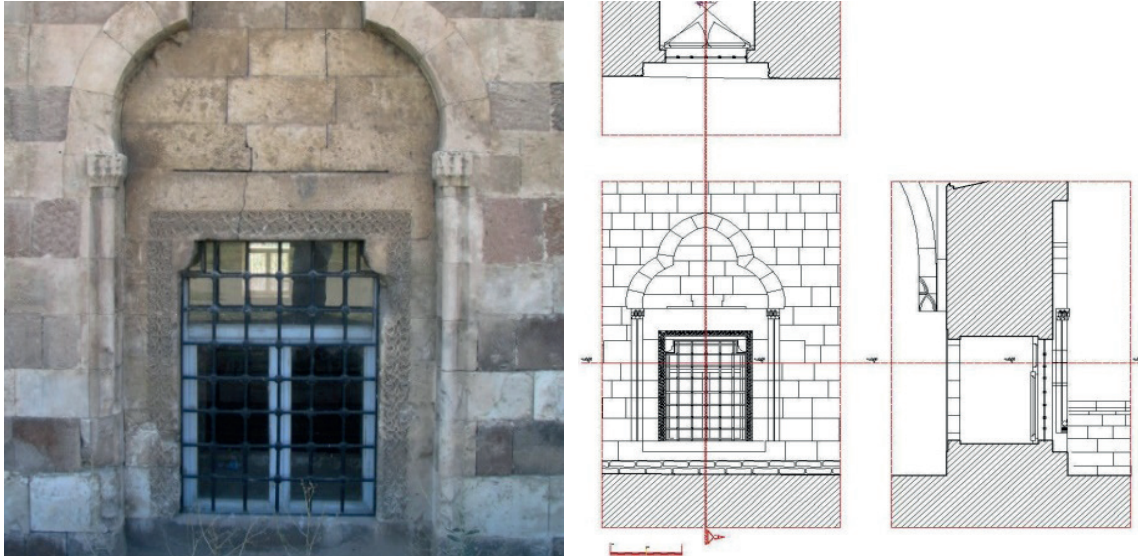
Kuzey giriş kapısının batsındaki pencere üzengi taşından itibaren her iki köşe sütuncelerin gövdeleri yivlendirilmiş kaideleri vazo şeklindeki başlıkları mukarnas ve yivlerden oluşmaktadır. Pencere kemerinin yüzeyi palmetlerle süslenmiştir. Pencere atkı taşı, söveler içten ve dıştan üçlü geçme motifin kuşattığı kırık çizgilerde oluşan yıldız haç bölümlerin içinde gül bezeklerle donatılmıştır. Pencere kilit taşının üstü dikdörtgen bordur içinde baklava motifleri ile süslüdür (Fotoğraf 26).

Fotoğraf 26, 27: Kaya Çelebi Camii Kuzey Cephe Pencere Görünüşleri (Kaynak: Ş. Öztürk, 2008)

Kapının doğusundaki pencere batı pencere gibi düzenlenmiş köşelerdeki sütunceler tekli ve yivlidir. Pencere çevresi dışta üç geçmeli geometrik süsleme, ortada eşkenar dikdörtgen ile sonsuzluğa uzanan Rumiler, içten lotuslar ve lotus dallarının arasında gülbezeler yer almaktadır. Kemer yüzeyi palmet motifleri ile bezelidir (Fotoğraf 27).

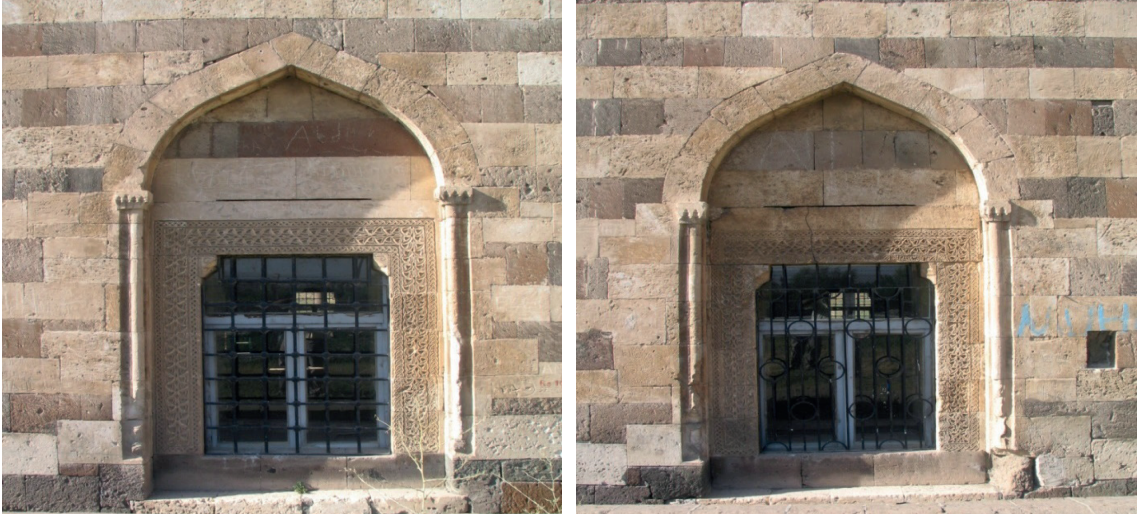
Doğu cephesindeki iki pencere üç dilimli kemer nişleri içinde dikdörtgen formundadır. Cephenin kuzey pencere kemer üzengi taşının altında köşelerdeki sütuncelerin gövdesi yalın olup mukarnas kare başlıkları ve boğumları kaideleri yer almaktadır.

Fotoğraf 28: Kaya Çelebi Camii Doğu Cephe Pencere Görünüşü - Çizim 14: Kaya Çelebi Camii Doğu Pencere Detayı (Kaynak: Ş. Öztürk, 2007-12)

Eski Van Şehri Kaya Çelebi Camii Onarımı Hakkında Bir Araştırma

Pencere üst köşeleri yarım silindirik bingilere atkı taşı yerleştirilmiştir. Pencere çevresindeki bordur eşkenar dörtgeni anımsatan sonsuzluğa uzanan Rumi motiflerle donatılmıştır. Cephenin güney penceresinin çevresi ise üç şerit halinde geçme motifli tezeyinat ile süslenmiştir (Çizim 14; Fotoğraf 28).

Fotoğraf 29, 30: Kaya Çelebi Camii Güney ve Batı Cephe Pencere Görünüşleri (Kaynak: Ş. Öztürk, 2008)

Güney cephesindeki iki pencere sivri kemer nişleri içinde dikdörtgendir. Cephenin batı tarafındaki pencere kemer üzengi taşının altında köşelerdeki sütuncelerin gövdesi yalın olup kare başlıkları mukarnaslı ve kaideleri boğumludur arı bunmaktadır. Pencere üst köşeleri bingilerine atkı taşı yerleştirilmiştir. Cephenin doğu penceresinin üst tarafında eşkenar dörtgeni hatırlatan sonsuza uzanan dörtlü düğüm ve bunlardan çıkan Rumileri iki taraftan iki geçmeli geometrik süslemeler kuşatmaktadır.

Batı cephesindeki iki pencere sivri kemer nişleri içinde dikdörtgen formundadır. Cephenin güney tarafındaki pencerenin köşelerindeki sütuncelerin başlıkları mukarnaslı köşeleri pahlanmış kare şeklindedir. Pencerenin çevresi üçlü geçmeli geometrik süslemelerden oluşmaktadır. Cephenin kuzeydeki penceresinin köşe sütuncelerinin boğumlu kaideleri, silindirik gövdeleri ve mukarnaslı başlıkları mevcuttur. Pencere etrafındaki eşkenar dörtgeni formundaki Rumiler sonsuzluğa doğru gitmektedir (Fotoğraf 29,30).

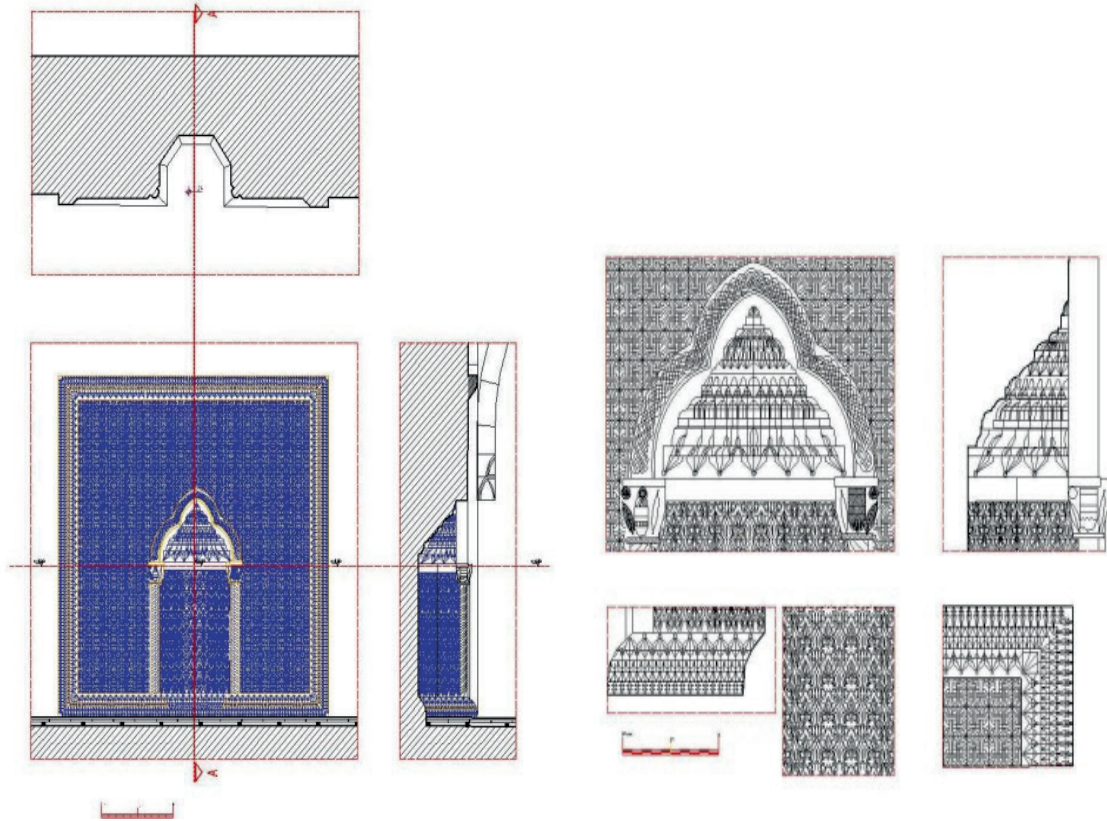

Fotoğraf 31, 32: Kaya Çelebi Camii Mihrap Görünüşleri (Kaynak: Ş. Öztürk, 2007-15)

Güney beden duvarının ortasında yer alan mihrap nişi kalker yonu taştan oyma tekniğinde inşa edilmiş çevresi mukarnas süslemeli bir bordur ile donatılmıştır. Beşgen formundaki mihrap nişi burmalı, köşe sütuncelere yaslanan üç dilimli kemerden oluşmaktadır. Nişin alt ve üstünde mukarnaslar ve etrafının çevreleyen lotus ve gülbezekler, içten eşkenar dörtgeni amınsatan rumiler yerleştirilmiştir. Mihrabı nişi dışındaki tüm sathı kalker yonu taş üzerine işlenmiş sekizgen yıldız çevresindeki geometrik süslemeler ile donatılmıştır.

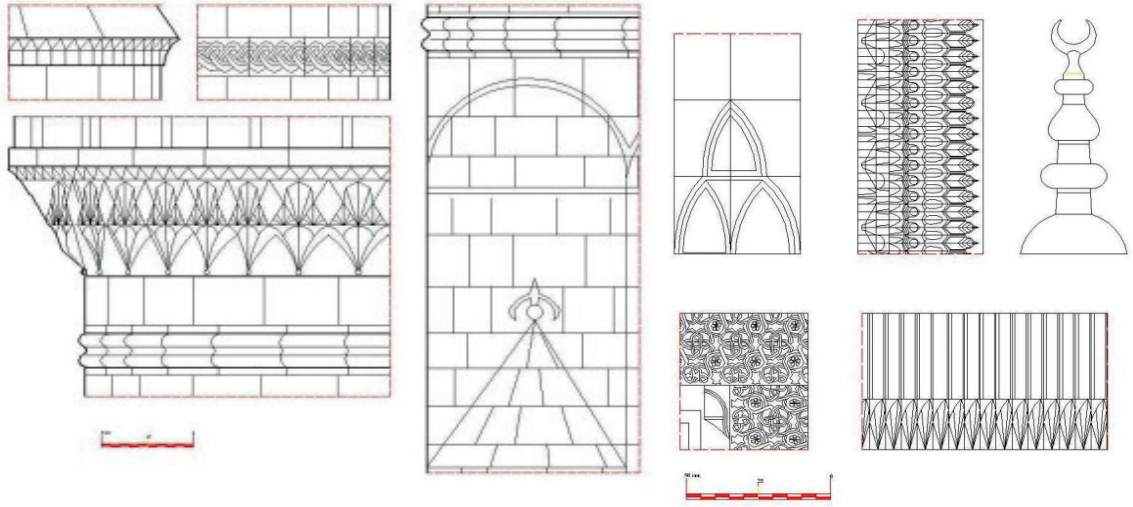
Kalker yonu taştan oyma tekniğinde inşa edilen mihrabın, her iki yanı ve üst kısmı 0.28 m. genişlikte mukarnas süslemeli bir bantla çevrelenmiştir. Beşgen formundaki nişin içerisi bitkisel motifler ile tezyin edilmiştir.

Burmali sütun kaidelerin yüzeyinde çarkıfelek, iç yüzeylerinde de madalyonlar içinde sekiz kollu yıldızlar, başlıklara geçişte burmalı bilezik, başlıklarda kare formundaki mukarnas ve değişik geometrik süslemeler vardır. Mihrabın tüm yüzeyi gülbezek süsleme motifi ile donatılmıştır (Çizim 3,15,16; Fotoğraf 31,32).

Çizim 15, 16: Kaya Çelebi Camii Mihrap Süsleme Detayları (Kaynak: Ş. Öztürk, 2007-15)

Yapının kuzeybatı köşesinde yer alan minarenin kare kaidesi köşelerdeki üçgenler yardımıyla sekizgen forma dönüşerek köşelerdeki üçgen pahlar birer palmet süslemesi yer alır. Minarenin silindirik gövdesinde farklı yükseklik üç adet spiral süsleme şeridi bulunur. Minarenin şerefe, petek, külah geçiş bölümlerinde mukarnaslı süslemeler ile donatılmıştır (Çizim 8,17,18).

Çizim 17,18: Kaya Çelebi Camii Minare Süsleme Detayları (Kaynak: Ş. Öztürk, 2012)

4. KRONOLOJİK ONARIM AŞAMALARI

Kaya Çelebi Camii, farklı dönemlerde Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından dört kez onarılmıştır.

4.1. 1971-72 Yılları Arası Onarım Çalışmaları

Kaya Çelebi Camii, inşa edildiği XVII. yüzyılın ortalarından 1915 yılına kadar aktif olarak kullanılmıştır.

Fotoğraf 33-36: Kaya Çelebi Camii 1970 Yılı Onarım Öncesi Görünüşleri (Van K.V.K.B.K.M. Arşivi)

1915-71 yılları arası kendi kaderine terk edilen yapının, kar, yağmur ve doğanın diğer olumsuz etkilerinin yanı sıra defincilerin tahribatı sonucunda kubbe örtü sistemi, minaresinin bir bölümü ile son cemaat kısmı tamamıyla yıkılmıştır (Fotoğraf 33-38). İlk kez 1971 yılında onarım çalışmaları Vakıflar Bölge Müdürlüğü Abide Yapı İşleri Dairesi tarafından yapılmıştır.

Fotoğraf 37, 38: Kaya Çelebi Camii 1972 Yılı Onarım Görünüşleri (Alman Arkeoloji Enst.)

Yüksek Mimar Orhan Cezmi Tuncer ve Restorasyon Teknisyeni Ahmet Akseki' hazırladıkları Abide ve Eski Eser Onarım Fişindeki yazılı metinde belirtilen caminin tahrip olan beden duvarları, örtü sistemi, minare, son cemaat bölümü onarılmış ve cami çevresi koruma duvarı ile çevrelenmiştir. Tüm onarımlarda harç ve sıvalarda çimento kullanılmıştır. Ayrıca son cemaat bölümündeki sütunlar betonarme olarak yapılmış ve imitasyon harç ile sıvanmıştır. 1971-72 yıllarında yapılan onarım çalışmalarından sonrasında cemaati olmadığı için ibadete açılmamıştır.

4.2. 1990-92 Yılları Arası Onarım Çalışmaları

Kaya Çelebi Camii, 1972 yılında onarım çalışmalarından sonra kullanılmadığı için yapının hem iç mekânında hem de dış yapısında nem, rutubet ve doğanın diğer olumsuz etkileri sonucunda tahribatlar oluşmuştur.

Fotoğraf 39, 40: Kaya Çelebi Camii 1990 Yılı Onarım Öncesi Görünüşleri (Van K.V.K.B.K.M. Arşivi)

1990-92 yılları arasında yeniden onarım çalışmaları Bitlis Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından başlatılmıştır. Onarımlarda camiye ait tüm kapı ve pencere doğramaları yenilenmiş, beden duvarları, kubbe, son cemaat bölümü ve minare onarımı yapılmıştır.

Onarım çalışmalarının onarım teknik niteliği ve detayı hakkında Bitlis Vakıflar Bölge Müdürlüğü ve Van Kültür Varlıklarının Koruma Bölge Kurul Müdürlüğü'nde herhangi bir veriye rastlanmamıştır. Yapılan onarımlar sonucunda Kaya Çelebi Camii 1993 yılında ibadete açılmıştır (Fotoğraf 39, 40).

4.3. 2008-11 Yılları Arası Onarım Çalışmaları

Kaya Çelebi Camii, 2008-11 yılları arasındaki onarım çalışmaları Bitlis Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından başlatılmıştır. Bu kapsamda öncelikle yapının koruma amaçlı mimari projeleri hazırlanarak ilgili bölge koruma kurulu tarafından onaylanmıştır. Hazırlanan koruma projesi kapsamında yapının dış beden duvarları, yonu taş kaplamalı örtü sistemi, minare, son cemaat bölümü avlu zemin kaplaması-çevre duvarı ile yapının iç mekânının bakım ve onarımı yapılmıştır (Fotoğraf 41-43).

Fotoğraf 41-43: Kaya Çelebi Camii 1990 Yılı İç Mekân Onarım Görünüşleri (Kaynak: Ş. Öztürk, 2007)

Ayrıca 1970 ve 1990 yıllarındaki onarım çalışmalarında kullanılan çimento katkılı harçların beden duvarı, iç-dış zemin kaplaması, kubbe yapımı tüm derzler ve sıvalar raspalanarak yerine kireç katkılı Horasan harç kullanılmıştır. Yapılan onarımlar sonucunda Kaya Çelebi Camii, 2011 yılında ibadete açılmıştır (Fotoğraf 44-46).

Fotoğraf 44- 46: Kaya Çelebi Camii 1990 Yılı İç Mekân Onarım Görünüşleri (Kaynak: Ş. Öztürk, 2007)

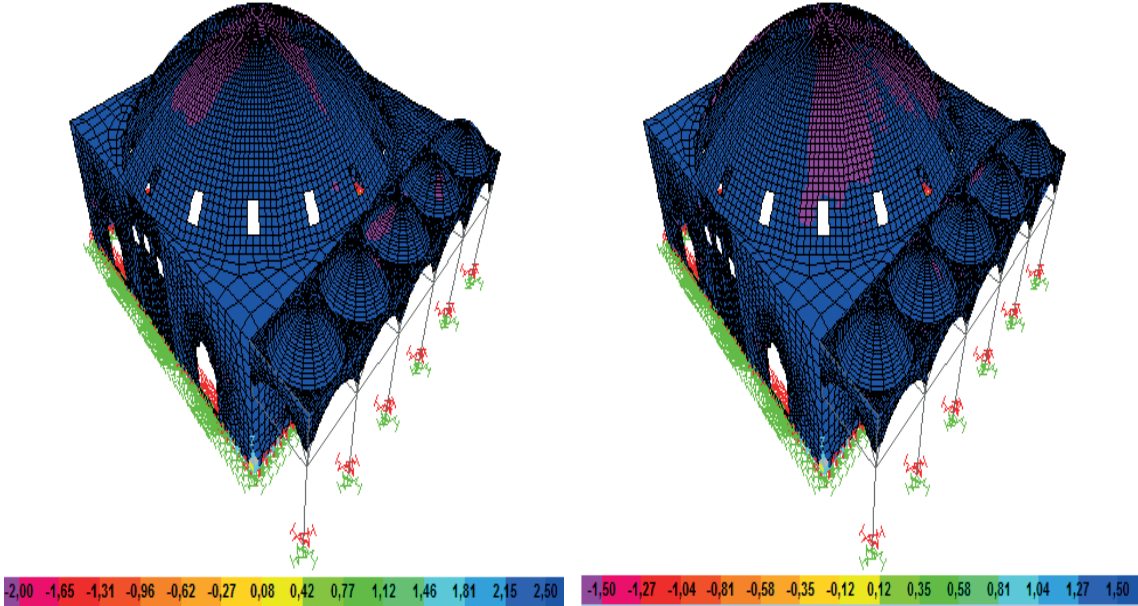
4.4. 2012-15 Yılları Arası Onarım Çalışmaları

Kaya Çelebi Camii, 2011 yılı onarımından sonra ibadete açılmıştır. Ekim ayında Van'da meydana gelen ilk 7,2 büyüklüğündeki depremde yapı az hasarlı olarak etkilenmiştir. Ancak 2011 Kasım ayında oluşan 5,6 büyüklüğündeki ikinci depremde yapıyı ağır hasar almıştır.

Fotoğraf 47, 48: Kaya Çelebi Camii Kuzey ve Kuzeydoğu Görünüşleri (Kaynak: Ş. Öztürk, 2011)

Yapının ana kubbesi, beden duvarlarının bir bölümü, minare ve son cemaat bölümü ağır hasarlıdır (Öztürk, Bekiroğlu, 2013: 223; Öztürk-Yeğin, 2012: 235-246). Yapıda oluşan çatlak ve yarıklardan dolayı yapı içerisinde ve çevresinde can güvenliğini sağlamak amacıyla gerekli önlemler Vakıflar Bölge Müdürlüğü ve Van Valiliği tarafından alınmıştır (Fotoğraf 47,48). Kaya Çelebi Camii, koruma amaçlı mimari ve statik projeleri konusunda uzman akademik öğretim üyeleri tarafından hazırlanmıştır (Bayraktar, 2014: 1-35), (Çizim 19, 20).

Çizim 19, 20: Kaya Çelebi Camii'nin Deprem Yüklerinin Yapısal Analiz Diyagramları (Kaynak: A. Bayraktar, 2012)

4.4.1. Deprem Sonrası Yapıyı Askıya Alma ve Söküm Çalışmaları

2011 depreminin ikinci 5,6 büyüklüğündeki etkisi ile ağır hasarlı olarak etkilenince Van Valiliği ve Bitlis Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nce yapının kubbe, mihrap, minare, beden duvarları ve son cemaat bölümlerinin askıya alınmasıyla çalışmalar başlatılmıştır (Öztürk-Yeğin, 2012: 235-246).

Eski Van Şehri Kaya Çelebi Camii Onarımı Hakkında Bir Araştırma

Fotoğraf 49, 50: Kaya Çelebi Camii Deprem Sonrası Görünüşleri (Kaynak: Ş. Öztürk, 2011)

Bu amaçla ahşap dikmeler yardımıyla konusunda uzmanların gözetiminde kış şartlarında gerekli çalışmalar yapılarak tamamlanmıştır. Yapılan askıya alma ve sökme çalışmalarında dekoratif olarak zengin süslemeye sahip mihrabın zarar görmemesi için mihrap yüzeyi tamamen ahşap koruyucu latalar ile koruma altına alınmıştır (Fotoğraf 52).

Fotoğraf 51, 52: Kaya Çelebi Camii Deprem Sonrası Görünüşleri (Kaynak: Ş. Öztürk, 2011)

Fotoğraf 53, 54: Kaya Çelebi Camii Söküm Çalışması Görünüşleri (Ş. Öztürk, 2011)

Bitlis Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından 2013 yılında Kaya Çelebi Camii onarım çalışmaları yapılmıştır. Yüklenici firma onarım çalışmalarına Vakıflar Bitlis Bölge Müdürlüğü'nün teknik denetim elemanları ve proje müellifinin denetiminde çalışmalara başlanmıştır (Fotoğraf 49-59).

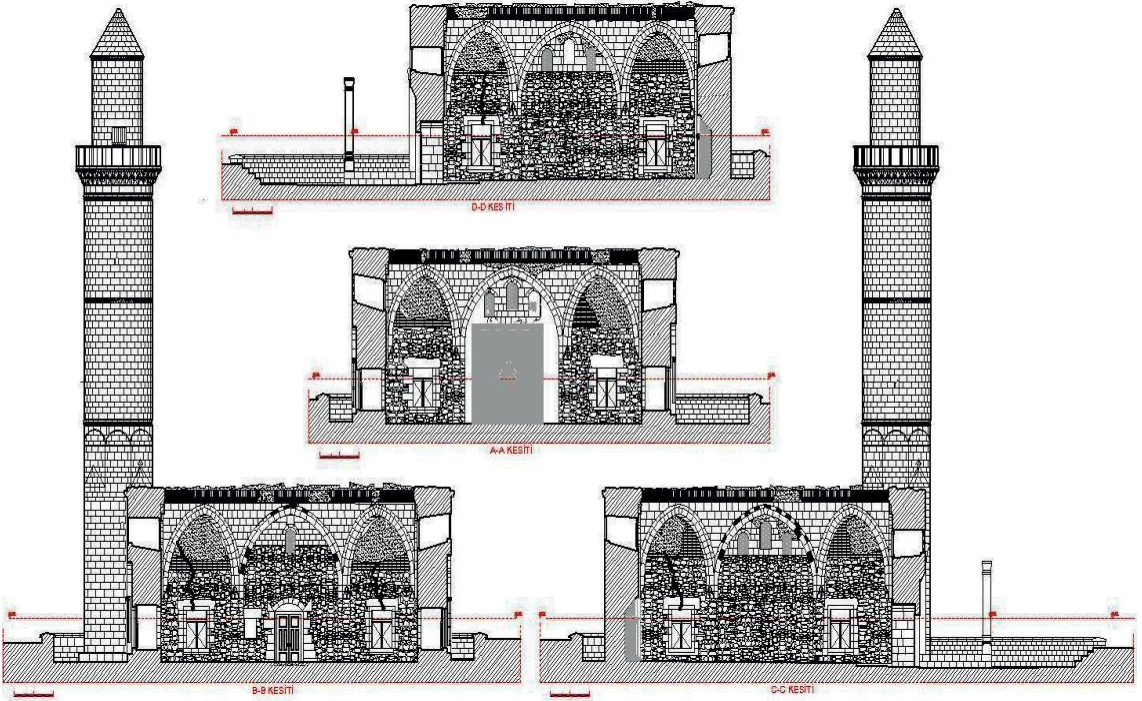
Fotoğraf 55-59: Kaya Çelebi Camii Minare Söküm Çalışması Görünüşleri (Kaynak: Ş. Öztürk, 2011)

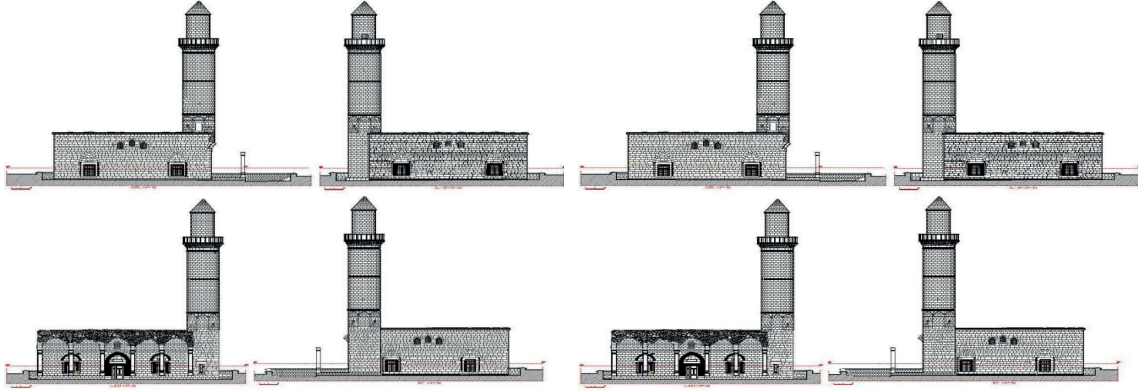
Minare onarım çalışmalarına öncelikle mevcut rölöve projesindeki veriler dikkate alınarak yatayda sayısal, düşeyde alfabetik olarak numaralandırılmıştır. Minare, kubbe ve beden duvarı söküm çalışmalarında gerekli can ve mal güvenliğini sağlamak amacıyla sepetli vinç kullanılmış, proje müellifi, kontrol elemanları denetiminde titizlikle zeminde belirlenen yerlerde her sıra ayrı ayrı istiflenerek görsel ve video olarak kayıt altına alınmıştır (Çizim 21-28; Fotoğraf 60-64).

Eski Van Şehri Kaya Çelebi Camii Onarımı Hakkında Bir Araştırma

Fotoğraf 60, 61: Kaya Çelebi Camii Söküm Çalışması Görünüşleri (Kaynak: Ş. Öztürk, 2012)

Çizim 21-28: Kaya Çelebi Camii Rölöve, Cephe En ve Boy Kesitleri (Kaynak: Ş. Öztürk, 2012)

1971-72 yıllarındaki onarımlarda son cemaat bölümündeki betonarme olarak inşa edilen sütunlar ve kubbeler ağır hasarlı olduklarından sökümleri yapılmıştır.

Fotoğraf 62-64: Kaya Çelebi Camii Deprem Sonrası Söküm Çalışma Görünüşleri (Kaynak: Ş. Öztürk, 2011)

4.4.2. Onarım Çalışmaları

Yaşanan Van depreminden sonra ağır hasar gören Kaya Çelebi Camii'nde onarım çalışmaları yapılmıştır. Onarım çalışmalarına öncelikle yapının kuzeybatı bölümünde yer alan kare kaide üzerinde yükselen minareden başlatılmıştır.

Fotoğraf 65-68: Kaya Çelebi Camii Minare Onarım Görünüşleri (Kaynak: Ş. Öztürk, 2011)

Temelden itibaren sökülerek zeminde her sıra ayrı ayrı alfabetik ve sayısal rakamlar ile düzenli bir şekilde minarenin inşası yapılmıştır. Minare zemin kaidesinden itibaren tüm duvarları içten ve dıştan paslanmaz

Eski Van Şehri Kaya Çelebi Camii Onarımı Hakkında Bir Araştırma

çelik dikdörtgen formundaki lamalar yardımıyla her taş kurşun bağlantılı iç kısmı ise düzenli moloz taş dolgu örgüsü desteklenerek inşa edilmiştir.

Fotoğraf 69-72: Kaya Çelebi Camii Kubbe ve Minare Onarım Görünüşleri (Kaynak: Ş. Öztürk, 2011)

Deprem esnasında ve sökülme çalışmalarında oldukça tahrip olan ve kullanılmaz durumdaki yonu taşların yerine laboratuvar sonuçlarına uygun aynı kalker taşı bulunmuştur (Şekil 74-85). Minarenin yeniden inşasında kullanılan yonu kalker taşı miktarı toplam taş miktarının yaklaşık % 36'ısı kadardır.

Fotoğraf 73-75: Kaya Çelebi Camii Minare Onarım Görünüşleri (Kaynak: Ş. Öztürk, 2013)

Beden duvarlarının statik projede belirtilen kısmına kadar yonu taş ve kemer dizilimi numaralandırılarak yeniden inşa edilmiştir (Fotoğraf 73-77).

Fotoğraf 76, 77: Kaya Çelebi Camii Pencere ve Beden Duvarı İstif Görünüşleri (Kaynak: Ş. Öztürk, 2012)

Yapının ana kubbesi ve son cemaat bölümündeki beş kubbe sökülerek ahşap iskele kalıbının üzerine içten tuğla dıştan taş kaplamalı olarak yeniden mimari restorasyon projesine uygun olarak inşa edildi. Son cemaat bölümündeki altı traverten sütun ile alt üst başlıkları yekpare olarak imal edilerek paslanmaz 0.03 m. çapında ve 0.20 m. boyunda dört adet metal pimleri kurşun tabaka ile epoksi bağlayıcı ile birbirine birleştirme işlemleri yapılmıştır. Caminin minare ve dış beden duvarlarının derz dolgularının onarımı yapıldıktan sonra tel fırça ile duvar sath temizliği yapılmıştır (Fotoğraf 78-89).

Fotoğraf 78-80: Kaya Çelebi Camii Son Cemaat Bölümü Onarım Görünüşleri (Kaynak: Ş. Öztürk, 2012)

Yapının ana kubbesi yeniden inşa mimari uygulama ve statik yapısal analiz verilerine göre hazırlanan projesindeki veriler dikkate alınarak inşa edilmiştir. Bu kapsamda kurulan ahşap iskele kubbe kasnağı üzerinde kılıcına tuğla örgü tekniği ile tamamlanan kubbe üzeri koruyucu Horasan harcı ile tesviyesi yapılmıştır. Koruyucu harç üzeri iki kat membran su izolasyonu pürmüz aracı ile ısıtılarak kubbe yüzeyine ve membran katmanları birbirine yapıştırılmıştır. Membran izolasyonun üzeri tekrar koruyucu horasan harcı ile tesviyesi yapılarak üzerinde yonu taş kaplaması yapılarak tamamlanmıştır (Fotoğraf 78-89).

Fotoğraf 81: Kaya Çelebi Camii Kubbe Onarım Görünüşleri (Kaynak: Ş. Öztürk, 2012)

Eski Van Şehri Kaya Çelebi Camii Onarımı Hakkında Bir Araştırma

Fotoğraf 82-84: Kaya Çelebi Camii Onarım Görünüşleri (Kaynak: Ş. Öztürk, 2013)

Fotoğraf 85-87: Kaya Çelebi Camii Onarım Görünüşleri (Kaynak: Ş. Öztürk, 2013)

Fotoğraf 88, 89: Kaya Çelebi Camii Kubbe Onarım Görünüşleri (Kaynak: Ş. Öztürk, 2013)

4.4.3. Onarımda Kullanılan Harç Analiz Sonuçları

Kaya Çelebi Camii, onarım çalışmalarında kullanılan harç yapının iki farklı değişik bölgesindeki özgün numunelerden alınmıştır. Alınan özgün harçlar Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlı İstanbul Restorasyon ve Konservasyon Merkez ve Bölge Laboratuvarı'nda yapılmıştır. Harç analiz deneylerinde binoküler mikroskop kullanılmıştır (Öztürk, 2013: 1-3), (Tablo 1).

a) **Harç Numunesi Malzeme Dayanımı;** Bir kumtaşı kadar sağlamdır. Ancak çekiç darbesiyle koparılabilir.

Örnek No	Asitte Kayıp %	Elek Analizleri (%)					Kızdırma Kayıpları			Spot Testler	
		1180µ	600µ	250µ	125µ	<125µ	% Nem	% Org.	%CaCO ₃	(SO ₄) ⁻²	Cl ⁻
1	57,25	4,79	6,07	71,88	13,42	3,83	1,89	5,13	40,87	-	-
2	91,81	0,00	12,31	21,54	38,46	27,69	0,69	3,67	83,71	-	-
3	44,91	49,62	11,34	28,21	7,05	3,78	2,33	6,36	43,24	-	-

Tablo 1: Kaya Çelebi Camii'nde Kullanılan Harçların Analiz Sonuç Tablosu

b) **Harç Numunesi Malzeme Dayanımı;** Sert ve sağlam elle koparılabilir, fakat dağılmaz niteliktedir.

Kimyasal Analizler; Aşağıda; kızdırma kayıpları, asit testi, elek analizleri ve spot test sonuçları verilmiştir (Öztürk, 2013: 1-3), (Tablo 1).

Onarımda Kullanılan harç analiz karışım oranları

a) Harç Numunesi

% 28-30 oranında sönmüş ve bekletilmiş kireç malzeme.

% 25-27 oranında taş tozu malzeme.

% 40-43 oranında temiz su ile yıkanmış ince dere kumu temiz su ile karışımı ile hazırlanır.

b) Harç Numunesi

% 28-30 oranında sönmüş ve bekletilmiş kireç malzeme.

% 58-60 oranında taş tozu malzeme.

% 08-10 oranında yıkanmış ince dere kumu temiz su ile karışımı ile hazırlanır (Öztürk, 2013: 1-3).

4.4.4. Drenaj Çalışmaları

Kaya Çelebi Camii, harim ve avlu bölümlerinde yapılan zemin sondaj çalışmalarında taban su seviyesinin yüksek olduğu jeolojik lokal sondaj ve yapısal statik analiz çalışmaları sonucunda konusunda uzman teknik elemanlarınca tespit edilmiştir.

Fotoğraf 90-92: Kaya Çelebi Camii Sondaj Kuyusu ve Drenaj Onarım Görünüşleri (Kaynak: Ş. Öztürk, 2012)

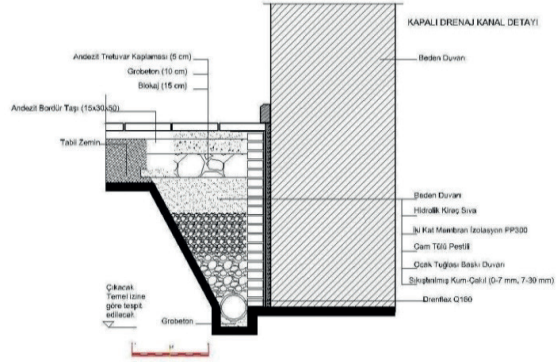
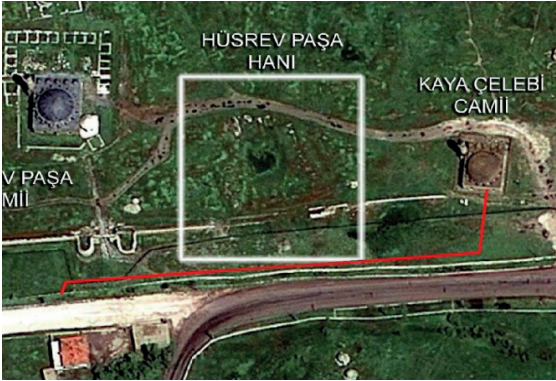
Taban zemin su seviyesinin yüksek olması caminin malzeme yapısı ve statik durumunu olumsuz etkileyeceği bilimsel deney ve raporlar ile desteklendi.

Eski Van Şehri Kaya Çelebi Camii Onarımı Hakkında Bir Araştırma

Fotoğraf 93-95: Kaya Çelebi Camii Sondaj Kuyusu ve Drenaj Onarım Görünüşleri (Kaynak: Ş. Öztürk, 2012)

Bu amaçla yapının beden duvarlarına paralel olarak planlanan kapalı drenaj kanalları caminin yaklaşık 500,00 m. güneybatısındaki yaklaşık 1.50 m. daha düşük kottaki mevcut kanala bağlamak üzere drenaj projesi hazırlandı (Fotoğraf 90-95). Hazırlanan drenaj projesi 18.11.2015 tarih ve 1001 sayılı kararı ile Van Kültür Varlıkları Koruma Bölge Müdürlüğü tarafından onaylanarak uygulaması yüklenici firma tarafından yapıldı (Çizim 30, 31; Fotoğraf 93-98).

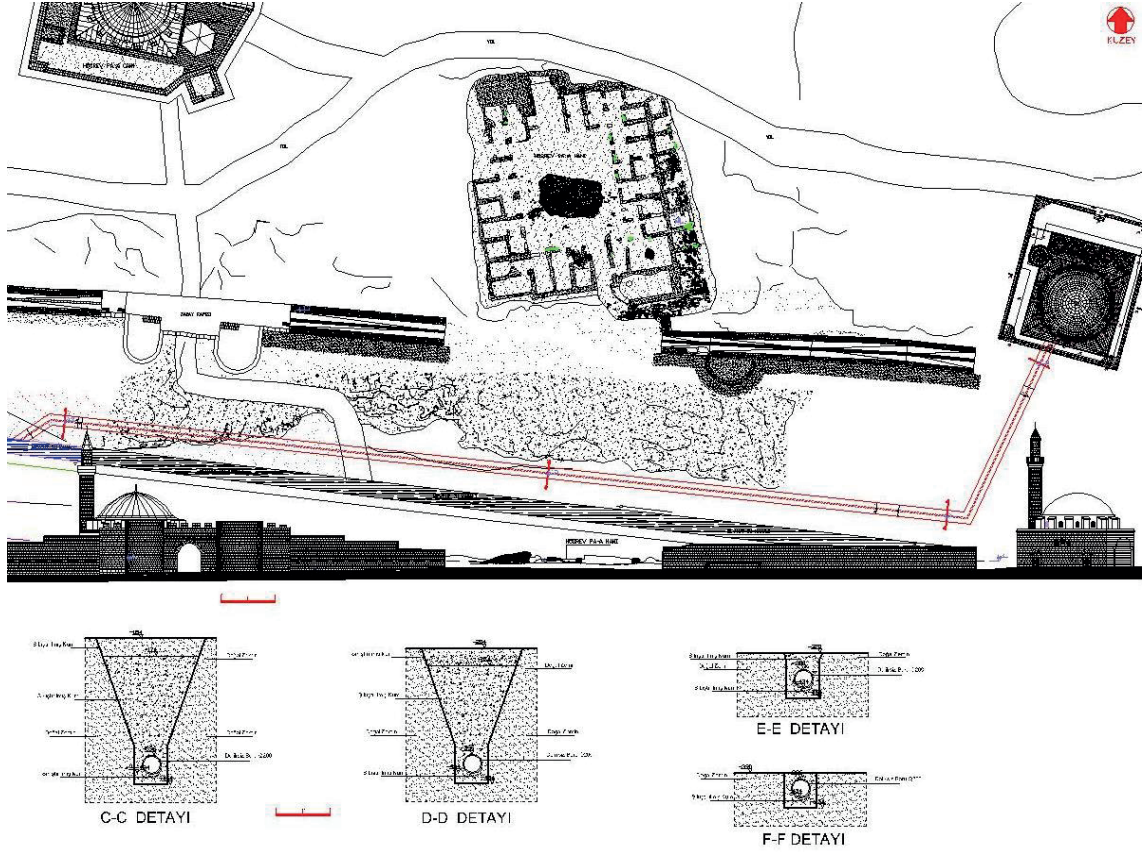

Fotoğraf 96: Kaya Çelebi Camii Drenaj Güzergâhı Görünüşü - Çizim 29: Beden Duvarları Kapalı Drenaj Detayı (Kaynak: Ş. Öztürk, 2012)

Drenaj projesinin uygulaması sırasında yapılacak kazı çalışmaları Van Müze Müdürlüğü'nün uzman Sanat Tarihçisi ve Arkeologları gözetiminde yapılarak tamamlandı.

Fotoğraf 97, 98: Kaya Çelebi Camii Drenaj Güzergâh Görünüşleri (Kaynak: Ş. Öztürk, 2012)

Çizim 30: Kaya Çelebi Camii Drenaj Güzergâhı Vaziyet Planı ve Kesitleri (Kaynak: Ş. Öztürk, 2012)

4. SONUÇ

Eski Van Şehri ve Kalesi, konum ve stratejik yapısından dolayı, eski çağlardan günümüze kadar birçok uygarlık tarafından kullanılmıştır. Her uygarlık dini, askeri ve sivil mimari eserleri ile kadim şehri adeta mimari yapılar ile donatmıştır.

Eski Van Şehri'nde XVII. yüzyıl dininin mimarisinin örneklerinden biri olan Van Kaya Çelebi Camii, son asır içerisinde doğanın, defincilerin ve yaşanan savaşın olumsuz etkisine rağmen Osmanlı dini mimarisinin ayakta duran önemli yapılarından biridir. Kaya Çelebi Camii, Van Gölü Havzası'nda inşa edilen tek kubbeli camiler içerisinde önemli bir yapıya sahiptir. İnşa edildiği XVII. yüzyıldan XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar aktif olarak kullanılan Kaya Çelebi Camii, son bir asır içerisinde yaşanan olumsuz etkilerin sonucunda yapısal özellikleri bakımından oldukça tahrip olmuştur. Bitlis Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından dört kez çeşitli zorunlu nedenlerden dolayı onarımı yapılmıştır. Kaya Çelebi Camii'ndeki esaslı yapısal onarım çalışmaları 2011 Van depreminde yapının minaresi, son cemaat bölümü, örtü taşıyıcı sistemi, beden duvarlarının önemli bir bölümü ağır hasar görmüştür.

Yaşanan depremin ardından Van Valiliği ve Bitlis Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından yapının askıya alınması, mevcut mimari verilerini taş taş yatay ve düşeyde numaralandırılarak rölövelerin hazırlanması konusunda uzman teknik elemanlar tarafından hazırlanmıştır. Daha sonra gerekli can ve mal güvenlik önlemleri alınarak alanında tecrübeli elemanlarca yapının mimari elemanları iş makinalarının yardımıyla sökülüp düzenli bir şekilde alanda istiflenmiştir. Bu kapsamda yeniden hazırlanan rölöve, restitüsyon ve restorasyon projeler hazırlanarak ilgili bölge kurulundan onaylanmıştır. Onarım çalışmaları 2015 yılında tamalanarak başta dini ibadeti olmak üzere kültürel faaliyetlerde kullanılmaktadır.

Eski Van Şehri Kaya Çelebi Camii Onarımı Hakkında Bir Araştırma

Fotoğraf 99, 100: Kaya Çelebi Camii Onarım Sonrası Kış ve Bahar Mevsimlerindeki Genel Görünüşleri
(Kaynak: Ş. Öztürk, 2015)

Osmanlı devletinin en doğu sınırında XVII. yüzyıl mimarisi ile inşa edilen Kaya Çelebi Camii, kent kültür belleğinde adeta bir simge niteliği taşıyan önemli mimari yapılardan biridir. Adeta ölü bir kent görünümündeki Eski Van Kenti içerisinde yer alan Hüsrev Paşa Külliyesi ve Kaya Çelebi Camii mimari anıtsal birçok yapıyı da ayağa kaldırılarak işlev verilmesi bakımında öncü niteliğini taşımaktadır.

Eski Van Kenti'nde günümüzde kısmen varlığını koruyan yapıların bazıları son 20 yıl içerisinde çeşitli kurumlar tarafından yapılan başarılı onarım çalışmaları ile bugünü dünden yarını da bugünden daha iyi olacağı kaanatındeyim.

5. KAYNAKÇA.

- Bayraktar, A. (2014). Van-Kaya Çelebi Camii Yapısal Güvenlik Değerlendirilmesi Karadeniz Teknik Üniversitesi Mühendislik Fakültesi İnşaat Mühendisliği Bölümü Raporu. Van, 1-35.
- Günel, F. M. (1993). Eski Van Kent Dokusu Üzerine Bir Deneme. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Güzeloğlu, S. (1996). *Van Çevresine Tarihi ve Arkeolojik Açından Bir Bakış*, İstanbul, Biber Tanıtım.
- Kılıç, O. (1997). *XVII. Yüzyıllarda Van*, Van, Van Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Yayınları.
- Öztürk, Ş. (1996). Van-Ahlat ve Adilcevaz Tarihi Camileri Rölöve Proje Çalışması. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Öztürk, Ş. ve Erzen, J. N. (2004). *Mimarlık ve Kent, Turkuaz: Denizin Coğrafyasında Van Eski Van: Şehri*, TMMOB Mimarlık Dergisi, S. 317, s. 52-55.
- Çelebi, E. (1993). *Seyahatname*, C. 3-4, İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- Öztürk, Ş.-Mızrak, A. (2001). *Eski Van Şehir Surları*, Mimarlık İç Mimarlık ve Görsel Sanatlar Dergisi, S. 102, 32-44.
- Öztürk, Ş. (2021). *XVI-XVII. Yüzyıllarda Van Mimarisi*, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Van Özel Sayısı 2021, 674-703.
- Öztürk, Ş.-Bekiroğlu, M.S. (2013). *Effects on Structures of 2011 Earthquake in Van*, 2013 International Earthquake Van Symposium (23-27 October 2012), 223.
- Öztürk, Ş.-Yeğin, M. (2012). *Deprem Odaklı Dönüşüm Projelerin Van Kenti Üzerine Etkileri*, Bursa 24. Uluslararası Yapı ve Yaşam Kongresi (05-07 Nisan 2013), 235-246.
- Öztürk, R. (2013). *İstanbul Restorasyon ve Konservasyon Merkez ve Bölge Laboratuvar Müdürlüğü Eski Van Yapıları Sıva ve Harç Analiz Raporu*, 1-5.
- Uluçam, A. (2000). *Ortaçağ ve Sonrasında Van Gölü Çevresi Mimarlığı I Van*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Tahran, M. T.-Sevin, V. (1985). *Van Kalesi'nin ve Eski Van Şehri'nin Tarihi-Milli Park Projesi Üzerinde Ön Çalışmalar: Anıt Yapılar*, Ankara III. Araştırma Sonuçları Toplantısı (20-24 Mayıs 1985), 297-355.
- Talay, A. (1998). *Bizim Eller*, Ankara, Van Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Yayınları.
- Van Vilayet Salnamesi 1315*, (1995). Van, Van Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Yayınları.

Vefayât/Obituary
Prof. Dr. Orhan Cezmi Tuncer

Mehmet Kurtoğlu*

Öz

Bu makale 11 Haziran 2023 tarihinde vefat eden Prof. Dr. Orhan Cezmi Tuncer'in hayati ve sanatini anlatmaktadır. Uzun bir hayat süren Prof. Dr. Orhan Cezmi Tuncer'in Vakıflar Genel Müdürlüğündeki memuriyeti ve akademik hayatındaki çalışmalarına yer verilmiştir. Ayrıca mimari çalışmaları, eserleri ve hakkında yazılanların bibliyografyası çıkarılmıştır.

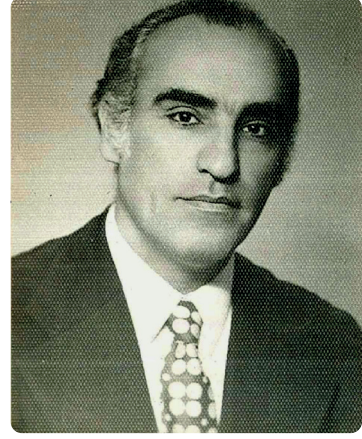
Abstract

This article is about the life and art of Prof. Dr. Orhan Cezmi Tuncer who passed away on 11 June 2023. It contains a long lived Prof. Dr. Orhan Cezmi Tuncer's civil service in the General Directorate of Foundations and his academic life. This writing also includes a bibliography of his arcitectural studies, works and written about him.

* VGM Kütüphaneler ve Yayın Müdürü

Prof. Dr. Orhan Cezmi Tuncer

Orhan Cezmi Tuncer 8 Ocak 1931 yılında Diyarbakır'da doğmuştur. Babası Diyarbakır'ın ilk fotoğraf stüdyosu (Foto Yıldız) sahibi fotoğrafçı Mehmet Danyal Bey, annesi Urfalı Münire (Akbiyık) Hanımdır. Babası Mehmet Danyal Bey yarım asrı aşkın bir süre fotoğrafçılık yapmıştır. Orhan Cezmi'nin resim ve çizime olan kabiliyeti basın yanında fotoğrafçılık yaptığı sıralarda ortaya çıkmıştır. Orhan Cezmi ilk ve orta öğrenimini Diyarbakır'da, yüksek öğrenimi 1956 yılında İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Yüksek Mimarlık Bölümünde tamamlamıştır. Bir süre Diyarbakır DSİ X. Bölge Müdürlüğü binalarının yapımında şantiye şefliği yaptıktan sonra serbest çalışmaya başlamış, ardından 1966 yılında Ankara'ya yerleşmiştir. Aynı yıl Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde işe başlamıştır.

Vakıflar Genel Müdürlüğünde işe başlamasını "tanrısal bir zamanlama ve yönlendiriş" olduğuna inanan Orhan Cezmi, hayatı boyunca Vakıflarla ilişkisini koparmamış gerek üniversite hayatında gerek emekliliğinde vakıflar Genel müdürlüğünün etkinliklerine katılmıştır. Özellikle vakıf haftalarında bildirileri, konferanslarıyla katılmış, vefat edene kadar bağıni koparmamıştır.

Orhan Cezmi'nin Vakıflar Genel Müdürlüğünde göreve başlamasını bir yazısında şöyle dile getirmiştir: "1956 yılında o zamanki adıyla İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Yüksek Mimarlık Bölümünü bitirip Diyarbakır'a döndüğümde, kent in ileri gelenleri bana pırl pırl okumuş bir genç olarak bakıyor ve herhalde çokça ümitler besliyorlardı. Günün birinde deprem nedeniyle zedelenmiş ve yıkılmış olan yapıları yerinde incelemek üzere, Diyarbakır Milletvekili ve Devlet Bakanı olan Vefik Pirinçcioğlu, yanına Vakıflar Genel Müdürü Nihat Danışman'ı alarak kente gelmişler; inceleme süresince beni kılavuz seçmişlerdi. Bu herhalde vilayet, belediye ve Ticaret Odası'nın ortak kararıydı. Eski eserlere yatkınlığım, Diyarbakır Atatürk Anıtı Kaidesi ve çevresinin düzenlenmesi işinin doğrudan bana verilmesi elbet bir rastlantı değildi. Babamın, kent in en eski stüdyo fotoğrafçısı oluşu ve sanatsal ağırlığı biliniyor ve bu yönünün bana da geçtiğini yetkiler görüyorlardı. Gezi süresince sürücünün yanında oturdum. Sorarlarsa, dilimin döndüğünce yanıtlamaya çalışıyordum. İşim gereği Ankara'ya geldikçe ve vakit bulursam Nihat Bey'e uğruyordum. Böylece göz bağıımız devam etti. O tarihlerde Vakıflar Genel Müdürlüğü Ulus'ta Gençlik Parkı'na karşı olan tarihi tiyatro yapılarındaydı. Sekreteryaya galiba bir akslık bir odadaydı. Sade düz masa, 30-35 cm çapında saksılı bir çiçek, birkaç sandalyeyle yetinilmekteydi. Genel Müdür odası, 3 aksı(oda) birleştiren, güneye bakan, pırl pırl, aydınlık, temiz ve sessiz bir durumdaydı. Karşı odalarda pek iş inleyen kimseler yoktu. Her tarafın sakin dural oluşu dikkatimden kaçmadı. Günün birinde 21 Şubat 1966 günü bu tanışma, Abide ve Yapı İşleri Bakanı Ekrem Demirtaş'ın önerisiyle Vakıflara davet edildim. Bir ay kadar sonra, yatırımların genel müdürlükte hazırlanması amacıyla bana Rölöre Bürosunu kurdurdular ve beni şef yaptılar. Artık bir Vakıf elemanıydım."¹

1 Orhan Cezmi Tuncer, Vakıflar Dergisi 75. Yıl Özel Sayısı, sh. 38,39, Ankara, 2013

1972 yılında “Vakıflar Genel Müdürlüğü’nde Abideler Mütahassis Müşavirliğine, 1976’da Genel Müdür Teknik Müşavirliğine atanan Orhan Cezmi, Anadolu’nun birçok yerinde, özellikle Ahlat, Diyarbakır, Kayseri, Konya gibi önemli merkezlerdeki tarihi yapıların restorasyonlarında bulunmuştur. Diyarbakır Dağkapı semtindeki Atatürk Anıtı kaidesi ve çevresinin düzenlenmesinin proje ve inşaatı ile Mardin Hükümet Meydanının düzenlenmesi ve Atatürk Anıtı kaidesi projesi ona aittir. Diyarbakır’da Yoğurt Pazarı doğusunda yer alan Borsa Hanı karşısındaki Mehmet Han’a ait pasaj, Urfa Kapı içinde, Melikahmet Caddesi sonundaki çarşı, İstasyon Caddesi üzerinde Borsa Hanı ve Hikmet Çelebioğlu’na ait, altı bayilik, üstü ev olan yapıyı tasarlayıp uygulamıştır. 1977’de İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Sedat Hakkı Eldem Stüdyosunda doktorasını tamamlamış, 1980’de Gazi Üniversitesi Devlet Mühendislik Mimarlık Fakültesine öğretim üyesi olmuştur. Burada sanat tarihi, mimarlık tarihi, rölöve dersleri vermiş, aynı yerde, aynı yıl Restorasyon Anabilim Dalını kurmuştur. 1980’de doçent ve 1992’de profesör olmuştur. Mimarlık tarihiyle ilgili yazılarını 1970 yılından itibaren on üç kitap ve doksandan fazla makale olarak yayımlamıştır. 1991’den itibaren iki dönem Kültür ve Tabiat Varlıkları Diyarbakır Koruma Kurulunun başkanlığını yapmış, beş Yıl Yüksek Kurul üyeliğinde bulunarak 1998’de emekliye ayrılmıştır.”²

Orhan Cezmi Sadi Bayram’ın deyişiyle ketum, prensip sahibi ve okuyan biridir. Disiplinli, çalışkan ve işini severek yapan Orhan Cezmi’nin araştırma ve kitapları ancak kendini tam anlamıyla yetiştirdikten sonra gerçekleşmiştir. Mükemmeliyetçidir, bu yüzden resim ve yazıları üzerinde titizlikle durur. Yazma konusunda acele etmemesinin nedeni de işte bu titizliği ve mükemmeliyetçiliğimden dolayıdır.

Vakıflarda birlikte çalıştığı mesai arkadaşı Sadi Bayram, yayınlamış olduğu Ön Asya Dergisi için kendisinden yazı istediğinde; “zamanı var, zamanı gelince dur diyeceksin, dağarcık biraz dolsun” diye cevap vermiştir. Akademik çalışmalarını tamamladıktan ve sahada bilgi ve tecrübe edindikten sonra yazmaya başlamıştır. Sadi Bayram’a dediği gibi dağarcık dolduktan sonra da vefat edene kadar yazmayı sürdürmüştür. Vakıflar dergisinde on beş, vakıf haftası kitabında on üç ve Sivas Dergisi şifa yapı topluluğunda bir olmak üzere toplam yirmi dokuz yazısı yayınlanmıştır. Sadi Bayram’ın çıkarmış olduğu *Ön Asya Dergisi’nde ise toplam on bir makalesi yayınlanmıştır.* Orhan Cezmi Kendini işine vermiş, her zaman popülizmden uzak durmuştur. Mimariyle ilgili araştırmalar ve ciddi çalışmalarda yapmıştır.

2 G,Dişli, G. Günel, A. Kılıcı, Orhan Cezmi İli Vakıflarda Elli Yıl, sh.56-71, Restorasyon Yıllığı Dergisi, Sayı, 11, İstanbul, 2015

Prof. Dr. Orhan Cezmi Tuncer

Orhan Cezmi'nin mimaride en önemli keşfi "geometrik modülasyon"u bulmasıdır. Kendisi bu keşfi nasıl bulduğunu şöyle anlatmıştır: "Anadolu kümbetlerini çalışırken Kayseri Döner Kümbet'in taş yüksekliklerinin aynı olduğu ve beden duvarlarının aynı uzunlukta taşlarla örüldüğünü gördüm. Uzun taşa kısa taş koyarak örülen örgü, cephede düşey çizgilerin yukardan aşağıya birer atlayarak devam etmesini sağlıyordu. Aksaray Sultan Hanı Kervansarayını restore ederken taş sıralarının birbiri üstüne eşit konulduğunu ve yüzeylerindeki geometrik bezemenin katlanarak devam ettiğini gördüm. Kazı esnasında taş kapıyı çevreleyen "ters U" çerçevenin son üst dönüş taşını buldum. Böylece kapının bitimi belirlenmiş oldu. Ölçünce en ve yüksekliğinin 2/3 oranında olduğu anlaşıldı. Bu iki birikimden sonra 70'e yakın Selçuklu taş kapısını inceledim. Hep bu 2/3 oranını ve geometrik düzeni keşfettim. Böylece Anadolu Selçuklu mimarlığında taş kapılarda tümüyle bir geometrik düzenin varlığı ortaya çıktı. Anadolu Selçukluların siyasi hayatının yıkılmaya başladığı 13. yüzyılın ikinci yarısında Sivas Gök Medresede bu geometrik düzenin en olgun tepe noktasına eriştiği anlaşılmış oldu. Bu bilgilerin Mimar Sinan'a eriştiğine veya kendisinin de keşfettiğine kuşku yoktur. Böylece O da Osmanlı'nın muhteşem yüzyılında geometrisiyle doruk noktasına erişmiştir. Onun öğrencilerinin bu modülasyon kavramını İstanbul Eminönü Yeni Camii'nde fayans boyutuna kadar uyguladıkları görülür. Daha sonraki yıllarda bu kültürün Nuruosmaniye Camii'nde uygulandığını gördük. Bu yapıdan sonra bu geleneğin devam ettiğini modülasyonla ilgili yayınlarımda göstermeye çalıştım. Bu bilgiler Asya yapılarında 10. yüzyıldan itibaren uygulanarak Anadolu'ya gelmiştir. Mimar Sinan'ın beylerbeyi ve baş vezirleri için hiyerarşiye uyarak kullandığı bir plan tipi vardır. Fatih, Bali Paşa Camii, Diyarbakır, Ali Paşa Camii, Diyarbakır, İskender Paşa Camii, Ahlat, İskender Paşa Camii hep bu planın ürünleri olup, duvar kalınlıkları ile iç alanın orantısının bizi karolaja *götürdüğü görülmektedir. Edirnekapi, Mihri-mah Camii'ndeki geometrik kurgu da bu düzenin en önemli temsilcisidir.*"³

Dr. Dursun Ayan, onun sanat anlayışını şöyle açıklamaktadır. "Prof. Tuncer, ilk bakışta, bilim ve tekniği estetiğin önüne geçiren kuru logocentric bir anlayışa sahip diye onun eleştirilmesine neden olabilir. Ancak onun bu tutum ve yaklaşımı kuru, zevksiz bir anlayıştan değil, tam tersine estetik için düşünce yürütürken safsataya düşme kaygısını ortadan kaldırarak sağlam bir temele dayanmak istemesindedir. Yoksa Tuncer, en ayrıntılı Selçuklu bezeklerini ressamlık yeteneğinin verdiği olanakla kâğıda işleyecek kadar sanatsal ruha sahiptir. Prof. Tuncer Kant ve Hegel'in görüşlerine koşut olarak, sanat eserinin güzelliğini tek bireyden kurtardığı gibi, tarihi bağlamında tanımlayıp açıklarken devlet, din, toplum kavramlarıyla felsefi bir düşünceye bağlamaktadır. Çalışmalarında bir eseri ve/ya eserler öbeğini anlatırken dönemin

3 G,Dişli, G. Günel, A. Kılıç, Orhan Cezmi İli Vakıflarda Elli yıl, Restorasyon Dergisi, Sayı, İstanbul,

Mehmet Kurtoğlu

toplum, maliye ve siyaset anlayışına değinmesi, bazı dönemsel mimari oluşum ve saptamalarda bulunması felsefi bakış açısından önemlidir.”⁴

Orhan Cezmi giyimi, kuşamı, insani ilişkileriyle bana hep cumhuriyetin ilk kuşak aydın ve sanatçılarını hatırlatmıştır. Cumhuriyetin değerleriyle barışık inançlı biriydi. Sağlığına dikkat eden, gayet düzgün giyinen, devamlı papyon kravat takan Cumhuriyet değerlerine inanmış çalışkan bir hocaydı. Yaşına göre dinç biriydi. Emekli olmasına rağmen hocalığı ve devlet adamlılığını kimliğini ciddiyetle sürdürüyordu. İnançlı ve prensip sahibiydi, örneğin vakıflar Haftası İstanbul sempozyumuna birlikte yolculuk yapmış, Bolu’da Tokadı Hazretlerinin makamını ziyaret etmiştik. Yine Vakıflar Genel Müdürlüğü’nde göreve başlamasını ilahi kadere bağlıyordu. Öyle sanıyorum ki, Vakıflara muhabbeti de buradan kaynaklanıyordu. Elbette bunda kaderin etkisi vardır ancak burada hocanın resimdeki kabiliyetini, estetik anlayışını göz ardı etmemek gerekir. Vakıflar Genel Müdürlüğü’nün bir döneminin canlı hafızasıydı. Kendini vakıfçı olarak tanımlıyordu. Vakıflar dergisi 75. Yıl özel sayısı ve belgeselini yaptığımızda ilk aklımıza gelen isimlerden biri Orhan Cezmi olmuştu. Yine 80. Yıl Özel sayısında hem Restorasyon ve Rölöve dergisini nasıl çıkardığını anlatmış hem de bir röportaj vermişti. 2009 yılında Dursun Ayan ile birlikte Vakıflar dergisindeki makalelerini kitaplaştırmıştık. Hoca bu kitabının çıkmasına oldukça sevinmişti. Basılmayı bekleyen birkaç kitabı daha vardı. Vefat etmeden önce bunları yayınlasam diye düşünüyordu. Sadi Bayram’ın verdiği bilgiye göre evini satarak hazırlamış olduğu kitaplarını bastırması. Ancak kitapları satamayınca SEKA’ya kâğıt olarak vermiş. Kendi imkanıyla bastırması olduğu bu kitaplardan elinde kalmış olanları Kitapları ilgisine ulaştıralım diye vakıflar Genel Müdürlüğü’ne dağıtılmak üzere hibe etmiştir. Genç yaşta kızını menhus hastalıktan kaybedince kabuğuna çekilmiş, içine dönmüştür. En çok da kabuğuna çekildiği bu dönemde eserlerini yazmış, 11 Haziran 2023 Pazar Günü vefat etmiş, Gölbaşı mezarlığına gömülmüştür.

4 Dursun Ayan, Selçuklu Mimarisi Üzerine Orhan Cezmi Tuncer İle Söyleşi, Kitabevi Yay. İstanbul,2012

BİBLİYOGRAFYA

Röportajlar ve Hakkında Yazılanlar:

- Bilge Kılıç, Orhan Cezmi Tuncer'in Türk-İslam Sanat Tarihine Katkıları, Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üni. Çorum 2015
- Gülşen Dişli, Gökçe Günel, Ali Kılıcı, Orhan Cezmi İli Vakıflarda Elli yıl, Restorasyon Dergisi, Sayı, İstanbul, -Sadi Bayram, Orhan Cezmi Tuncer'e Vefa, 12 Haziran 2023
- Dursun Ayan, Selçuklu Mimarisi Üzerine Orhan Cezmi Tuncer İle Söyleşi, Kitabevi Yay. İstanbul,2012
- Mehmet Kurtoğlu, Orhan Cezmi Tuncer: Her Vakıf Yapısında Tanrısal Güzelliği Gördüm, Vakıflar Dergisi, 80. Yıl Özel Sayı, Ankara 2019
- Yusuf Turan Günaydın, Vakıflar Dergisinden Seçmeler IV, Orhan Cezmi Tuncer, Makaleler, Vakıflar Dergisi 52- Aralık 2019
- Dursun Ayan-Mehmet Kurtoğlu, Vakıflar Dergisinden Seçmeler- IV, Orhan Cezmi Tuncer, Makaleler, 2019
- Biyografiya.com. Orhan Cezmi Tuncer
- Mavi yapı, Orhan Cezmi Röportajı, *Geçmişten Günümüze Türbeler ve Kümbetler, Mavi yapı 2 January 2012*
- Mehmet Kurtoğlu, Kitabiyat, Selçuklu Mimarisi Üzerine, Vakıflar dergisi, Sayı 38, Aralık 2012

Belgesel Filmler

- Duvarları Konuşan Diyar, Kültür ve Turizm Bakanlığı için yapılan 34 dakikalık tanıtım filmi.
Küçeler (Diyarbakır), TRT, 30 ve 31 Ekim 2000, Saat10.00, 2. Kanal, 34 dakikalık 2 dizi-GAP programı.
Osmanlı Esnafı, Kültür ve Turizm Bakanlığı için yapılan 29 dakikalık belgesel
Vakıflar Dergisinin 75. Yılı anısına yapılan "Bir Derginin Serüveni Belgeseli", Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2013

Kitapları

- Mimarlık Tarihi I (Ankara Devlet Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi ve Gazi Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Ders Kitabı), Ankara 1980.
- Mimarlık Tarihi II, (Ankara Devlet Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi ve Gazi Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Ders Kitabı), Ankara 1980.
- Sanat Tarihi, (Ankara Devlet Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi ve Gazi Üniversitesi Mimarlık Fakültesi için ders kitabı), Ankara 1980.
- Anadolu Kümbetleri I (Selçuklu Dönemi), Ankara 1986.
- Anadolu Selçuklu Mimarisi ve Moğollar, Ankara 1986.
- Kayseri Sahabiye Medresesi, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988.
- Rölöve ve Restorasyon, (Ankara Devlet Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi ve Gazi Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Ders Kitabı), Ankara 1990.
- Anadolu Kümbetleri II (Beylikler ve Osmanlı Dönemi), Ankara 1991.
- Anadolu Kümbetleri III (Beylikler ve Osmanlı Dönemi), Ankara 1992.
- Diyarbakır Camileri, Diyarbakır Belediyesi Yayınları, Ankara, 1996.
- Diyarbakır Evleri, Diyarbakır Belediyesi Yayınları, Ankara,1999.
- Diyarbakır Kiliseleri, Diyarbakır Belediyesi Yayınları, Ankara, 2003.
- Ankara Evleri, ATO Yayınları, Ankara 2003.
- Anadolu Kervan Yolları, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2008.

- Sivas-Gök Medrese (Sahip Ata Fahrettin Ali Medresesi), Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2008.
- Diyarbakır Surları, Diyarbakır Valiliği Yayınları, Diyarbakır, 2012.
- Diyarbakır Sur içi Anıtları ile Köşkler ve Bağ Evleri, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Diyarbakır, 2012.

Makaleler ve Bildiriler

- “Tunceli-Çemişgezek’te Bir Türbe” Önyasa, cilt 6, sayı 63, Kasım/1970, (s. 6).
- “Bir Gezinin Düşündürdükleri”, Önyasa, cilt. 6, sayı. 64, Aralık/1970 (s. 8).
- “Kuşadası Kervansarayı”, Arkitekt, Ankara 1970, sayı 70, (s. 17).
- “Diyarbakır Evleri”, Önyasa, cilt. 6, sayı. 65, Ocak/1971, (s. 8).
- “Diyarbakır Ali Paşa Medresesi”, Önyasa, cilt. 6, sayı. 66, Şubat/1971, (s. 14).
- “Diyarbakır Ali Paşa Camisi, I”, Önyasa, cilt. 6, sayı. 67-68, Mart-Nisan/1971, (s. 8).
- “Diyarbakır Ali Paşa Camisi, II”, Önyasa, cilt. 6, sayı. 70-71, Haziran-Temmuz, 1971, (s. 6).
- “Niğde-Aksaray-Sultan Hanında Bazı İzlerin Değerlendirilmesi” Önyasa, cilt. 6, sayı. 72, Ağustos/1971, (s. 12).
- “Bitlis-Adilcevaz Eski Cami”, Önyasa, cilt. 7, sayı. 73, Eylül/1971, (s. 6).
- “Tunceli-Mazgirt Elti Hatun Camisi”, Önyasa, cilt. 7, sayı. 75, Kasım/1971, (s. 12).
- “Diyarbakır Sultan Şücaeddin Türbesi”, Önyasa, cilt. 7, sayı. 76, Aralık/1971, (s. 8).
- “Bitlis-Akçayuva Köyü Yakınında Bir Kümbet ve Yöresindekilerle Karşılaştırma”, Önyasa, cilt. 7, sayı. 77-78, Ocak/1971-Şubat/1972, (s. 6).
- “Diyarbakır, Mardin ve Dolaylarında Bazı Hıristiyan Dinî Yapılarında Türk İslâm Mimari Unsurları” Sanat Tarihi Yıllığı, sayı. 5, İst. 1973, (s. 209).
- “Mardin-Cizre Kırmızı Medrese”, Vakıflar Dergisi, Sayı 10, Ankara 1973, (s. 425).
- “Van Yöresinde Bilinmeyen Bazı Yapılarımız”, Sanat Tarihi Yıllığı, sayı 6, İstanbul, 1973.
- “Ahlat Hasan Padişah Kümbeti” Rölöve ve Restorasyon Dergisi 1, Ankara 1974, (s. 47).
- “Kuşadası Öküz Mehmet Paşa Kervansarayı” Rölöve ve Restorasyon Dergisi, sayı. 2, Ankara 1975, (s. 123).
- “Üç Selçuklu Kümbeti”, Sanat Tarihi Yıllığı, sayı. 6, İst., 1976, (s. 89).
- “Anadolu Türk Sanatı ve Yerli Kaynaklarla ilişkileri Üzerine”, Vakıflar Dergisi sayı. 11, Ankara 1976, (s. 239).
- “Millî Kültürümüzün Belgeleri Olan Tarihi Yapılarımızın Restorasyonu”, Milli Kültür, Cilt 1, Sayı 6, Ankara, 1977, (s. 40).
- “Ankara-Beypazarı-Tekke Köyü Kara Davut Tekkesi” Milli Kültür, cilt. 1, sayı. 7, Ankara 1977, (s. 40).
- “Konya-İlgin-Beykonak Köyü Dediği Maksut Tekkesi”, Milli Kültür, cilt. 1, sayı. 9, Ankara 1977, (s. 52).
- “Selçuklu Yapılarında Kubbe”, Milli Kültür, cilt. 1, sayı. 10, Ankara 1977, (s. 44).
- “Selçuklu Yapılarında Tonoz”, Milli Kültür, cilt. 1, sayı. 11, Ankara 1977, (s. 40). “Anadolu’nun İlk Dört Selçuklu Kumandanı ve Yaptırdıkları Yapılar”, Vakıflar Dergisi, sayı. 12, Ankara 1978, (s. 137).
- “Sivas-Divriği Melike Turhan Şifahanesindeki Türbe Bölümü”, Divriği Ulu Cami ve Şifahanesi, (ed. Y. Önge, (sh. 23) Dr. Gülşen Dişli, Gökçe Günel, Ali Kılıç İ. Ateş, S. Bayram), Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1978.
- “Selçuklularda Ahşap Örtü”, Milli Kültür, cilt. 2, sayı. 6, Ankara 1979, (s. 152).
- “Son Kazıların Işığı Altında Sivas İ. İzzettin Keykavus Şifahanesi Plâni”, L Uluslararası Türkoloji Kongresi, İstanbul 1979, (s. 911).
- “Anadolu Selçuklu Yapılarında Açıklıkların Örtülmesi ve Sorunları”, Bedrettin Cömert’e Armağan, Hacettepe Üniversitesi Yay., Ankara 1980, (s. 341).
- “Oranti ve Modül Üzerine Selçuklu Yapılarından Bazı Örnekler”, Vakıflar Dergisi 13, Ankara 1981, (s. 449).

- “Cizre Ulu Camisi”, Yıllık Araştırmalar Dergisi III., Ankara 1981, (s. 95).
- “Bitlis-Van Kervan Yolu ve Üzerindeki Hanlar” Sanat Tarihi Yıllığı, Sayı. 9-10, İst. 1981, (s. 517).
- “Sivas I. İzzettin Keykavus Şifahanesi Üzerine Üç Not”, Sanat Tarihi Yıllığı, sayı. 11, İstanbul 1981, (s. 165).
- “Doğu Yönünün Türk Kültüründeki Yeri ve Mezar Mimarimize Etkisi”, 8. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, cilt. 2, Ankara 1981, (s. 915).
- “Batıda Merkezi Kubbe ve Koca Sinan’ın Mekân Kavramı”, Sanat Tarihi Yıllığı, sayı. 12, İstanbul, 1982, (s. 149).
- “Birkaç Selçuklu Taçkapısında Geometrik Araştırma”, Vakıflar Dergisi, sayı. 16, Ankara, 1982, (s. 61).
- “Konya Sahip Ata Hanıgahı Taç kapısı”, Lâle Dergisi, İstanbul 1984, sayı. 2, (s. 2).
- “Rönesans ve Klâsik Osmanlı Dönemi Dinî Yapılarında Kubbenin Amaç ve Kullanış Açısından Karşılaştırılması”, Vakıflar Dergisi, sayı. 18, Ankara 1984, (s. 127).
- “Mimaride Türk Milli Üslubu İlkeleri”, Kültür Bakanlığı Mimaride Türk Milli Üslubu Semineri, Turizm ve Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul 1984, (s. 67).
- “Kelük bin Abdullah ve Kaluyanül Konevi”, Vakıflar Dergisi, sayı. 19, Ankara 1985, (s.109).
- “Restorasyonlarımızda Modülasyondan Yararlanma”, 2. Vakıf Haftası Kitabı,1984, Ankara 1985, (s. 92).
- “Anadolu Selçuklu Kümbetlerinin Gelişimi ve Özellikleri”, 10. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, cilt. 3, Eylül 1986, (s. 1075).
- “Tarikat Yapılarında İşlevin Tasarıma Etkisi”, 4.Vakıf Haftası Kitabı, 1986, Ankara 1987, (s. 47).
- “Sinan Camilerinde Bazı Teknik Ayrıntılar”, Milli Kültür, sayı. 61, Ankara 1988, (s. 36).
- “Kümbet Mimarimiz”, Kültür ve Sanat, Aralık 1989, (s. 54).
- “Tarihte Sivas ve Sivas Yapılarının Genel Tanımı”, Kültür ve Sanat, Sivas Özel Sayısı, sayı.6, Haziran 1990, (s. 14).
- “Taşa Bezemenin İşleniş Üzerine Düşünceler”, 7. Vakıf Haftası Kitabı 1989, Ankara, 1990, (s. 231).
- “Eski Mimarlık Çizimlerimiz Üzerine Bilgiler”, II. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, cilt. 3, Eylül 1990, (s.1165).
- “A comparison of the dome in the sacral buildings of the Renaissance and the Classical Ottoman period”, Uluslararası Türk Sanatı Kongresi, Varşova 1990, (s. 253).
- “İstanbul’da İki Camide Harim Ölçüsü ile Çini Boyutları Arasındaki Bağın İncelenmesi”,7. Vakıf Haftası Kitabı 1990, Ankara 1991, (s. 345).
- “Kara Han ve Eski Divriği Kangal Kervan Yolu”, Türk Etnografya Dergisi, Sayı 19, Ankara 1991, (s. 31).
- “Sivas Süteyliya Kümbeti”, Vakıflar Dergisi, sayı. 22, Ankara 1991, (s. 91).
- “Geleneksel Bazı Vakıf Yapılarında Duvar Kalınlıkları Yükseklikleri ve Açıklıktan Arasındaki Matematiksel Bağ ve Temeller Üzerine Bir İnceleme”, 9. Vakıf Haftası Kitabı 1991, Ankara 1992, (s. 285).
- “Hoca Ahmet Yesevî Türbesi. Türk Sanatındaki Yeri ve Restorasyonu Sorunları”, 10. Vakıf Haftası Kitabı 1992, Ankara 1993, (s. 39).
- “Camilerimizde Akustik”, Prof Dr. Yılmaz ÖNGE Armağanı, Selçuk Üniversitesi, Konya 1993, (s. 103).
- “Geleneksel Mimarimizde Geometri”, 3. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu, Konya 1994, (s. 27).
- “Vakıflar Genel Müdürlüğü Abideler Şubesi Nasıl Daha Verimli Çalışabilir” İl Vakıf Haftası Kitabı 1993, Ankara 1994, (s. 139).
- “Diyarbakır-Bitlis Kervan Yolu ve Üzerindeki Hanlar”, Vakıflar Dergisi, sayı. 25, Ankara1995, (s. 9).
- “Selçuklu Yapılarında Restorasyon Problemleri”, 4. Millî Selçuklu Kültür Medeniyeti Sempozyumu, Konya 1995, (s.47).
- “Ailenin Eğitim ve Korunmasında Vakıfların Rolü”, 12. Vakıf Haftası Kitabı 1994, Ankara, 1995, (s. 21).
- “Diyarbakır Anıtları”, Kültür ve Sanat, Diyarbakır Özel Sayısı, sayı, 28, Ankara, 1995, (s. 12).

Mehmet Kurtoğlu

“Anadolu Türk Yapı Sanatıyla İlgili Yaşayan Yöresel Bazı Sözcükler”, Oktay Aslanapa Anı Kitabı, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1996, (s. 281).

“Kilis Mevlevihanesi”, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Konya 1996, (s. 259).

“Bir Anadolu Selçuklu Taç kapısında Korumacılığa Yönelik İzler” Selçuk Üniversitesi Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu Bildirileri, Konya 1996, (s. 79).

“Niğde Alaaddin Camisi Doğu Taç kapısı”, Selçuk Üniversitesi VI. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu Bildirileri, Konya 1997, (s. 113).

Orhan Cezmi Tuncer İle Vakıflar’da Elli Yıl

“Kayseri’de 7 Selçuklu Taç kapısında Geometrik Araştırma”, Vakıflar Dergisi, sayı. 26, ‘Ankara 1997, (s. 105).

“Mimari Korumacılığımız”,Mimarlar Odası Ankara Bülteni, sayı. 12, (s. 13).

“Diyarbakır Harput Kervan Yolu”, Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, Erzurum 1999, Sayı. 5, (s. 151).

“Diyarbakır Yapı Sanatından Kesitler”, Diyarbakır Sempozyumu 2000, Ankara, (s. 164).

“Diyarbakır Mardin ve Diyarbakır Urfa Kervan Yolu”, Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, yıl. 2001, sayı. 7, Erzurum 2001, (s. 113).

“Diyarbakır Kenti Kimliği”, Diyarbakır Sempozyumu 2001, Ankara, (s. 102),

“Anadolu Selçuklu Camisi Taç kapılarında Mukarnas”, Selçuk Üniversitesi 1.Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri II, Konya 2001, (s. 361).

“Bazı Vakıf Yapılarına Yanlış Eklemeler, Değiştirmeler ve Yanıltıcı Restorasyonlar”, Vakıf Medeniyeti Sempozyumu Kitabı, Ankara 2003, (s. 165).

“Sivas Sahip Ata (Gök) Medrese İle İlgili Çalışmalar” Vakıflar Dergisi sayı. 26, Ankara 2004, (s. 121).

“Anadolu’da Vakıflar ve Bayındırlığa Katkısı” Vakıflar Dergisi, sayı. 29, Ankara 2005, (s.21).

“Kervanyolları” Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı, Kültür Bakanlığı, Ankara 2006, Cilt 2, (s. 419).

“Artuklu Yapıları (Yaptıran, ‘Yürüten ve Yapanlar)”, I. Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri, cilt 1, Mardin 2007, (s. 135).

“Sinan’ın Aynı Planı Uyguladığı Dört Yapısında Izgaralı Düzen”, Osmanlıdan Cumhuriyete Diyarbakır II, Ankara 2008.

“Diyarbakır Kentinin Kuruluşunda Su Kaynaklarının Etkinliği”, 2008 Vakıf Medeniyeti Su Yılı ve Vakıflar Etkinlikleri Kitabı, Ankara 2008, (s. 125).

“Korunması Gerekli Vakıf Taşınmazlarının Onarımları ve Bir Öneri”. Vakıflar Dergisi, sayı 32, yıl 2009.

“İstanbul Edirnekapı Mihrimah Sultan Camisi Geometrik Kurgusu”, Vakıflar Dergisi, sayı. 33, Haziran 2010, (s. 113-124)

“On dokuzuncu Yüzyıl Türk Mimarlık Çizimlerinden Bazı Yeni Örnekler”, Osmanlı Bilimi Araştırmaları, Cilt 13, sayı 1, (s. 31 -42)

Konferanslar

“Diyarbakır Mihrapları”, Dicle Üniversitesi, 3 Mayıs 1991.

“Diyarbakır Tarihî Yapıları ve Evleri”, Dicle Üniversitesi, 13 Haziran 1991.

“Sivas Sahip Ata Medresesi”, Sivas Koruma Vakfı, Sivas,30 Kasım 1992.

“Sivas Sahip Ata Medresesi ve Konya Sahip Ata Camisi

Taç kapısında Modülasyon”, 3.Uluslararası Türkoloji Kongresi, Eylül 1976.

“Vakıf Eski Eserlerimizin Restorasyonu ve ilkeleri”, Dicle Üniversitesi 5. Vakıf Haftası, Aralık 1987.

Prof. Dr. Orhan Cezmi Tuncer

“Konya Horozlu Han Restorasyonu” 7. Ulusal Türkoloji Kongresi Eylül 1985.

“Eski Eserlerin Korunmasının Teknik Plânlaması”, 1. Milli Kültür Şurası, Ekim 1982.

“Korumacılığımızın Tarihçesi”, TMMOB- Tokat Valiliği Koruma Etkinlikleri, 18-20 Kasım 1988.

“Tunceli-Pertek Bay Sungur Camisinin Taşınması”, ODTÜ Restorasyon Semineri, 21 Mart 1985.

“Restorasyonlarımızda Günümüzün Sorunları”, ODTÜ Restorasyon Semineri, 7 Ocak 1988.

“Mimar Sinan a Erişen Kültür Ortamı”, TMMOB, 7-12 Nisan 1982 Sinan Haftası.

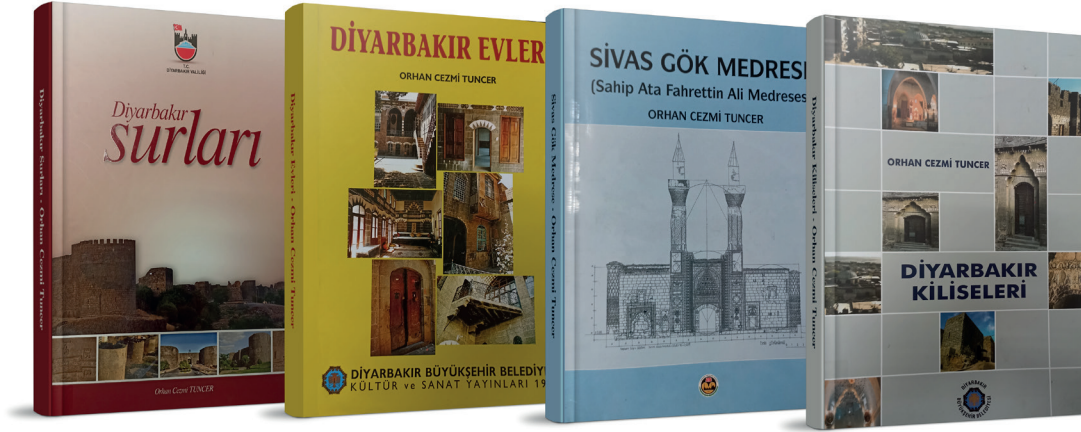
“Mimar Koca Sinan”, Sinan Yılı Çorum, 25 Mayıs 1988.

“Süleymaniye ve Selimiye Camisi”, Sinan Yılı, Hacettepe Üniversitesi, Karadeniz Ereğlisi, 1 Haziran 1988.

“Mimar Sinan’da Modülasyon Üzerine Yeni Bir Çalışma”, Uluslararası Mimar Sinan ve Mimarlık Sempozyumu. Erciyes Üniversitesi, Kayseri 6-8 Nisan, 1995 (Baskıda)

“Eski Mimari Çizimlerimiz, Anlatım Biçimi”, Gazi Üniversitesi, Mimarlık Mühendislik Fakültesi Mimarlık Bölümü. Perşembe Söyleşileri. 31 Mart 1995.

“Eski Çizimlerimizde Mistar”, Gazi Üniversitesi, Mimarlık Mühendislik Fakültesi Mimarlık Bölümü. Perşembe Söyleşileri, 30 Nisan 1995.

Vakıflar Dergisi Yayın İlkeleri

Vakıflar Dergisi, Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda iki sayı yayımlanır. Dergi, Yayın Kurulu tarafından belirlenen yurtiçi ve dışındaki kütüphanelere, uluslararası indeks kurumlarına ve abonelere, yayımlandığı tarihten itibaren bir ay içerisinde gönderilir.

Vakıflar Dergisi, vakıf kurumu ve vakıf kurumu ile ilgili kültürel zenginlikleri, vakıf yolu ile teşekkül etmiş kültür varlıklarını, vakıfların tarihî ve güncel gerçeklerini bilimsel ölçüler içerisinde ortaya koymakta; vakıflarla ilgili olarak, uluslararası düzeyde yapılan bilimsel çalışmaları kamuoyuna duyurmak amacıyla yayımlamaktadır.

Vakıflar Dergisi'nde, sosyal bilimler alanında, vakıf ve vakıf kültürünün tarihî ve güncel problemlerini bilimsel bir bakış açısıyla ele alan, bu konuda çözüm önerileri getiren yazılara yer verilir.

Vakıflar Dergisi'ne gönderilecek yazılarda; alanında bir boşluğu dolduracak özgün bir makale olması veya daha önce yayımlanmış çalışmaları değerlendiren, bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan bir inceleme olma şartı aranır. Vakıf ve vakıf kültürü ile ilgili eser ve şahsiyetleri tanıtan, yeni etkinlikleri duyuran yazılara da yer verilir. Yüksek Lisans ve Doktora tezlerinden üretilen makaleler alana katkı sağlamak ve yenilik getirmek şartıyla kabul edilebilir.

Makalelerin Vakıflar Dergisi'nde yayımlanabilmesi için daha önce bir başka yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, bu durum açıkça belirtilmek şartıyla kabul edilebilir.

Yazıların Değerlendirilmesi

Vakıflar Dergisi'ne gönderilen yazılar, önce Yayın Kurulunca dergi ilkelerine uygunluk açısından incelenir. Uygun görülmeyenler düzeltilmesi için yazarına gönderilir. Yayın için teslim edilen makalelerin değerlendirilmesinde akademik tarafsızlık ve bilimsel kalite, en önemli ölçütlerdir. Değerlendirme için uygun bulunanlar, ilgili alanda iki hakeme gönderilir.

Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde, yazı, üçüncü bir hakeme gönderilebilir veya Yayın Kurulu, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı verebilir. Yazarlar, hakem ve yayın kurulunun eleştiri ve önerilerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa, gerekçeleriyle birlikte itiraz etme hakkına sahiptirler. Yayına kabul edilmeyen yazılar, yazarlarına iade edilmez.

Vakıflar Dergisi'nde yayımlanması kabul edilen yazıların telif hakkı Vakıflar Genel Müdürlüğüne devredilmiş sayılır. Yayımlanan yazılardaki görüşlerin sorumluluğu ve yazım tercihleri yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflardan, kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Yazım Dili

Vakıflar Dergisi'nin yazım dili Türkiye Türkçesidir. Ancak her sayıda derginin üçte bir oranını geçmeyecek şekilde İngilizce ve diğer Türk lehçeleri ile yazılmış yazılara da yer verilebilir, Türk lehçelerinde hazırlanmış yazılar, gerektiği takdirde Yayın Kurulunun kararıyla Türkiye Türkçesine aktarıldıktan sonra yayımlanabilir.

Yazım Kuralları

Makalelerin, aşağıda belirtilen şekilde sunulmasına özen gösterilmelidir:

1. Başlık: İçerikle uyumlu, onu en iyi ifade eden bir başlık olmalı ve koyu harflerle yazılmalıdır.

Makalenin başlığı, en fazla 10-12 kelime arasında olmalıdır.

2. Yazar ad(lar)ı ve adres(ler)i: Yazar(lar)ın ad(lar)ı ve soyad(lar)ı koyu, adresler ise normal ve eğik karakterde harflerle yazılmalı; yazar(lar)ın görev yaptığı kurum(lar), haberleşme, ORCID ID numarası ve e-posta (e-mail) adres(ler)i belirtilmelidir.

3. Özet: Makalenin başında, konuyu kısa ve öz biçimde ifade eden ve en az 75, en fazla 300 kelimeden oluşan Türkçe ve İngilizce özet bulunmalıdır. Özet içinde, yararlanılan kaynaklara, şekil ve çizelge numaralarına değinilmemelidir. Özeti altında bir satır boşluk bırakılarak, en az 5, en çok 8 sözcükten oluşan anahtar kelimeler verilmelidir.

4. Ana Metin: A4 boyutunda (29.7x21 cm. kâğıtlara, MS Word programında, Times New Roman yazı karakteri ile, 12 punto, 1.5 satır aralığıyla yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında 2.5 cm.

boşluk bırakılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır. Yazılar 10.000 kelimeyi geçmemelidir.

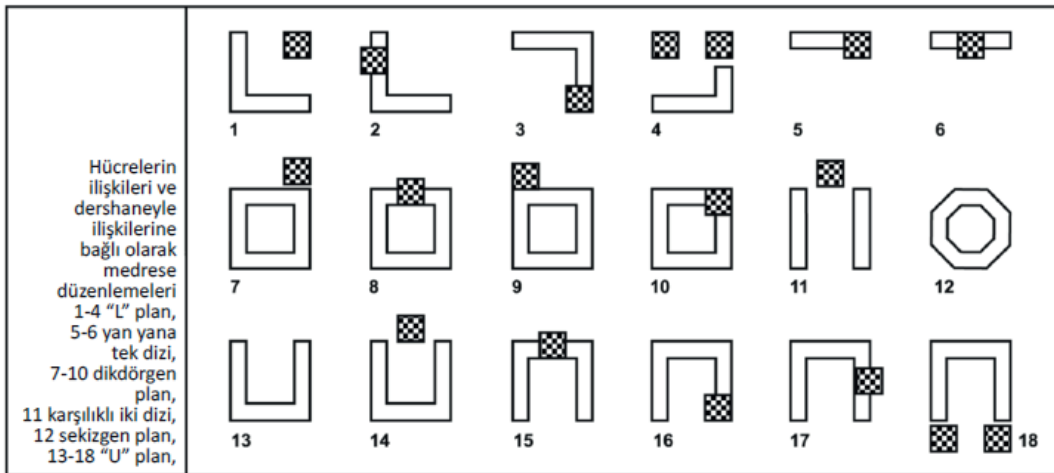
Metin içinde vurgulanması gereken kısımlar, koyu değil eğik harflerle yazılmalıdır. Metinde tırnak işareti+eğik harfler gibi çifte vurgulamalara yer verilmemelidir.

5. Bölüm Başlıkları: Makalede, düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir ve gerektiği takdirde başlıklar numaralandırılabilir. Ana başlıklar (ana bölümler, kaynaklar ve ekler) büyük harflerle; ara ve alt başlıklar, yalnız ilk harfleri büyük, koyu karakterde yazılmalı; alt başlıkların sonunda iki nokta üst üste konularak aynı satırdan devam edilmelidir

Tablo 1: Katılımcıların Mezun Oldukları Lise Türlerine Göre Öğretmenliğe Atanma Durumları

Atanma Durumu	Mezun Olduğu Lise Türü										Toplam	
	GL		AL		SL		AOL		KMLÇGE		f	%
	f	%	F	%	f	%	f	%	f	%		
Atandı	143	44.1	102	53.7	143	46.6	97	49.7	14	20.9	499	46.1
Atanamadı	181	55.9	88	46.3	164	53.4	98	50.3	53	79.1	584	53.9
Toplam	324	100	190	100	307	100	195	100	67	100	1083	100

$$\chi^2 = 23.10 \text{ sd}=4 \text{ p} < .01$$

6. Tablolar ve Şekiller: Tabloların numarası ve başlığı bulunmalıdır. Tablo çiziminde dikey çizgiler kullanılmamalıdır. Yatay çizgiler ise sadece tablo içindeki alt başlıkları birbirinden ayırmak için kullanılmalıdır. Tablo numarası üste, tam sola dayalı olarak dik yazılmalı; tablo adı ise tablo numarasının altına, tam sola dayalı, her sözcüğün ilk harfi büyük olmak üzere eğik yazılmalıdır. Tablolar metin içinde bulunması gereken yerlerde olmalıdır. Şekiller siyah beyaz baskıya uygun hazırlanmalıdır. Şekil numaraları ve adları şeklin hemen altına ortalı şekilde yazılmalıdır. Şekil numarası eğik yazılmalı, nokta ile bitmeli. Hemen yanından sadece ilk harf büyük olmak üzere şekil adı dik yazılmalıdır. Aşağıda tablo ve şekil örnekleri sunulmuştur.

7. Resimler: Yüksek çözünürlüklü (en az 300 dpi) baskı kalitesinde taranmış halde makaleye ek olarak gönderilmelidir. Resim adlandırmalarında, şekil ve çizelgelerdeki kurallara uyulmalıdır.

Şekil, çizelge ve resimler toplam yazının üçte birini aşmamalıdır. Teknik imkâna sahip yazarlar, şekil, çizelge ve resimleri aynen basılabilecek nitelikte olmak şartı ile metin içindeki yerlerine yerleştirebilirler. Bu imkâna sahip olmayanlar, bunlar için metin içinde aynı boyutta boşluk bırakarak içine şekil, çizelge veya resim numaralarını yazabilirler.

8. Alıntı ve Göndermeler: Alıntılar tırnak içinde verilmeli; beş satırdan az alıntılar satır arasında, beş satırdan uzun alıntılar ise satırın sağından ve solundan 1.5 cm içeride, blok hâlinde ve 1 satır aralığıyla 1 punto küçük yazılmalıdır. Metin içinde göndermeler, parantez içinde aşağıdaki şekilde yazılmalıdır: (Köprülü 1944), (Köprülü, 1944: 15). Birden fazla yazarlı yayınlarda, metin içinde sadece ilk yazarın soyadı ve 'vd.' yazılmalıdır: (Gökay vd. 2002). Kaynak olarak arşiv belgesine atf yapılacaksa arşiv fon kodu ile birlikte dipnotta gösterilmelidir.

Dipnot kullanımından mümkün olduğunca kaçınılmalı; yalnız açıklamalar için başvurulmalı ve otomatik numaralandırma yoluna gidilmelidir. Dipnotlarda kaynak göstermek için, metin içi kaynak gösterme yöntemleri kullanılmalıdır.

Kaynaklar kısmında ise, birden fazla yazarlı yayınların diğer yazarları da belirtilmelidir.

Metin içinde, gönderme yapılan yazarın adı veriliyorsa kaynağın sadece yayın tarihi yazılmalıdır:

“Tanpınar (1976:131), bu konuda ...,”

Yayın tarihi olmayan eserlerde ve yazmalarda sadece yazarların adı; yazarı belirtilmeyen ansiklopedi vb. eserlerde ise eserin ismi yazılmalıdır.

İkinci kaynaktan yapılan alıntılarda, asıl kaynak da belirtilmelidir:

“Köprülü (1926).....” (Çelik 1998'den).

Kişisel görüşmeler, metin içinde soyadı ve tarih belirtilerek gösterilmeli, ayrıca kaynaklarda da belirtilmelidir.

İnternet adreslerinde ise mutlaka kaynağa ulaşma tarihi belirtilmeli ve bu adresler kaynaklar arasında da verilmelidir:

www.tdk.gov.tr/bilterim (15.12.2002)

9. Kaynaklar: Metnin sonunda, yazarların soyadına göre alfabetik olarak aşağıdaki şekillerden birinde yazılmalıdır. Kaynaklar, bir yazarın birden fazla yayını olması halinde, yayımlanış tarihine göre sıralanmalı; bir yazara ait aynı yılda basılmış yayınlar ise (1980a, 1980b) şeklinde gösterilmelidir:

Karahan, Leyla ve Ülkü Gürsoy (2004). Kavâid-ı Lisân-ı Türkî 1893. Ankara: TDK

Köprülü, Mehmet Fuat (1961). Azeri Edebiyatının Tekâmülü. İstanbul: MEB Yay.

Shaw, Stanford (1982), Osmanlı İmparatorluğu. Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: Sermet Matb.

Çınar, Hüseyin (2013). “Hüsrev Paşa Vakfı'nın Ayntab'daki Vakıf Boyahaneleri”. Vakıflar Dergisi, (40), 33-53.

Yazıların Gönderilmesi

Yukarıda belirtilen ilkelere uygun olarak hazırlanmış yazılar, posta, e-posta veyahut Vakıflar Dergisi Dergipark web sayfası (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/vakiflar>) aracılığı ile gönderilir. Yayın Kurulu, esasa yönelik olmayan küçük düzeltmeler yapabilir.

Etik İlkeler

Vakıflar Dergisi'ne çalışmalarını sunan yazarların aşağıda belirtilen etik ilkeleri karşılamaları zorunludur.

Ortak yazarlık: Aday makalenin yazarları sunulan çalışmaya önemli katkı sağlayanlarla sınırlı olmalıdır. Makalenin yazarları makalenin sunumundan önce kesinleşir. Çalışmaya katkısı olmayanların isimlerine aday makalede yer verilmesi (hediye yazarlık) ya da katkısı olanların isimlerine yer verilmemesi (hayalet yazarlık) kabul edilemez.

Teşekkür: Yazarlar gönderdikleri çalışmaları destekleyen kuruluşları, finansal kaynakları Teşekkür kısmında beyan etmekle yükümlüdür.

Özgünlük ve intihalden arınıklık: Sunulan çalışma bütünüyle yazarlarına ait olmalıdır. Diğer araştırmacıların çalışmalarına makale içinde yer verildiyse bunun uygun bir şekilde alıntılanması ve kaynaklarda bu çalışmaların listelenmesi gerekmektedir. Yazar makalesini intihal önleme yazılımı olan Tübitak intihal.net, Turnit-in ya da iThenticate programlarından biri ile kontrol ederek benzerlik raporunu makale başvurusunda dergiye göndermekle yükümlüdür. Benzerlik oranı alıntılar ve kaynakça hariç %15 ve üzeri olan makaleler değerlendirmeye alınmayacaktır.

Etik kurul izni ve onayı: Katılımcılardan anket, ölçek, görüşme, gözlem vb. yollarla veri toplamayı gerektiren araştırmalar için etik kurul izni alındığı aday makale içinde belirtilmelidir. Veri toplama sürecinde etik hususlara hassasiyet gösterildiğinin kanıtları (başkalarına ait ölçek, anket, fotoğrafların kullanımı için izin alınması gibi) çalışma içinde sunulmalıdır.

Basılmış bir yayının tekrar sunumu: Yazarların, daha önce yayınlanmamış çalışmalarını *Vakıflar Dergisi'ne* sunmaları beklenir. Çalışmanın *Vakıflar Dergisi'ne* sunumuyla birlikte bir başka dergiye de gönderilmiş olması kabul edilemez.

Dilimleme: Yazarlar bir araştırmanın sonuçlarını, araştırmanın bütünlüğünü bozacak şekilde ve uygun olmayan biçimde parçalara ayırıp birden fazla sayıda yayımlayarak bu yayınları akademik atama ve yükselmelerde ayrı yayınlar olarak sunmamalıdır.

Ham verileri sunma ve saklama: Yazarlar, editör ve hakemler tarafından talep edildiğinde araştırmalarının ham verilerini sunmak ve bu verileri makaleleri yayımlandıktan sonra da saklamak zorundadırlar.

Yayımlanmış makalelerde hata tespiti: Bir yazar *Vakıflar Dergisi'nde* yayınlanmış makalesinde önemli bir hata veya yanlışlık olduğunu tespit ettiğinde, dergi editörünü derhal haberdar etmek ve makaleyi geri çekmek veya düzeltmek için editörle işbirliği yapmak zorundadır.

İletişim Bilgileri

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Vakıflar Genel Müdürlüğü

Kültür ve Tescil Daire Başkanlığı

Vakıflar Dergisi

Atatürk Bulvarı. No:10 06050 Ulus / ANKARA / TÜRKİYE

Tel: (0312) 5096000 • Faks: (0312) 324 47 22

e-posta: vakiflardergisi@vgm.gov.tr

web:

www.vgm.gov.tr

http://dergipark.gov.tr/vakiflar

Vakıflar Dergisi 59 - Haziran 2023

The Journal of Waqfs

Publication Principles

The Journal of Waqfs is published bi-annually in June and December. The journal is sent to the domestic and foreign libraries, international index institutions and subscribers which are determined by the Editorial Board, in a month after its publication.

The Journal of Waqfs reveals the institution of waqf and cultural richness related to the institution of waqf, the cultural heritage formed by waqf, historical and current realities of waqfs in a scholarly manner, it is published in order to publicize the international level scientific studies related to the waqfs.

In the Journal of Waqfs, the articles in the field of social sciences, dealing with waqf and historical and current problems of the waqf culture in a scholarly perspective and proposing solutions to this issue are included.

The manuscripts to be sent to the Journal of Waqfs are required to be an original work filling a gap in its field or evaluating the previously published works, revealing new and remarkable views of research. The manuscripts, introducing documents, works and personalities related to waqf and the waqf culture, announcing new events are also published. Articles produced from master's and doctoral theses can be accepted provided that they contribute to the field and bring innovation.

In order for the manuscript to be published in the Journal of Waqfs, it is required not to be published previously elsewhere, or not to be accepted to be published. The conference proceedings presented at a scientific meeting before might be accepted if clearly indicated.

Assessment of Manuscripts

All manuscripts sent to the Journal of Waqfs are first examined by the Editorial Board in terms of compliance with the publication principles of the journal. Not deemed appropriate ones are returned back to the author for revision. The most important criteria in the assessment of

the manuscripts submitted for publication are academic objectivity and scientific quality. The ones selected for assessment are sent to two referees in the relevant field. The names of referees are kept confidential and the reports are saved for five years. If one of the referee reports is positive and the other is negative, the article might be sent to a third referee or the Editorial Board might give the final decision by analyzing the referee reports. The authors take into consideration the criticisms and suggestions of referees and the Editorial Board. If there are issues that they do not agree with, they have the right to appeal including the reasons. The manuscripts which are not accepted for publication are not returned to their authors.

Copyright of the manuscripts accepted for publication in the Journal of Waqfs is transferred to the General Directorate of Foundations. The responsibility of the opinions and writing preferences in the published articles belong to the authors. Text or photograph quotations can be done by giving citations.

Writing Language

The writing language of the Journal of Waqfs is Turkey Turkish. However, the articles which are written in English and other Turkish dialects might be included in each issue provided that they do not exceed the one third of the journal. If necessary, the articles in Turkish dialects might be published after they are translated to the Turkey Turkish by the decisions of the Editorial Board.

Writing Rules

Care must be taken to present articles as follows:

- 1. Title:** There must be a title that is compatible with the content, expressing it the best and it should be written in bold letters. The title of manuscript must be between maximum 10-12 words.

Name(s) and address(es) of author(s): The name(s) and lastname(s) of the author(s) must be written in bold letters and the address(es) must be written in normal and italic letters; the institution(s), communication, ORCID ID number and e-mail address(es) of author(s) must be specified.

Abstract: At the beginning of manuscript, there must be Turkish and English abstracts expressing the subject in a concise way and consisting at least 75, maximum 150 words. In the abstract, utilized references, figure and table captions must not be included. The key words consisting with at least 5, maximum 8 words must be given by leaving a blank line below the bottom of abstract. At the end of the manuscript, there must be title, abstract and key words in English; in case of not being sent, they are added by the Journal.

Main text: It must be written on A4 size (29.7 cm. papers), in MS Word program, with Times New Roman characters, 12 point, and with 1.5 line spacing. 2.5cm of page margin must be used and the pages must be numbered. Research and review manuscripts must not exceed 10000 words. The parts that are required to be emphasized in the manuscripts must be written in italic, not in bold letters. In the text, dual highlighting; such as, italic letters in quotation marks must not be included.

Section Headings: In the manuscript, in order to ensure a regular transfer of the information, main, intermediate and sub-headings can be used and if necessary, headings can be numbered. The main heading (main sections, references and appendices) in capital letters; intermediate and sub-headings only the first letters capital and bold character; by adding a colon after a sub-heading same line should be continued on.

Tables and Figures: Tables must be numbered and captioned. Vertical lines must not be used in tables. Horizontal lines must be used only for separating the sub-headings. Table number must be written at the top, normal and left-justified while table caption must be written below the table number as left-justified in italic, the first letter of each word being capital. Tables must be cross-referenced in their relevant places in the text. Figures must be prepared suitable for black and white printing. Figure numbers and captions must be centralized at the bottom of figure. The figure number must be in bold and italic ending with a full stop. Next to it, figure caption must be written normal, the first letter being capitalized. The following table and figure examples are presented.

Table 1:

Teacher Appointment Conditions of Participants According to Type of High School Graduated

Photographs: The right of designing visuals in the articles to be published in the Journal of Waqfs belongs to the Editorial Board. High resolution (at least 300dpi) printing quality scanned photographs must be sent separately to the manuscript. Figure and table captioning rules apply to photographs. Figures, tables and photographs must not exceed one third of the manuscript. Authors who have the technical capabilities of guaranteeing publication of figures, tables and photographs with the same quality can insert them into the relevant position in the text. Those who do not have these capabilities can leave the same size space for them in the text by writing figure's, table's or photograph's number in the space.

Quotation and Citations: Quotations must be given in quotation marks; quotations less than five lines must be written between the lines, quotations longer than five lines must be written 1.5 cm inside from the right and the left line, as block and with a single line spacing and 1 point smaller. References in the text must be written in parentheses as follows.

(Köprülü 1944), (Köprülü, 1944: 15)

For the publications with more than one author, only the first author's last name and 'et al.' must be written in the text.

(Gökay et al. 2002)

Footnotes must be avoided as much as possible; it must be used only for the explanations and auto-numbering must be used. Citations in footnotes must be done the same way of citation in the text

In references section, the name of the authors of the publication with multiple authors must be given.

If the name of the author is cited in the text, only the publication year must be given.

“Tanpınar (1976:131), on this issue...”

For the works with not specified date, only the author’s name; for the works with not specified author, encyclopedia, etc., the name of the work must be written.

In quoting from secondary references, the original reference must be mentioned, as well.

“Köprülü (1926)” (from Çelik 1998).

Personnel communications must be cited in the text by last name and date, also it has to be given in references. For the internet addresses, the access date to the source must be given and these addresses must also be given in references section.

www.tdk.gov.tr/bilterim (15.12.2002)

References: At the end of the text, it must be written in alphabetical order of author’s last name by applying one of the methods given below. In case of an author having more than one publication, references must be listed according to publication dates; publications belonging to the same author in the same year must be given as (1980a, 1980b):

Karahan, Leyla ve Ülkü Gürsoy (2004). Kavaid-i Lisan-ı Türki 1893. Ankara: TDK.

Köprülü, Mehmet Fuat (1961). Azeri Edebiyatının Tekâmülü. İstanbul, MEB Yay.

Shaw, Stanford (1982), Osmanlı İmparatorluğu. Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: Sermet Matb.

Çınar, Hüseyin (2013). “Hüsrev Paşa Vakfı’nın Ayntab’daki Vakıf Boyahaneleri”. Vakıflar Dergisi, (40), 33-53.

Submission of Manuscripts

Manuscripts prepared in accordance with the above-mentioned principles are sent via mail, e-mail, Dergipark web page (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/vakiflar>). The Editorial Board might do some minor corrections that have nothing with the main structure of the manuscript.

Ethical Principles

Authors submitting their work to *Journal of Waqfs* are obliged to meet the ethical principles stated below:

Authorship of the paper: Authorship should be limited to those who have made a significant contribution to the study. Authorship has been agreed prior to submission and that no one has been 'gifted' authorship or denied credit as an author ("ghost authorship").

Acknowledgements: Those (institutions and financial resources) who have provided support but have not contributed to the research should be acknowledged in an Acknowledgements section.

Originality and purity of plagiarism: The submitted work should be entirely owned by the authors. If the work of other researchers is included in the manuscript, it should be cited appropriately and listed in the references. The author is obliged to check the manuscript with one of the plagiarism prevention software, Tübitak intihal.net, Turnit-in or iThenticate, and submit the similarity report to the journal for application. Manuscripts with a similarity rate of 15% or more will not be considered.

Ethics committee permission and approval: Authors are required to describe in their manuscripts ethical approval from an appropriate committee and how consent was obtained from participants when research involves human participants.

Redundant publication: Authors are expected to submit original, previously unpublished content to *Journal of Waqfs*. It is unacceptable to submit the work for a review to another journal at the same time.

Salami publication or salami slicing: Authors should not present the results of a research as separate publications in academic appointments and promotions by disaggregating and disseminating the results of the research in an inappropriate manner and disrupting the integrity of the research.

Data access and retention: Authors are required to submit the raw data of their research when requested by the editors and referees, and keep this data after publication.

Fundamental errors in published works: When an author discovers a significant error or inaccuracy in his/her own published article, it is the author's obligation to promptly notify the journal editor and cooperate with the editor to retract or correct the paper.

Contact Information

Republic of Turkey Ministry of Culture and Tourism
General Directorate of Foundations
Department of Culture and Registration
Journal of Waqfs
Atatürk Bulvarı. No:10 06050 Ulus / ANKARA / TÜRKİYE
Tel: (0312) 5096000 • Faks: (0312) 324 47 22
e-posta: vakiflardergisi@vgm.gov.tr
web:
www.vgm.gov.tr
http://dergipark.gov.tr/vakiflar